

בית יהודה

הדור

מבחר הספרות העברית
מכל הזמנים.

הנמט

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י היים תשס"ט

שמעון בן-סירא

עם מנוח ופירוש

סאת

דוד טהנא.

מחיר הספר 1 רובל.

הוצאת "תושיה".
הרע"ג.

הוצאת "תושיה": ביכורותיה גרולה. עוגו.

חכמת

שמעון בן סירא.

ספר בן סירא במקורו העברי, ע"פ כ"י יקרים, ובראשם
הכ"י שנמצא בעיר קאירא במצרים

עם מבוא ופירוש

חכ"מ

דוד בהנא.

הוצאת "תלמוד", ורשה.

[ביבליותיקה גדולה, עו, עח.]

ורשה, תרע"ב.

בראש ת. אפלקר, קרנסקה 26.

Ecclesiasticus.

**Die Sprüche
SIMON' DES SOHNES SIRACHS.**

Der gefundene hebräische Text

M I T

**Einleitung und Commentar
von DAWID KOHN.**

**Verlag „Tuschijah“ Warschau.
1912.**

Buchdruck. von H. Eppelberg, Bednarska № 26.

מבוא

א.

ספר חכמת בן סירא במקורו העברי, שחולל הוכיחו הרבה פעמים, בתלמוד ומדרש, והביאו ממנו מאמרים רבים, אבד ברבות הימים מן העולם, ונשארו לנו ממנו רק שני תרגומים: אחד בשפה היוונית, ואחד בשפה הסורית. אולם מדברי הנאמן רבנו סעדיה ג'ל במבוא לספרו הנלוו, שנמצא זה לא כבר בכ"י, נודע לנו דבר חדש: בימיו נמצא עיד הספר חכמת בן סירא בנוף העברי, והוא ראה אותו והשתמש בו. לפי דבריו נחלק הספר הזה להלקים ופסוקים, וגם היו בו נקודות ומעטים, ור' שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, חבר הספר הזה כעין ספר משלי של שלמה המלך; גם מביא רס"ג שם מאמרים אחרים כן הספר בן סירא ע"פ המקור העברי, שאינם נמצאים אצל חז"ל (1). דברי רס"ג אלה נתנו תקנה בלב אחדים מדרשי חכמת ישראל, שאחר חפוש ודרישה בננינות ישנות בכתו כנסיות, בארץ מצרים או בבל, הארצות שישב בהן הרס"ג, ימצא שם עוד המטמון היקר הזה, אחר כי עוד לפני אלף שנים, כנראה מדברי רס"ג, היה הספר ב"ס מצוי בידי רבים מאחב"י, וכודאי נמצאו ממנו או העתקות רבות, ומה גם כי הנאמן רבנו גסים מקירואן, שהיה אחר רס"ג, מוכיר בספרו "מעשיות" את ב"ס, ומביא ג"כ ממנו מאמרים אחרים ע"פ הנוסח העברי (2).

והנה לשמהת לב כל דורשי קדמוניות ישראל ואוהבי שפת עבר, התקנה הזאת באה ונהיתה בשנת תרנ"ז. עלה אחד של נייר בכתב אשורי ישן נושן בא או מהגנוזה בעיר קאירא במצרים אל

(1) עיין בספרי לתולדות רס"ג (צד ב"ז) ובספר השריד והפליט להרבני (צד ק"ו).

(2) עיין בספר מעשיות, דפוס ורשה (צד ע"ו), ומפני שהנוסח משונה אצל סנוכה רס"ג, נראה כזה שהיה לכל אתר מרם כ"י אתר מכ"ס.

קאמברידז (בריטניא), והח' ר"ז שכתב הכיר בו, שהוא עלה מן הספר בן סירא בגוף העברי. אחריו מצא הח' נייבויער בין גנזי אוכספורד עוד תשעה עלים מן הכתב-יד ההוא, ועלו בסדר אחד עשר פרשיות האחרונות מן הספר בן סירא בגוף העברי. אחר ימים לא כבירים מצא הח' שכתב בגניזה ההיא עוד פרשיות רבות בנוסח העברי, כראש הספר בן סירא וגם מסופי, ואחריו מצא הח' אלהן אדלר בפרס פרשיות אחדות מן המקור העברי, גם הח' מרגליות מלונדון והח' ישראל לוי מפאריז, וכן הח' גאסטער, מצאו נ"כ פרשיות אחדות, וכעת יחסר לנו כמעט רק החלק הרביעי מן הספר ב"ס במקורו העברי.

הפרשיות האלה מן הב"ס נדפסו מיד ע"י חכמים שונים בהוצאות רבות ונעתקו לשפת אנגליה, צרפת, אשכנז ורומא, גם נעשו מהן פומוגראפיות (פאקסימילי) יפות ומדויקות עד להפליא, והרבה חכמים עמלו לפרש את דברי ב"ס ולהבין את מליצת הנפלאה, כי כמעט לשון חדשה ומגנון חדש יש בו, לא כלשון כתב הקדש ממש, ולא כלשון חכמי המשנה ממש, באופן שהספר ב"ס הוא ככריח התיכון, המכריח את שתי התקופות הללו. החוקרים השתדלו גם לתקן את נוסח הפנים של בן סירא, כי במרוצת הזמן הרב נמחקו ונתקלקלו האותיות במקומות אחדים מכתבי היד, אך על פי רוב החזיקו החוקרים בנוסח אחר, שמצאו כתוב על שולי הגליונות על כה"י, מימין וגם משמאל, כי חשבו, שהנוסח הזה הוא כעין קרי וכתוב שבכתבי הקדש, וכך פסחו על שתי הסעפים: פעם החזיקו בנוסח הפנים ופעם בנוסח שנכתב מכוון; ולפעמים עשו גם נוסחאות חדשות בפנים הספר, על פי התרגום היווני או הסורי, או מדעת עצמם כפי שעלה על רוחם.

ב.

החוקרים האלה שנו מאד בהשקפתם, כי באמת אין בספר ב"ס קרי וכתוב כלל, כמו שיש בכתבי הקדש, כי במסורה של התנ"ך לא נמצא שני קריין על כתיב אחד, או פסוקים שלמים שונים מבפנים, כמו שנמצא בספר ב"ס. והמלות בשולי הגליונות אינן נ"כ נוסחאות שונים של הב"ס על פי כתבי יד שונים, מה שקורין וואריאנטין (1) —

(1) עיין סמנד בסבוא לספרו חכמת ישוע בן סירא (צד ט'), שאחו בשמה זו.

אלא הם תקונים, שעשו הסופרים כדעת עצמם עוד בזמנים קדמונים, דור אחר דור, על גליונות הספר בן סירא; העוברא הזאת שבבן סירא נעשו תקונים בזמנים קדמונים, אנו רואים כבר מתוך המאמר, שהוכחא ממנו בתלמוד: כתיב בספר בן סירא: שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי, שר הנרגל בבית המשתאות, ואמרי לה שר הנרגן, ואמרי לה שר הנרגז¹. בלי ספק היה בנוף ב"ס, שנמצא או בידם, הניסח בפנים: שר הנרגל, ובעלי תקוני סופרים כתבו בשולי הגליון מבחוץ: שר הנרגן, שר הנרגז. אבל אף מתוך מאמר תלמודי זה יש לראות, כי הנוסח שבפנים הספר הוא העיקר: נרגל הוא מלשון רגילות.

אם נשים עין על תקוני הסופרים נראה, שהסופרים המתקנים הלכו בדרכים שונות. יש מקומות שבהם באו אך לפרש את לשון הספר, ולא לתקן או לשנות את הנוסח, למשל: בפנים נאמר, אוצרות ובחוץ מפורש בלשון ארמית, שהיתה ידועה אז להמון העם: סימות; בפנים נאמר, פה ובחוץ, פום; בפנים נאמר, מום ובחוץ מפורש, דופי; בפנים נאמר, ידליק ובחוץ מפורש, יסיק, וכיוצא בזה². ויש שבאו לתקן את לשון הספר מפני שנעלם מהם הפשט הפשוט, או שלא ידעו לקרות כהוגן את המלות הכלתי מנוקדות, או מפני שנפל בכתב יד שלהם שבוש, ולא ידעו איך לתקן אותו; ובמקרים כאלה היו נמחרים במעשיהם ועל הרוב לא הצליחו בתקניהם. כך תקנו, למשל, את המלות, לשאון מאור — לשון מאור; למען ברא אוצר — למענו; וכן, ובעבור תמוש כלה תקנו, ובעבור תמוש רעה וכיוצא בזה. הסופרים המתקנים לא ירדו לסוף דעתו של בן סירא, וגם לא ידעו את הבטויים הקדמונים, הארכאיסמים, שרק בספרו נשארו לנו לפליטה, והמליצות הקדמוניות, שאינן מצויות בכה"ק³. למשל, מצאו בעלי תק"ס בפנים של ב"ס את הבטוי, מחיל אל חיל ולא ידעו

(1) נדה (ט"ו ע"ב).

(2) והטעם, שפירשו מלת, אוצר בסימות הקשה ממנה, הוא — כדי שלא נטקה לחשוב, שלפנינו אוצר של מון, וכן פירשו, פה ב"פום, כדי שלא נקרא פה; מום ב"דופי כדי שלא נחשוב, שהכונה כאן למום נופני; ידליק פירוש, יסיק כדי שלא נחשוב, שיש למה זו מושג על ריון והישג את הבורה, וכיוצא בזה.

(3) כאלו הן המלות: בעבור, למען, יקר, סור, דבר, וכדומה, ועיין

דברים בפרטיות להלן.

פירושו, ועל כן מהרו ותקנו: "חיל מחיל"; ובאמת זה הוא לשון הכתוב: "ולבו מחיל אל חיל" (תהלים פ"ד ה'). כן מצאו בפנים של ב"ם את הבטוי "איש תוכחת בשאיל", שלא ידעו את כונתו, ומהרו ותקנו: "אין תוכחת חיים בשאיל", ולא ראו שהנוסח של הפנים נכון הוא מאד ואין לתקן כאן כלום (1).

על פי הדברים האלה יש להחליט, שאנו חייבים להחזיק בנוסח הפנים של ב"ם, ולא טוב לאחוז פעם בנוסח של הפנים ופעם בנוסח של התק"ם, כמו שעשו הרב ישראל לוי והפרופ' פטרס וכדומה, אי לאחוז על פי רוב בנוסח של תק"ם, כמו שנתעה מאד לעשות הפרופ' סקנר (2); עלינו לפרש את דברי ב"ם וגם לתרגם את מליצתו ללשון אחרת, אך ורק על פי הנוסח של הפנים, ואין לשים לב לנוסח של תק"ם, ועלינו לשמור מאד את לשינו הקדומה של בן סירא, ולא לערבב אותה בבטויים חדשים, כי בן סירא, מחבר הספר שלפנינו, כתב על פי דרך הלשון, שהיתה נהוגה בימיו, והיה מליץ גדול מאד. כפי הנראה היה הוא הראשון, שקרא "בשר ודם" להאדם, ואם כל חי' להארמה, אך בעלי תק"ם שהיו אחרי דורות אחרים, ובפרט המאוחרים שבהם, תקנו ושנו את לשינו, מפני שלא הבינו את דבריו, ולא השינו את מליצתו הנשנכה והעתיקה, וגם לא ידעו לקרא היטב בלי נקודות ומעטים, למשל: הנוסח הקדמון של ב"ם הוא: "חיים למות" ובעלי תק"ם תקנו: "הוי מות!", ולא ידעו, שהנוסח הישן נכון הוא מאד, כי דבריו בן סירא קרובים למה שאמר קהלת: "החיים יודעים שימותו", וכונת ב"ם היא: אמנם החיים מוכרחים למות, אבל מה מר וזכרך, מות, לאיש שלו ומצליח! — ועל דרך זו אמרו חז"ל בפ"ק אבות: "הילודים למות והמתים להחיות"; את המליצה, לשוב ע"פ ואפר" (מ' ג') תקנו בעלי תק"ם: "לובש" או "לבש עפר", ולא

(1) את הדברים בפרשות עיין להלן. וכן ב"ם (ח' ב'), אל תחרוש על איש לא הון, תק"ם: "לו הון", אך הכונה של "לא הון", היא: אם אין לך הון, כמו "לא עמי" (הושע א' ב') לא רבים יהבמו (איוב ל"ב ט') וכדומה, וכוה כמלו דברי ססנר בספרו הנו' (צד 1).

(2) הרב ישראל לוי חבר ספר חשוב בלשון צרפתית על ספר בן סירא; גורברט פטרס חבר שני ספרים, אחד בלשון איטלקית ואחד בלשון רוסית, וגם ססנר חבר שלשה ספרים על בן סירא בלשון איטלקית. כל החכמים הללו עמלו ויגעו לבאר את דברי ב"ם, וראויים הם לשבח ולתודה בעד עמלם הרב מאת בל דורשו ספרותנו העתיקה.

ידעו שב"ס משתמש כאן במליצת ירמיה (מ"ב י'), שאמר, אם שוב
השבו בארץ" (1), ומדת שוב פירושה כמו ישב, ועולה היטב לעגמת
סה שאמר בתחלת הפסוק: "מיושב כסא לנכה", גם תקנו: "מאלפי
אוצרות חכמה" — "אוצרות חמדה", אך לפי הפשט צריך להיות כמו
שכתוב בפנים, וכך תרגם גם הסודי: "דסימתא דעתה". ככל אלה
הואים אנו, שאין לשנות את נוסח הפנים על פי תק"ס ושהפנים
הוא העיקר.

ג.

אבל סה נתפלא לראות, שמהרגם ספר ב"ס ליונית, וכן המתרגם
לסורית, תרגמו שניהם בכמה מקומות על פי הנוסח של בעלי הק"ס,
למשל: "פאתי מואב" תרגמו "פאתי אויב", כמו שכתוב בתק"ס; "שקר
העשיר" במקום "שקר העשיר"; "על יד רופא" במקום "לפני רופא";
"מי יוכל כחי" במקום "כחי"; "לא יכסה חכמה" במקום "כחמה"
וכדומה. ומכל זה נראה שהתקונים בשולי הגליונות נעשו עוד לפני
התרגומים היווני והסודי, ושני המתרגמים האלה נמשכו אחר הנוסחאות
של תק"ס בעינים עצומות; והמקור העברי של בן סירא הנמצא כעת
בראה ברור, ששני המתרגמים טעו בכונת המחבר כהרבה דברים,
התרגמו את מליצתו שלא כהוגן, כי ידועתם בלשון עברית היתה
מועטת מאד; וכיותר המא בזה המתרגם ליונית, הנקרא בשם ישוע
השני; הוא מתפאר בהקדמתו, שהמחבר היה זקנו, או אבי זקנו, אך
כפי הנראה חי המחבר בימי שמעון הצדיק הראשון (2), וישוע תרגם

(1) עיין בספר השרשים לרד"ק ערך ישב, וכן אמר הר"ל בפירושו לירמיהו
(מ"ב יד'): "ירש שוב נמצא לפעמים להורות שרש, 'ישב' כמו ושבתי בבית ד',
ושבתי בצדקה ע"ל. וב"ס השתמש פה כדרכו בלשון נופל על לשון — שוב.
לשון חזרה ושבו לשון ישב.

(2) עיין במאמרו של הרבויין במה"ע של פראנקל-גראבין, שנה י"ד
(צד קמ"ו) ודברי הימים לבני ישראל מאת פיין, חלק שני (צד ד'), ובהערות
בבוקר הספר סי' ב'), ועיין ברפר דורות הראשונים מאת יצחק אייזיק הלוי, חלק
ראשון כרך שלישי פסק ב' (צד קע"ו). דברי סמנד ותבריו, שמחבר ספר ב"ס
חי בימי שמעון השני, וישוע נבדו המתרגם ליונית חי מיד אחריו, אין להם
כל יסוד.

את ספרו הרבה שנים, או אף כמה דורות אחריו: ואפשר גם כן שהתפאר בשוא כמה שאמר, כי מחבר ספר ב"ם היה זקנו, כי רצה בזה להרים את ערך תרגומו בעיני היהודים במצרים, ובאמת לא ידע את שמו לנכון, כי קרא אותו במעות בשם ישוע⁽¹⁾. על כל פנים, אנו רואים כמעט על כל צעד וצעד, שהמתרגם היוני ישוע לא ידע את הלשון העברית על בוריה, ומעה בהוראות המלות והשרשים מאד, למשל: בנוסח העברי נאמר על ה' "ואין נפלא וחזק ממנו", והמתרגם ליונית תרגם מלה "נפלא" מלשון השתוממות, והשחית את כונת המחבר. ב"ם אמר על הרוחות, הרים יעתיקו", וזהו על פי לשון הכתוב: המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה') והמתרגם היוני קרא במעות במקום, הרים" — "חרים" ועלה בתרגומו: "חרי גדול"!... (הסורי תרגם כאן כהוגן: טורא עקרן). בן סירא אמר, כי שמואל הנביא הכניע, נציבו צר", וכונתו שהכניע את הפלשתים, שהיו מאז צרי ישראל, כידוע, והיוני קרא כאן במעות: "נציבו צר", ועל פי תרגומו יצא, כי שמואל הכניע את נציבו עם הצורים!, (כאן נתעה גם המתרגם הסורי בשוא במוהו), וכן נתחלפו להמתרגם היוני במעות "איוב", "באיוב", מרום — במים, אלה — באלוה, ועוד לו מעיות כאלו עד אין מספר.

אך מלבד המעיות המרובות בפירוש המלות, טעה המתרגם היוני בטעמם של כמה פסוקים ומאמרים שלמים, ולפעמים הפך בתרגומו את כונת המחבר מן הקצה אל הקצה, למשל: הוא לא ידע את כונת הפסוקים בפרשה מ': "מהיל אל חיל" וכו', "עם עם שאהו" וכו', ועל כן הפך את הפסוק הראשון משבח לגנאי, והלך תיעה בבל הענין, (כן עשה גם המתרגם הסורי מבלי דעת), וכן נעלם מן המתרגם היוני הפשט של הפסוקים בפרשה מ"ג: "שמש מביע" וכו', עד, ונצח אביריו".

(1) במקור העברי של ב"ם בסוף, נקרא המחבר שני פעמים בשמו כך: שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, וכן קרא אותו רבינו סעדיה נאון בספרו הגלוי, וכן נאמר בת"ס: כתבא, דישוע בר שמעון, צ"ל להפך: כתבא דשמעון בר ישוע". ודברי סמנו שאמר כי שמו של המחבר היה ישוע, והביא ראיה מן המתרגם ליונית שקרא בהקדמתו את זקנו בשם ישוע (עיי' בספרו Die Weisheit Jesus Sirachs. 492 אינם נכונים כלל, כי אין לבטל על פי דברי עד אחד שלשה עדים נאמנים, שהם פסיתים לפי תוכנם, ששמו היה שמעון).

ובאילו כדי להרבות את מספר מעיותיו של המתרגם היוני, בא לידו כתב יד בלתי מונה מבן סירא, שהיו בו גם התקונים או השבושים של הק"ס, ולא כתב היר של המהבר עצמו, שקרא לו המתרגם, וקני", ומאחר שנחשב הספר ב"ס בין הספרים החיצונים, עשו רוב הסופרים המעתקים אותו את מלאכתם שלא באמונה, ועל כן נפלו בו טעויות הרבה, ולפעמים נהפכו האותיות ונשמטו כמה מלות, ואף פסוקים שלמים מן הפנים של הספר, כמו שאנו רואים בכתבי היר שנמצאו עתה, ועל פי כתב יד משובש כזה הכין ישוע את תרגומו ליוונית; והוא לא רק לא ידע להקן את השגיאות המרובות מדעתו, אך גם לא יכול לקרותו כהוגן, ואפשר שמצא בו אף שמו של המהבר משובש, ועל כן קרא לו, ישוע" במקום, שמעון" ויכול להיות שבכ"י זה נשמט בטעות או נמחק השם, שמעון" ונשאר רק, ישוע בן אלעזר". כן קרא המתרגם היוני במקום, כלי לחם" — כרי לחם"; במקום, תנמר" קרא, תומר", מלשון תמרות עשן; במקום, ציצים" קרא, קוצים"; במקום, מוסר בשת" קרא, מוסר בשלום"; ובמקום, הבל" קרא, אבל", ועוד שגיאות כאלו שעלו בתרגומו מסבת כה"י המשובש.

ואף המתרגם הסורי שנה בהרבה מקומות, למשל: במקום, אם" קרא, אם"; במקום, שכולה" קרא, שבלות"; במקום, ועיר" קרא, ויקר"; במקום, בשיר" קרא, פשר"; במקום, קולות" קרא, קלות" וכדומה. הצד השווה שבתרגום הסורי והיוני, — ששניהם הפסידו כמה פעמים את כונת המהבר מבלי דעת; ומעטים אלה אין לחרוץ משפט על הספר בן סירא, על ערך מוכרו, משליו ומליצתו ושאר עניניו, על פי התרגומים האלו, כי נשתנו בהם מאמריו ונשתבשו מליצותיו, עד שפג מעמם ופנה זיום, וכיותרון האור מן החשך כן יתרון הגוסס העברי על תרגומו היוני והסורי.

ד.

כדי להראות כי הגוסס העברי, שנמצא עתה, הוא המקור של הספר ב"ס (1), אביא בזה איזה מאמרים על פי הגוסס העברי,

(1) רוב החוקרים הסכימו כבר, שהגוסס העברי הנמצא בעת הוא המקור, ורק אחרים מהם, קשי ערף, מטילים ספק בזה.

שלכאורה קשה מאד לדעת כונתם, ואראה תחלה איך פתרו אותם שני התרגומים היוני והסורי, ואביא גם מה שאמרו עליהם המפרשים קדונים, ואחר כך אפרש אתם על פי שיטתי החדשה, שצריך לעזוב את הנוסחאות של תק"ס, וגם אין לשים לב לדברי שני התרגומים, אך צריך לפרש את מאמרי בן סירא כמו שהם, על פי הנוסח של הפנים:

דווח נפש חסירה אל תפוח

ואל תתעלם ממדכדך נפש יד ב'

דסורי תרגם כאן: "נפשא דחסיר לה לא תכאיב רוחה", והיוני תרגם: "נפש רעבה אל תכאיב", לדעת שכטר נפלה פה כעות וצ"ל: "רוח נפש חסירה", ולדעת באכר נשמטה מלת "רוח" מסוף הפסוק הקודם, כי במקום שנאמר שם "ומר נפש", צ"ל: "ומר רוח"; ואחר באכר נמשך ישראל לוי. סמנד קורא גם כן "רוח", במקום "דווח", וכבאכר הוא מושך מלה זו אל הפסוק הקודם, ואת הפסוק הזה הוא מנסח: "נפש חסירה אל תפיח". אך אם נניח שצריך לקרוא "רוח" במקום "דווח", הרי יקשה, מפני מה נכתבה מלת "רוח" בשתי ווי"ן, והוי"ו השניה מנוקדת סגול? ואולם באמת רק טעות קטנה, שהיא מצייה מאד, (וה"א במקום ח"ת) 1, נפלה בכ"י, כנראה עוד בזמן קדמון, ובמקום "דווח" צ"ל: "דווח", מלת "דווח" היא מלשון הכתוב (איכה א' י"ג) "כל היום דוה", וכן אמרו חז"ל (יבמות מ"ו ע"א): "ישראל בזמן הזה דוים, דחופים, כחופים ומטורפים" 2. וכונת ב"ם היא כך:

1) שבושים כאלה נמצאים בב"ם בנוסח העברי במספר רב, למשל: "אכה" במקום "אכה" (ו"ד א'), וכן "ותין" במקום "וחון" (ו"ד ב"ו) וכדומה.
 2) יבמות (מ"ו ע"א). והשעב שנכתבה כאן מלת דוה בשתי ווי"ן הוא, כשום שלא הראו חז"ל פנים שזקוקה להספר ב"ם, ואמרו: אף בספר בן סירא אמרו לסיקרי, עסקו בו לרוב אנשים מדלת עב וערבים, ולכן נכתב הספר ב"ם סאת הסופרים ל"ד ישהגיד לנו בעל ספר חסידים (ס"א תשי"א): "הכותב סדור הפלות וכתוב אותיות מלאים, כי כותבים מלאים למי שאינו בקי, כגון שרצה לכתוב: וטהר לבנו לעבדך באמת, יכתוב וטהר לבינו מלא יוד, לעובדך מלא יוד, שבת קודשך, אוהבי שמך וכיוצא בזה — טמעס זה, כנראה, נכתבה מלת דוה בשתי ווי"ן, האות תורה על החולם, והשניה שרשית ומנוקדת סגול בשביל "מי שאינו בקי".

הדוה, שנפשו חסירה, כלומר מי שהוא מעונה וחסר לו כל טוב בעולם, אל תפוח אותו להגדיל את צערו ביותר, ואל תתעלם מדכאי רוח אלה. ת"ס ות"י לא הבינו את הוראתה של מלת, ריוח"; מה עשו? — השמיטוה ולא תרגמו אותה כלל. ות"י הוסיף עוד לקלקל ותרגם, נפש חסירה" במובן נפש רעבה, בעוד שהכוונה באמת היא — אדם בלתי מאושר, שנפשו חסירה כל טוב.

כִּי עַל גִּנְבֵי נְבִירָאָה בִּישֵׁת חֲרָפָה

רַעוּזָה — פִּעַל שְׁתִּימָה (ה' י"ט)

ת"י ות"ס קראו במעות: "חרפה רעה", ואחריהם נמשכו י"ל, פטרס וסמנד, אבל באמת נוסח הפנים הוא העיקר וכונתו היא כך: רעהו וחברו של הנגב הוא איש בעל שחיס, כלומר, שהוא אחד בפה ואחד בלב. מעין מליצה זו הוא הכתיוב: אהב טהר לב חן שפתיו, רעהו מלך (משלי כ"ב י"א), אלא ששם נאמרו הדברים לטובה וכאן — לרעה.

אַל תַּחֲשׂוּבְךָ בְּמַתִּי עִם

זְכוּר, עֲבֵרוֹן לֹא יִתְעַבֵּר יי' עִי,

ת"ס: לא תרחם נפשך מן אנשא דעמך, אתדכר דרוגוא לא עבר"; ת"י: "אל תחשוב אותך בין המון הרעים, זכור, כי החרון לא יתמהמה". על פי התרגומים הללו תרגמו י"ל, פטרס וסמנד את המאמר הזה. הם קוראים, בַּמַּתִּי עִם, וזהו לדעתם כמו, "מתי שוא", ובמקום עֲבֵרוֹן הם קוראים: "עברון", מלשון עברה וזעם. אבל דבריהם אינם נכונים, כי, במתי עִם הוא כמו, "על במותי יעמידני" ותהלים י"ח ל"ד, זמן אמר ב"ס להלן (ט' ב'): "אל תקנא לאשה נפשך להדריכה על במותיך"; עברון כתוב בכ"י, ולא עברון, וישרש מלה זו הוא, "עבר", שענינו אסון, הפסד והשחתה, כמו, עברתם אותי" ובראש ל"ד ז' וכונת ב"ס היא: אל תחשוב אותך בראש העם, זכור, כי העברון, כלומר, האסון שהוא המות, לא יעבור ממך, והוא מוסיף מיד בפסוק הבא: "כאד מאד השפיל נאזה, כי תקות אנוש רמה"; "ובמתי עִם" מקביל היטב לעומת, השפיל נאזה". הצוויו של בן סירא, שלא יהשוב אדם את עצמו במרומי העם, מזכיר מה שצוה ר' עקיבא את ר' יהושע בנו: "אל תשב כגובה של עיר ותשנה" (פסחים ק"ב) זאת הדברים, מאד מאד השפיל נאזה" וכו' אמר גם ר' לויטס איש יבנה: מאד באד דעה שפל רוח, שתקות אנוש רמה (אבות ד' ד').

ראש יניע והניף ידו.

ולרובה לחש ישנא פנים ייב כ"ו,

ה"ס: ומנו מלחש, כלומר, מדבר הרבה, וכן תרגם גם היוני; לדעת
שכטר, שאחריו נמשכו י"ל וסמנד, יש לתקן על פי התרגומים גם
בנוסח העברי: "ולרוב הלחש", או כמו שתקן סמנד: "ולרוב מלחש",
אבל הנוסח העברי של ב"ס הוא העיקר, ות"ס ות"י לא ידעו לתרגם
המלות כהונן, כי חשבו בטעות, שמלת "רובה" היא כאן מלשון
הרבה, בעוד שבאמת היא מלשון "ויהי רובה קשת" (בראש' כ"א כ"א)
זעמינה ירית חצים; ומלת "לחש" היא כמו (ישעיה כ"ו ט'), צקן
לחש", כלומר, מדברים בחשאי, וכונת ב"ס היא: כדי שיוכל השונא
לירות לרעהו בחשאי, משנה את פניו ומראה עצמו כאוהב.

על רשע נבראה רעה

ובעבור תמוש בלה (ט"ו),

הק"ס: "ובעבור תמוש רעה"; ת"י: "על ידו באה בלה", כלומר,
המכול; וי"ל, פטרס וסמנד מנסחים פסוק זה בנוסח תק"ס: "ובעבור",
כלומר בגללו או בשבילו, אבל מלת "בעבור" הוליכה את כולם בתהו
לא דרך בכמה וכמה פסוקים, ורק אם נצא בעקבותיו של הנוסח
העברי ונבין מלה זו נראה אור בכמה מקומות מספר ב"ס.

מלת "בעבור" אינה כאן מלת היחס, שהוראתה, בשביל או
בגלל, אלא היא כמו (תהלים ל"ז, ל"ה — ל"ז), ראיתי רשע עריץ
זנו' ויעבור והנה איננו", או כמו (איוב ל"ג כ"ח), מעבור בשחת",
שהוא כנוי למיתה. וב"ס אמר בפרשה זו מקודם בדרך כלל: מעשי
אל כלם טובים", ורק לרשעים שיש בעולם נהפכו לרעה: דבר וחרב,
שוד ומות וכדומה, נבראו לאנשי רשע, ובעבור כלומר כשעבר
הרשע וחלף מן העולם תמוש כל הרעה מן העולם, והוא ע"ד
הכתוב: ובאבר רשעים רנה (משלי י"א י').

ה.

אחר הדברים האלה, מה נכבד בעינינו השריד מן הספר ב"ס
בנוסח העברי, כי על ידו נודעו לנו דברים נפלאים, והמון נסתרות

בימי קדם. בי נראה רוח הטפה ומצב האומה אחר מות שמעון הצדיק. כטרם יצאו המכבים לחרף את נפשם בעד עמם ורתם, קול מליצת שפת קדש של התקופה ההיא עולה באוזנינו מתוך הספר הזה, והננו שומעים מלים וביטויים חדשים, גם מלות רבות ישנות, הידועות לנו אמנם מכתבי הקדש, אך זה כבר חדלנו להשתמש בהן וכמעט נשכח נא מלב, כמו מלח, נא, בהוראת, עתה"1, זר, בהוראת, איש און, איש אונים" במקום, איש מכאובות, מלשון בן אוני, לחם אונים"2; דין" בהוראת, צער וקצף, כמו דון בארמית; עכרון, בהוראת, פיר, הפסד, השחתה; שולח" במקום סעף ע"ד הכתוב: "שלחותיה וטשו"3. גם השתמש ב"ס במלות רבות ארמיות, שהיו שגורות אז בפי העם, וש אחרי כן השתמשו בהן בעלי המסנה לרוב, כמו: עסק, הספיק, נוטל, פקע, מין, חוכר, וכדומה.

הספר ב"ס בנוסח העברי הוא גם כן עדות נאמנה, שספר קהלת נתחבר הרבה שנים לפניו, ושנכונים דברי הברייתא הישנה, שאמרה: חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי ושיר השירים וקהלת"4. כידוע, החליטו אחדים מן החוקרים החדשים, שספר קהלת נתחבר בימי הורדוס או ינאי המלך, אך כעת נראה ברור מתוך סגנון הלשון של שני הספרים, כי קהלת נכתב בזמן קדום לב"ס, ורחוקים הם זה מזה במליצתם והלך רוחם כרחוק מזרח ממערב, כי בספר ב"ס יש הרבה מלות חדשות מלשון עברית וארמית, הקרובות ביותר אל לשון המשנה; גם נראה ממליצתו וסגנון לשונו ומהלך רעיונו, כי רוח השפה של הזמן שאחר חתימת כתבי הקדש מדברת בו; עוד נראה שהשתמש ב"ס בספרו בהרבה מקומות במליצת קהלת וברעיוני הרמים, למשל: מליצתו בראש פרשה מ' נובעת מספר קהלת, וכן מה שאמר: וכל דבר שיפה לעשות לפני אלהים עשה" היא מליצת קהלת רק בשני לשון קצת; וכן מה שאמר: ה' מבקש נרדפים, היא מליצת קהלת"5; וכן המלות והמליצות: חיים למות, תביע באשה, ימי מספר, מיב אל טוב" — לקח ב"ס מספר קהלת.

(1) וכה אמר הראב"ע בפירושו על התורה (שמות ד' י"ג): כבר פרשתי כי

בל, נא" במקרא כמו עתה, וככה דבר נא באוני העם".

(2) בראשית (כ"א כ"ג) ועיין רש"י שם.

(3) ישעיה (ט"ז ח').

(4) ב"ב (דף י"ד).

(5) קהלת (ט' יו"ד), ב"ס (י"ד ט"ז), קהלת (ב' ט"ז), ב"ס (ה' ד').

גם יורח לנו עתה אור על הרבה מזמורים מספר תהלים, אשר דבנים מן החוקרים החדשים החליטו עליהם, כי נכתבו בימי המכבים, זכעת נוכל לימר ברור, כי המזמורים האלה נכתבו בזמן קדמון. יען כי בן סירא, שהיה הרבה שנים לפני זמן המכבים, הזכיר אותם והשתמש במליצתם; גם הביא שני פסוקים מהם בלשונם, אחד: להנחילם מים עד יים ומנהר עד אפסי ארץ (1), והשני: וירם קרן לעמו וגו' (2), עוד נלמד לדעת, כי ב"ם יחס את החלק השני מישעיה, המתחיל: נחמו נחמו עמי וגו' לישעיה הנביא בעצמו, כי אמר עליו: חוה אחרית וינחם אבלי ציון (3); גם הזכיר ספר איוב ולקח הרבה ממליצתו, ויחביא נ"כ חצי פסוק ממנו בלשונו: וזה חזיתי ואספרה (4), ועל ידי כל אלה נהרסו ונתבטלו השערות רבות של החוקרים החדשים.

הנוסח העברי מ"ם ספין אור: על ענין נפלא מאד: באיזה מקומות בתרגום היוני של ב"ם יש בהרבה כ"ו באמצע הפרשיות מלות אחרות בלשון יונית, ועד עתה לא ידע איש מה מיבן, ואם שייכות הן להפרשיות של מעלה, או להפרשיות של מטה, ובכ"ו אחרים נשמטו המלות האלה לנמרי, כפי הנראה מפני שלא ידעו המופרים פתרון, וחשבו אותן למותר (5): אבל בספר ב"ם במקורו העברי נמצאו מלות אחרות באמצע העמוד והן עימדות שם למעלה בראש הענין. במקום אחר כתוב: מוסר לחם וין יחרו, ובמקום השני: מוסר כושת, ובמקום השלישי: שבח אבית עולם (6), ומבאן

(1) ב"ם (מ"ד כ"א), תהלים (ע"ב ח'), ובמקום, וירד הנאמר שם כתב ב"ם להנחילם; על המזמור הזה כתהלים נאמר בראשו: לשלמה, ובסופו: ברו חילות רוד בן ישי. אולם הסבאר החדש לתהלים זה צבי פרין חיות, בפירושי המדעי שלו, לא שת לבו לכל אלה, ואמר: סגנונו (של המזמור הזה) יורני כי נאמר לתהלת אחר סמלכי בית חשמונאי אחר (נחמן?) (1). בכלל הרשח לעצמו מר צ"פ חיות בפירושו החדש לקלקל כמה זממה פסוקים בספר תהלים, ע"י נוסחאות שונות שכדא מלכו.

(2) ב"ם (ג"א מ"ז), תהלים (קמ"ח י"ד), וכן ב"ם (ו' י"ז) גל אל אל ורצה דרכו הוא כמו תהלים (ל"ו ה') נול על הי דרכך.

(3) ב"ם (מ"ח כ"ד).

(4) שם (מ"ב ט"ו), איוב (ט"ז י"ז).

(5) עיין כס', דיא אפאקריפהק' סאת גוטמאנן (עד ע"ז הקרה ב"ה).

(6) ב"ם (ל"א י"ב); שם (מ"א ט"ו), שם (מ"ד א').

נראה דבר חדש, שלא שערו כל החוקרים עד הנה, כי הספר ב"ס בנוסח העברי היה נחלק מאז לא לפרשיות, רק לסדרים שונים, כמו שנחלק ספר משלי לחמשה סדרים, וכל סדר וסדר מספר ב"ס היה ענין בפני עצמו, וכתב אותם המחבר, כפי הנראה, בעתות שונות בימי היו.

בתרגום היוני של ב"ס נשארו עוד באיזה כ"י שמות הסדרים כמו שהיו כבן סירא בנוף העברי, אבל בתרגום הסורי, שנעשה אחרי כן, אבד כל זכר למו. והן הנה המלות האחדות, הנמצאות באמצע הפרשיות בתרגום היוני, וכלן שיכות להענין שאחריהן, ואלו הם שמות הסדרים של ב"ס כסדרם, כפי שנמצאים בתרגום היוני ובנוף העברי: (א) אמרי החכמה, (ב) שבת החכמה, (ג) תורת הפה, (ד) בדבר הבנים, (ה) שמירת הבריות, (ו) מהעכדים, (ז) הראשים, (ח) מוסר לחם ויין יחרי, (ט) מוסר בשת, (י) שבת אבות עולם, ומי יודע כמה שמות מסדרי ב"ס נשממו עוד, יבעת נבין מפני מה לפעמים אמרו חז"ל: ספרי בן סירא בלשון רבים (1), יען כי כל סדר היה נחשב בעיניהם כספר בפני עצמו.

1.

על ידי ספר ב"ס בניף העברי נודע כמו כן, שעוד לפני מלחמות המכביים, היתה לבני ישראל השגה גבוהה באלהות, ובכל נפשם שמרו את אמונת הארדית דמיחלטת, עתתה להם למורשה מאז. לא כמאמין פשוט, כי אם כחוקר ופלוסוף גדול יתנה שמעון ב"ס תהלות ה' לאמר: „גבורת חכמתו תכן, אחר הוא מעולם, לא נוסף ולא נאצל, ולא צריך לכל מבין“ (2); וכמעט נמצא בדבריו מה שאמרו אחרי כן ע"ד הארי ה' ואחדותו רבים מחכמי ישראל הגדולים: רס"ג, נבירול, והרמב"ם, ומה גדלו ועמקו מחשבותיו על מעשי ה' ונפלאותיו בשירו ופרשה מ"ב) המתחיל: „אזכור נא מעשי אל" וכו', ומסיים: וקץ דבר הוא הכל" (3). השיך הזה אומר בלו כבוד להמחבר, כי רוח דעת

(1) עיין חוספתא ידים: ב' י"ג.

(2) ב"ס ומ"ב כ"א.

(3) יש מחכמי העמים שרצו פה לטבש נוכח תרגום היוני, אך ע"י הנוסח

העברי נראה כעת שתרנם כהונן, עיין בספר דיא אפאקריפה עין-פראנץ באח קעערל (צד ר"ב).

יראה ה' נוספה בו, ופסנו נלמד לדעת, כי אמונת אל אחד לא
 היתה או בעמנו מצות אנשים מלמדה, נחלת אבות בלבד, ושהם
 השיגו את מציאות ה' ואחרותו על פי הדעת והחקירה, ועל כן לא
 נתפלא בראותנו אחריו כן ש, החסידים, שיצאו לחוק את הרוח הלאומי
 והדתי בקרב עמם בימי המכבים, הביאו בניעול נפש על אמונת עובדי
 האלילים. ועל ספורי ההבל של המיתולוגיא היונית, הנאותים רק לעם
 העומד עוד במצב הילדות, בעיד שיהודים עזבו כבר את המצב הזה,
 והתרוסמו על כשכלם. עוד בימי קדם היה ספר ב"ס יקר ונכבד
 בעיני העם מאד, ונחשב כמעט כאחד הספרים מכתבי הקדש, וכמו
 שאמרו עליו חז"ל: "ומשולש בכתובים" (1), ואמרו עוד: "מילי מעלוהתא
 דאית ביה דרשינן להו", והוזכרו דבריו בכמה מקומות בתלמוד ומדרש
 ובתנא דבי אליהו (2), וכן השתמשו במליצתי הפייטנים הקדמונים, כמו
 יוסי בן יוסי, ר"א הקליר ורס"ג (3), ולמדו ממנו הרבה דברים,
 ובשימנו לב אל כל זה, תתיצב לפנינו שאלה גדולה: מדוע
 השבו חז"ל את הספר ב"ס בין הספרים החיצונים, ודחו אותו ביד
 אחת (4), עד שאבד סתוך הקהל?

והנה הטעם שנתנו חז"ל, משום דכתיב ביה: "ולדקן קירטמן
 עבדקן סבסן", וברומה (5), אינו מתקבל על הלב, כי ב"ס, נבר חנם
 בעוז, לא כתב בספרו דבריו תפל כאלה, וכל מאמריו בהונים וצרופים
 כזהב. הסלות האלו נוספו אחריו כן מאנשי לצון בההעתקה דארמית (6).
 לדעת נייגר נדחה הס' ב"ס, כי מדבריו בפרשה מ"א ד' נראה שכפר
 בהשאת הנפש (7), אבל דבריו ג' אינם נכונים, כי הנוסח המשובש של

(1) כנא קסא ד' לי"ב.

(2) המאמר כתנא דבי אליהו (פרק א') יום טוב משבתה יתה וכו', הנמצא
 בב"ס (י"א ו').

(3) הפיוט הנפלא: אסת מה נהדר היה כהן גדול וכו', הנמצא בסומף
 יו"ב, הוא ע"ס ב"ס (ג' ה'). עיין דבריו ש"ר בכברו הקתים לשנת תק"ץ
 (צד קס"ו).

(4) נכונים דבריו בעל מאור עינים, שאמר: ספר בן מרא אינו נדחה
 מחז"ל אלא ביד אחת, עיין אמרי בינה (פרק כ"ב) בכופו.

(5) סנהדרין (ק' ע"ב).

(6) ב"ס חודגם מהר ללשון ארמית, והיה מצוי לרוב בידי העם, ותו"

הביאו אמרים ממנו פעם בעברית ופעם בארמית.

(7) עיין מאמרו במ"ע לדרושי חכמת הקדם כרך י"ב (ה' תל"ח).

תק"ס ות"י התעה אותו, ולא ראה הנוסח הנכון של ב"ם 1). אבל התשובה הנכונה על השאלה הזאת היא, כי עוד בזמן קדמון רצו ראשי הדור לגנוז ספר משלי, שה"ש וקהלת, מפני שהם אמרים משלות ואינם מן הכתובים, ר"ל, שלא נכתבו ברוח הקדש, עד שכאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותן, ונתקבלו בין כתבי הקדש 2). ובזמן הקדמון ההוא, כפי הנראה, לא היתה השקפת העם על כה"ק דומה להשקפתנו עתה: בעינינו כתבי הקדש יקרים ונכבדים מאד, ואמרי סופר ולקח טוב שנמצאים בהם, אף כי נכתבו לפני אלפי שנה, נראים לנו כמיוזים ונכוחים לכל דור ודור, אבל בימים הקדמונים לא כן השבו, בעיניהם יקרו משלי בן סירא, בן הנלא ובן לענה יותר מלקח כתבי הקדש, יען כי נכתבו בזמן אחרון וקרובים מאד לחיים, ולא פג מעמם מזוקן, ועל כן שמו המזן העם אז כל מעינם בספר ב"ם, עד שיצאו לדרוש דבריו ברכים, כמו שנראה מדברי רב יוסף, שאחר שאמר בעצמו: "אף בספר בן סירא אסור למיקרו", הוסיף על זה עוד: "מילי מעליותא דאית ביה דרשינן להו", כלומר (כאשר היטיב רש"י לפרשו, אמרינן להו בפרקא ומשמעינן להון לכולי עלמא 3). וכאשר שאל ינאי מלכא לשמעון בן שטח: "ולא יתבת בין מלכא למלכתא", השיב לו: "בספר בן סירא כתוב: 'סלסלה ותרוממך זבין נגידים תושיבך' 4). והביא לו את הפסוק מן ב"ם, ולא הפסיק הדומה לו שיש במשלי, מפני שכפי הנראה ידע ר' שמעון בן שטח

(1) עיין להלן הדברים בפרישות.

(2) עיין אבות דר"נ (פ' א'), ועיין בספרי, מהקרי קהלת בן דוד'

יגד יו"ד).

(3) סנהדרין (ק' ע"ב). ונכונים דברי הרישב"א (ב"ב ל"ה ע"ב) וז"ל: "כתוב בספר בן סירא, אע"פ שקראוהו בסנהדרין ספרים חיצונים, שמעינן שלא אסרו שם אלא לעשות סמנו קבע, אבל מ"ם ראוי להנות בו ללמוד ממנו הכמה ומסר".

(4) המאמר הזה נמצא גם בת"ס: חכמה ותרומומך וכינת שליטנא הותבוינך, עיין ב"ם הוצאת בן זאב (ו' ל"ב) ועיין ירושלמי ברכות (פ"ו ה"ב) וכן גזיר (פ"ה ה"ג); ולפי דברי רבנו האי ותוס' ערוכין (ד' ס"ה) נראה, כי היה לפנייהם גם בתלמוד בבלי הנוסח כמו בתלמוד ירושלמי: וכן גריבוס תושיבך (ברכות ד' מ"ח), וכאמת המאמר של ב"ם יותר נאוה על שאלת ינאי המלך, ועיין במ"ע לבראן לשנת תרס"ח (צד ש"ב).

שינאי רגיל בו יותר מבמשלוי שלמה (1). מכל זה נראה שספר בן סירא, היה חביב בעיני המון העם מאד, עד שהיה אחרי בן לספר משלים, שמדבריו לקחו משל לכל ענין, ואמרו סתם: "המשל אומר" (2). וכראונו חז"ל שאפשר הדבר, כי הספרים שנכתבו בזמן אחרון, כמו ספר בן סירא, בן תנלא יבדומה, ידחו וישכיחו בבית הימים את כתבי הקדש שנכתבו בזמן קדמון (3) -- או יצאו יעשו הפרש גדול בין ספרי הקדש, ובין הספרים שנכתבו אחריהם, וגורו שכתבי הקדש מטמאים יודים, כי "לפי הדין היא טומאתן", אבל ספרי בן סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאים יודים (4); כי ראי חז"ל שהשעה צריכה לכך ועת לעשות לה', יען כבר פרץ או הרוב בין הפרושים ובין הצדוקים בפירוש כמה דברים בן כתבי הקדש. אך הצדוקים התנגדו לזה מאד, ואמרו: "קובלים אננו עליכם פרושים" (וב' 5). ועוד הוסיפו חז"ל ואמרו: "ספרים היוצנים בנן ספרי בן סירא וספרי בן לענה, אבל ספרי המירס וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך" (6) הקורא בהן כקורא באגרת, מאי מעמא, ויותר מדכה בני הודר יוני, להגיין נתנו ליגיעה לא נתנו". וכונתם, כי ספרים היוצנים כמו ספרי ב"ס, בן לענה ודבותיה, הנקראים בשם ספרי המירס (7), וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך, היינו בזמן שנחתמו הכ"ד ספרים, הקורא בהם כקורא באגרת, יען להגיין נתנו, לקרוא בהם דרך עראי מותר, אבל להנות בהם תמיד, כמו שנאמר על כתבי הקדש: והנות בו יומם

(1) משלוי (ד' ה').

(2) סדרש רבה (שמות פרשה כ"א) ומדרש תנחומא (חקת א') ובדומה.

(3) והדבר הזה מצוי מאד, כמו שהספר מחברת מנחם בן סרוק השכיח את ספר האגרון לרס"ג, וספר השרשים לרד"ק השכיח את מחברת מנחם, ובדומה.

(4) עיין תוספתא ידים (ב' י"ג).

(5) עיין ספ' ידים (ד' ר').

(6) ולדעתי מלת "אבל" פה הוראתו כמו (בראש' מ"ב כ"א) אבל

אשמים אנהנו, שענינו: אמנם בן.

(7) עיין בספר מאור עינים כחלק אמרי בינה פרק שני, ונכונים מאד דבריו שאמר: "ובדרך כלל יקראו ספרי מירס, כל הספרים חוץ מכתבי הקדש וב', ושם עתי שהכונה" בו לאומירו משורר יוני, ולדעתי אין פירושו רק שפות. בלשון יוני".

ורילה (1), אמר. וכל מה שיש לך לדרוש ולהדוש, צריך שתמצא לו
 דמו רק בכתבי הקדש, ואפילו בדרך רחוקה או באסמכתא בעלמא.
 וכאשר אבד הספר בן סירא את קדושתו, אבד אחריו בן גם את
 דני בעיני העם, ולא נשמר כראוי כמו כתבי הקדש מידו בעלי
 המסורה, ונפלו בו שגיאות רבות, וניקה בחסר ויתר, וניספי בו הרבה
 תקוני סופרים כשולי הנלוונות, ובסוף אבד דספר ב"ס בנוסח העברי
 לגמרי, כמו שאבדו גם חבריו ספר בן הנלא ובן לענה, ועוד ספרים
 רבים יקרי ערך. ועלינו להודות לחז"ל שנשארו אצלם לפליטה הרבה
 מאמרי ב"ס היקרים, ע"פ נוסח טוב וישר מן הכ"י השלם שהיה בידם,
 ואין זכרון להם בתרגום היווני והסורי (2), וכפי הנראה הוא המהדורא
 השניה שיצאה מאת המחבר בהוספות ותקונים, ורק על פי גם נצלו
 מאמרי ב"ס אלה, משטף הזמן ומאברן עולם.

אודיסה, י"ד אדר א', תר"ל.

(1) יהושע (א' ה').

(2) גם יחסרו בנוסח העברי שנמצא עתה, והגנו לתת להם מקום במצד
 ידועה, ולבאר את כונתם אל גבון.

וְעִמּוֹ הָיָא לְעוֹלָמִים :	א כָּל חֻכְמָה מִיְהוָה
וַיְמֹת עוֹלָם מִי יִמְנָה :	ב חוֹל יָמִים וְנִמְפִי מָטָר
וְעִמָּק תְּהוֹם מִי יַחְקֹר :	ג רוֹם שָׁמַיִם וְרֹחַב אָרֶץ
וַיִּגְבְּרָה הָאֱמֶת מֵעוֹלָם :	ד מִכָּל אֱלֹהֵי רַבָּה הַחֻכְמָה
וּמַעֲרַמְיָהּ מִי יָדַע :	ה שָׂרֵשׁ הַחֻכְמָה לְמִי נִגְלָה
אֱלֹהִים מוֹשֵׁל עַל כָּל אוֹצְרוֹתָיָהּ :	ו אֶחָד הוּא נוֹרָא בְּלִבְדוֹ
וַיִּתְנַה וּפְלִגָּה לְכָל מַעֲשָׂיו :	ז הוּא בַחֲנָה וְרָאָה וְסִפְרָה
וַיִּתְנַה לְאֲהָבָיו :	ח אֵל כָּל בֶּשֶׂר בְּרִצּוֹנוֹ נִתְנָה
וַיִּגְדְּלָה וְעִמְרַת תִּפְאֶרֶת :	י א יִרְאֵת יְהוָה כְּבוֹד וַיִּקֶּר
וַנּוֹתַנַת שִׂמְחָה וְחַן וְאֶרֶץ יָמִים :	יב יִרְאֵת יְהוָה מִשְׂמַחַת לֵב
וּבְאֲחֵרִית יָמָיו יִתְבַּרֵּךְ :	יג יִרְאֵת יְהוָה תִּיטֵב אַחֲרֵיתוֹ
וְעַם נְאֻמָּנִים נוֹצְרָה בְּבִטָּן :	יד רֵאשִׁית חֻכְמָה יִרְאֵת יְהוָה
וְעַם זֶרַעַם נְאֻמָּן חֲסֵדוֹ :	טו עַם אֲנָשֵׁי אֱמֶת מֵעוֹלָם הוֹכְנָה
וּמִרְבָּה שָׁלוֹם וְחַיִּים וּמְרִפָּא :	טז רֵאשִׁית חֻכְמָה יִרְאֵת יְהוָה
וְאִסְמִיָּה בִתְבוֹאֲתָהּ :	יז כָּל אוֹצְרוֹתָיָהּ תִּמְלֵא חֲמֵדָה

א. (א) שתי הפרשות הראשונות וסוקים אחדים מפרשה נ', לא נמצאו בנוף העברי; כדי למלאות את החסר, נעתקו הפרשות האלה לשפת עבר סוף ת"י ות"ס, ע"י הח' ד"ר קאסענעצקי, ואנכי מצאתי לבאר איתן בקצור. (ב) כמו (ירמיה ל"ג כ"ב) ולא יסד חול הים. (ג) על דרך הכתיב (משלי כ"ה ג') שמים לרום וארץ לעסק. (ד) כמו (איוב כ"ז ו') ערום שאול נדרו. (ז) ע"ד הכתיב (איוב כ"ח כ"ז) אז ראה ויפסדה וני'. (יד) ראש הכתיב (תהלים קי"א ג') ומשלי א' ז') הביא כ"ס כאן ג' פעמים בזה אחר זה. ועם נאמנים ניצרה בבטן, כונתו כמו שנאמר בירמיה (א' ה') בשרם אצרך בבטן ידעתיך וני'. (יז) ת"ס: תמלא הכמה. הנוסח של ת"י: תמלא חסדהו ותר נבון.

וּתְרוּגָה בְּרַב תְּבוֹאָתָהּ :	יח ראשית חכמה יראת יהוה
תְּהִלָּה וּכְבוֹד עוֹלָם לְכֹל הַהִילָךְ	יט משה עו היא ומשענה
אַחֲרֶיהָ :	
וְעַנְפִּיהָ אַרְךָ יָמִים :	צ שרשיה לעולם
וּמוֹכָה הִיא לֹו מִכָּל אוֹצַר :	כא אשרי אנוש יהנה בה
וּבַמְּקוֹדֵיהָ יִשְׁתַּעֲשֵׂעַ :	כב אשרי אנוש יקרב אליה
וְזִכִּית עוֹלָמִים בֵּין קְדוֹשִׁים :	כג עמרת עולם תשית עליו
וְכֹל תַּעֲזֹבֶהוּ לְעוֹלָם וָעַד :	כד ישמח בה ותשמח בו
וְיִסְפְּרוּ כָּל תְּהִלַּת יְהוָה :	כה מלאכי אלהים ישמחו בה
אֲשֶׁרִי אָנוּשׁ יִשְׁמַע וְיַעֲשֶׂה :	כו הספר הזה כלו מלא ממנה
וְהָאוֹיֵנוּ וְהַתְּבוֹנְנוּ לְדַבְּרֵי :	כז שמעוני יראי אלהים
נְחַלַּת עוֹלָם וְשִׂמְחָה רַבָּה :	כח מי החפץ לרשת אותה
וְתַכְתֵּב בְּסֵפֶר הַחַיִּים :	כט כל דברי שמע ועשה
וְאֲשֶׁר בָּהּ לִבָּהּ וְאֵל תִּירָא :	ל אהב יראת יהוה
וְתַמְצָא חַיִּים לְנַפְשָׁהּ :	לא קרב ואל תאחר
כְּגִבּוֹר וּכְאִישׁ חַיִל :	לב וכאשר תהיה קרוב
וְאֵל תִּקְרַב אֵלָיו בְּלֵב וְלֵב :	לג בני אל תכזב ביראת יהוה
וּבְשִׁפְטֶיהָ הַזְהַר מָאֵד :	לד ואל תתכבד בה לעין אדם
וְאֵל תִּבְיֹא קָלְלָהּ עַל נַפְשָׁהּ :	לה אל תשנה מאמרו ואל תירא

(כה) כמו שנאמר ב"ם להלן (ס"ב י"ו) לא הספיקו קרושי אל לספר נפלאות ה'.
 (כח) מזה התעלה העתיקה : אבינו סלכנו כתבנו בספר חיים ; וכן הנוסח בספר
 רב עפרם נאון (צד מ"ה) וכן אמרו חז"ל (ר"ה ד' ט"ז) , שלשה פסרים נפתחין
 וכו' , (יל ר"ל) , כאשר תקרב תהיה כגבור וכו' , (לא) ביראת ה' אל תשקר
 בדרך הסתקדשים והמשהרים לשני בני אדם .

וּבְתוֹךְ קָהָל יִפְיֵלְךָ : לִי שֵׁן יִגְלֶה יְהוָה מִסְתָּרָיִךָ
 וְתוֹךְ לִבְךָ מָלֵא נִקְלָה : לֵה כִי הִתְנַאֲתָ בִּירְאֵת אֱלֹהִים

ב.

א	בְּכֵן נִפְשָׁךְ לְכָל נִסְיוֹן :	א	בְּכֵן אִם תִּקְרַב לַעֲבוֹד אֶת יְהוָה
ב	וְאֵל תִּבְהַל בְּיוֹם אֵד :	ב	בְּכֵן לִבְךָ וְהִתְחַזַּק
ג	לְמַעַן תִּגְדַּל בְּאַחֲרֵיתֶךָ :	ג	הַדְּבֵק בּוֹ וְאֵל תִּסּוֹר
ד	וּבְשִׁבְרֶךָ תִּאָהֶר רֵיחַ :	ד	כָּל הַבָּא עֲלֶיךָ כִּפֵּל
ה	וּבְנֵי אָדָם כְּבוֹד עֲנִי :	ה	כִּי בָאֵשׁ יִבְחַן זָהָב
ו	יִשָּׂר אַרְחוֹתֶיךָ יִקְוֶה אֱלֹוֹי :	ו	הָאֱמֵן בּוֹ וְהוּא יִחְזִיק בְּךָ
ז	וְאֵל תִּפְּסוּ שֵׁן תִּפְּלוּ :	ז	יִרְאִי יְהוָה חֲבוֹ לְחִסְדּוֹ
ח	וְהוּא לֹא יִלִּין שְׁכַרְכֶּם :	ח	יִרְאִי יְהוָה הָאֱמִינוֹ בּוֹ
ט	וְלִשְׁמֵחַת עוֹלָם וְחֶסֶד :	ט	יִרְאִי יְהוָה קוֹי לְטוֹב
י	מִי הָאֱמִין בִּיהוָה וַיְבוֹשׁ :	י	הַבִּישׁוּ לְדוֹרוֹת רֵאשׁוֹנִים
יא	אוּ מִי קָרָא אֱלֹוֹי וְלֹא נִעְנָה :	יא	אוּ מִי כָּסַח בּוֹ וַיִּנְעֹב
יב	וְסוֹלַח לַעֲוֹנוֹת וּמוֹשִׁיעַ בְּצַעַת צָרָה :	יב	כִּי רַחוּם וְחַנּוּן יְהוָה
יג	וְלִרְשָׁע עֲקָשׁ דְּרָכִים :	יג	אוּי לִרְפִי לֵב וּרְפָה יָדַיִם
יד	וְאֵף הוּא לֹא יִקּוּם :	יד	אוּי לִלֵב אֲשֶׁר לֹא יִאֲמִין
טו	וּמֵה תִעֲשֶׂה בְּפִקּוֹד יְהוָה :	טו	אוּי לְכֶם אוֹבְדֵי תִקְוֶה
טז	וְאוֹהֲבֵי יִצְרוּ אַרְחוֹתָיו :	טז	יִרְאִי יְהוָה לֹא יִמְרוּ בְּדַרְכָּיו
יז	וְאוֹהֲבֵי יִלְמְדוּ תוֹרָתוֹ :	יז	יִרְאִי יְהוָה יִבְקִשׁוּ רְצוֹנוֹ

ב. (א) אהר שהבטיח ב"ם מקודם כל טוב ליראי ה', בא כאן
 להזהיר את התם והישר לכל יבהל בבוא עליו איד וצרה, כי ה' צדיק
 בוחן. (טו) שנה ושלוש דבריו פה כמו לחלן (ליב ט"ו) ירא ה' ובר'.

י יִרְאֵי יְהוָה יְכִינּוּ לְבָבְכֶם
 יח נִפְלַב בְּיַד יְהוָה וְלֹא בְיַד אָדָם
 גִּלְפָּנֵינוּ יְכַנְיֵעוּ רוּחָם :
 פִּי כִגְדְּלוּ בֵּן חֲסִדוֹ :

ג

א שְׁמַעוּ בָּנִים מִשְׁפָּט אָב
 ב פִּי יְהוָה כִּבְדֵּד הָאָב לִפְנֵי
 ג מְכַבֵּד אָב תִּכְפַּר חַטָּאתוֹ
 ד מְכַבֵּד אָבִיו יִשְׂמַח בְּבָנוֹ
 ו מְכַבֵּד אָבִיו יִרְבּוּ יָמָיו
 ז בְּנֵי בְּמֵאֲמָר וּבְמַעֲשֵׂה כִּבְדֵּד
 ח בְּרַבַּת אָב תִּיָּסֵד טְרִישׁ
 ט אֵל תִּתְּכַבֵּד בְּקִלְיוֹן אָבִיךָ
 י כְּבוֹד אִישׁ כְּבוֹד אָבִיו
 וַעֲשׂוּ לִמְעַן תַּחֲיוּ :
 הַבָּנִים
 וּמִשְׁפָּט הָאִם קִיָּם עַל יְלָדֶיהָ :
 וּגְוָנוֹ אוֹצֵר מְכַבֵּד אָמוֹ :
 וּתְפִלָּתוֹ יִשְׁמַע וַיַּעֲנֶה :
 וְנִמְוֹל אֱלֹהִים עַל מְכַבֵּד אָמוֹ :
 אָבִיךָ
 עָבוֹר יִשְׁיַנּוּךָ כָּל בְּרָכוֹת :
 וְקָלַלְתָּ אִם תִּנְתִּישׁ נְטִיעַ :
 פִּי לֹא כְבוֹד הוּא לָךְ :
 וּמְרַבֶּה חַטָּא מְקַלֵּל אָמוֹ :

(יח) ע"ד הכתיב (ש"ב כ"ד י"ד) נסלה נא ביד ה' ונו' ; וב"ס אר"ב להשתמש
 בסליחת כתבי הקדש .

ג. (ב) ומשפט האם וכו' ר"ל אשר וקום ה' איך סחויבים הבנים לכבד
 האם, וכן ת"ס : ודינא דאמרא על ילדיה שרר" . (ז) עד כאן דבריו בן סירא
 ע"ס ת"ו ות"ס . סבאן ואילך יבואו דבריו ע"ס נו"ף העברי שנמצא בעת .
 (ו) ת"ו תרנס כאן לא כהונן : כבוד אביו הוא כבוד לבן . מה ולהלן טח"ן
 לקרא . כבוד אביו" , ולא כבוד אביו , וכן הוא לשון חז"ל : אלו דברים
 שאין להם שיעור" וכו' , כבוד אב ואמ' (פאה משנה א' וירושלמי ט"ס) .
 ומרבה חטא מקלל אמו , ת"ו ע"ס נוסח משובש כך : וחרפה לבנים קל"ן
 אכ" , אך ת"ס סתר לנכון : וחובא ארבא סן דמצער לאמה . לפי תרגומו יצא
 י"ל ור"ם לנפה : מקלה אמו , כמו (דברים כ"ז ט"ז) ; אולם לא ראו שיש למלת
 מקלל שתי הוראות , קלה ובוזין , כמו וש"א ג' י"ג) . מקללים להם בני (דברים
 כ"א כ"ג) , קללת אלהים תלוי , ושם אמר רש"י לנכון בדרך כלל : כל קללת
 שבמקרא לשון הקל וחלול , וכן תרגום וינתן : ארום קליליתא קדם אלהא .

יא בני התחזק בכבוד אביך
 יב וגם איש יחסר מדע עוב לו
 יג צדקת אב לא תמחה
 יד ביום צרה תזכר לך
 יו כי מזיד בונה אביו
 יז בני בעשרה התהלך בענה
 יח ואל תעצבהו כל ימי חייו
 יט ואל תכלים אותו כל ימי חייו
 כחמור חטאת היא תנתע
 כאם על כפור להשבית עוניו
 כבכעים בוראו מקלל אמו
 כגתאהב מנותן מתנות

(יא) ר"ם מנחם פה בטעות ע"ס ת"י החזק וכו' ואל תעצבהו כל ימי חייו ;
 ש' ו"ל אחוז בנוסח : "אל תעצבהו", ת"ס תרגם פה לנכון : ולא תשבוק
 זיקרה כל יומי חיך ; התחזק, כמו (מ"א כ' כ"א) לך התחזק, וכונת ב"ם :
 בני התחזק כל פעם ביותר בכבוד אביך, ואל תעזוב הכבוד אב ההוא כל
 ימי חיך. (יב) ת"י פנ רוחו סבול איתו, ת"ס : בשל מדע שבוק לה, ו"ל
 ור"ם וכדומה עמלו לפרש הסלות עזוב לו, אבל לא ראו שת"י ות"ס לא
 תרגמו כהונן, והסלות, עזוב לו נמשכות באסת לסטה : עזוב לו ואל תכלים
 אותו, וכונת ב"ם אם יראה הבן שע"ו זקנה מר מעט שכל אביו, אל יבוא
 לישר דרכו או להראות לו הפרגנותו, אלא יעזוב אותו לדבר ולעשות מה
 שירצה, ואל יכלים אותו, וככה יתנהג כל ימי חייו של אביו. (יג) תק"ס : היא
 תנטע, ובה אחוז ת"י ות"ס וכל המפרשים, אבל סלת תנתע בפנים היא בסר
 (איוב ד' י') ישני בסירים נתעו, עיין שרשי רד"ק ערך לתע, ס"ל עקירה
 ושרוש, וב"ם אהב להשתמש בשרשים בודדים שיש בכח"ק. חטאת, איננה
 פה עון נחמא כ"א עונש, כמו (זכריה י"ד י"ט), זאת תהיה חטאת מצרים ;
 צדקה, כמו (בראש' ט"ו ה') ויחשבה לו צדקה, וכונת ב"ם הצדקה
 שעשה הבן לאביו לא תמחה, ותחליף לו העונש הקשה שנגזר עליו .
 ולא עוד אלא שהצדקה היא תעקור ותשרש עונשו לממו, ולפד
 זה תנתע מניביל היטב לעוסת להשבית עוניך שאמר ב"ם מיד .
 (יד) כאשר תבוא עת צרה על האדם, כמו (נחום א' ז'), טוב ה' לעזוב ביום
 צרה, או תזכר לו הצדקה והחסד שעשה לאביו, והצדקה הזאת תהיה כחוב
 על כפור, להשבית העונות שלו. (טו) מזיד מי שעושה רע ברצון, כמו בלשון
 הו"ל, ובמקרא (שמות י"ח י"א), אשר זדו עליהם. (טז) ת"ס תרגם מק-
 הצדק כך : וסן נברא דיהב מוהבתא ירחמיך, והונו תרגם : ותאהב מכל
 איש, אבל שניהם טעו בפרוש הסלות : מנותן מתנות, כי באסת, מנותן
 מתנות הוא כאן תואר לה', וכן אמר ב"ם להלן (י"א כ') מתן צדיק וכו'

- יז מַעֲטַנְפִּשְׁךָ מִכָּל גְּדוּלוֹת עוֹלָם
 יח כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֱלֹהִים
 יט פְּלֹאוֹת מִמֶּךָ אֶל תִּדְרוֹשׁ
 כ בַּמָּה שֶׁהוֹרֵשִׁית הַתְּבוּנָן
 כא וּבִיּוֹתֵר מִמֶּךָ אֶל תִּמְרַ
 כב כִּי רַבִּים עֲשִׂיתוּנִי בְּנֵי אָדָם
 כג כִּי אֵינִי אִישׁוֹן וְיִחַסֵּר אֹרֹךְ
 כד לֵב כְּבֹד תִּבְאֵשׁ אַחֲרֵיתִי
 כה לֵב כְּבֹד יִרְבוּ מִכְּאֲבֹי
 כו אֶל תִּרְוַח לְרַפְאוֹת מִפֶּת לֶעָ
 כז לֵב חָכֵם וְבִין מוֹשְׁלֵי חֲכָמִים
 וּלְפָנַי אֶל תִּמְצָא רַחֲמִים:
 וְלַעֲנִיִּים יִנְלָה סִדּוֹ:
 וּמִכְּבֹּשָׁה מִמֶּךָ אֶל תִּחְקוֹר:
 וְאֵין לֶךָ עֶסֶק בְּגַסְתָּרוֹת:
 כִּי רַב מִמֶּךָ הָרְאִיתָ:
 וּדְמִיּוֹנוֹת רָעוֹת מִתְּעוֹת:
 וּבְאֵין דַּעַת תִּחְסַר חֲכָמָה:
 וְאוֹהֵב טוֹבוֹת יִנְהַג בָּהֶם:
 וּמִתְחַלְלֵל מוֹסִיף עוֹן עַל עוֹן:
 כִּי אֵין לָהּ רַפְאוֹת
 כִּי מִנְטַע רַע נִמְעָו:
 וְאֵין מִקְשָׁבֵת לְחֲכָמָה תִּשְׁמַח:

דעוד בתארים שונים תאר בן סירא את ה', ויבנתו הוא כך: בני התהלך בעשרך בעניה, ואי תהיה אהוב לה', הניתן לך את העשירות סתנה. אין לאדם להתנאות בעשרו כי, אם ירצה ה', יקחהו ממנו ויתננו לאחר. (יח) ע"ד הכתוב (תהלים כ"ה י"ד) סידר ה' לראיו. (יט) הסאמר הזה הובא בשם ב"ם בבבלי (חגיגה ד' י"ב) וכיהושלמי שם (פ"ב ה"א) ובמד"ה (בראש' פח); אבל הדברים האלה נאמרו שם רק ע"ם מליצת ב"ם, ולא בלשונו סמס, ואך בשעות חשבורבים שזה הוא נוסח אחר מן ב"ם. (כא) תמר, כמי וטמות כ"ג (כ"א) אל תמר בו, וכוונת ב"ם: אל תהיה איש סרוי לחקור יותר משה שחורשית, כי רב וכבוד מסך להבין את אשר הראית כבר. (כג) בכ"י ש' יבוא מה הספיק: לב כבד תבאש וכו', אבל יותר נראה שמה מקום הספיק: באין אישון וכו', זכן הוא סדר הספיקים כתי' ות"ם. (כד) לב כבד, איש כילו ורע עין; ומד שאוהב לעשות טובות לאחרים, יעסיק בהן תמיד ולא תבאש אחריתו. (כה) ר"ם תקן על פי ת"ם: ומתחולל; אבל באמת צריך לקרוא מתחולל, ובן סירא אמר כאן מה שאמר איוב (פ"ו כ"ג) כל ימי רשע הוא מתחולל; והכוונה היא: מי שמסיף עין על עין - והיא הרשע - מתחולל. כלומר יחיל ויפחד תמיד, וע"ם זה מקבילה מלת מתחולל לעוסת, ורבו מכאביו.

כח אש ליהטת יכבו מים כן צדקה תכפר חטאת:
 כט פועל טוב יקראנו בדרביו ובעת מומו ימצא משען:

ד.

א בני אל תלעג לחיי עני ואל תדאיב נפש עני ומר נפש:
 ב הווה נפש חסדה אל תפוח ואל תתעלם ממדכדך נפש:
 ג אל תחמיר מעי דך וקרב עני אל תכאיב:
 ד אל תמנע מתן ממסבנה ולא תבוז שאלות דל
 ה צועק מר ריח בכאב נפשו ולא תתן לו מקום לקללה:
 ו האהב נפשך לעדה ובקול צעקתו ישמע צורו:
 ז הט לעני אונה ולשלטון עזר האכף ראש:
 ח הישע מוצק ממציקיו והשיבהו שלום בעונה:
 ט היה כאב ליתומים ואל תקוץ ריחה במשפט ישר:
 י ואל יקראך בן ותמוד בעל לאלמנות:
 יא חכמות למדה בנייה ויחנה ויצילה משחת:
 ותיעד לכל מבינים בה:

(כט) פועל טוב . זה תאר לה', כמו "נתן מתנות"; יקראנו, א' תסורת ה', כמו (בראש' מ"ב ד') יקראנו אסון; וכן אסרו הז"ל (פד"ר דברים ס"ב) כל מקום שאתה הולך אלהיך עמך.

ד . (ב) עיין למעלה במבוא; תפוח, כמו (ירמיה ט"ו ט') נסחה נשטה.
 (ו) האכף ראש, כמו (סוכה ו"ו) אכף לאלהי מרום, וככ"ו בטעות הכאף.
 (י) כמו (תהלים ב' ז') בני אתה (ירמיה ל"א ב') הבן יקיר לי אפרים. (יא) עזר הכתוב (משלי ט' א') חכמות בנתה ביחה, וכמו שאמר שם הראב"ע: "הפעל ביחיד אף כי השם רבים", שעל כל אחד ואחד ידבר", ותעיד וכו', ת"י; תעזור, ת"י; ותאיר; ו"ל מנחה ותעיר; אך ר"ס אהו בנוסח ותעיד, ולדעתו הוראת המלה כמו ותדרוש; ולדעתו מלת "תעיד" היא כמו (בראש' ט"ג ג') העיד בני האיש, שהוא לשון אזהרה והתראה; גם לא ידעו התרגומים הינוי והמורי: המפרשים הרבים, שהמאמר השני הוא אהריו; אהביה אהבו-

<p>וּמִבְקֻשֵׁיהָ יִפְקִי רָצוֹן מִיהוָה: וַיַּחֲנוּ בְּבִרְפַת יְהוָה: וְאַלְהִים בַּיִת מוֹשְׁבָה אָהֵב: וּמֵאוֹזֵן לִי יִיחַן בְּחֻדְרֵי מִבְּתֵי: וּלְפָנִים אֶבְחָרְנוּ בְּנִסְיוֹנוֹת: אָשׁוּב אֲאֹשְׁרֵנוּ וְנִלְיֵיתִי לוֹ מִסְתָּרֵי:</p>	<p>יֵב אֶהְבִּיהָ אָהֵבוּ חַיִּים יֵג וְתִמְכִּיָּה וּמֵצְאוּ כְבוֹד מִיהוָה יֵד מִשְׁרָתִי קֹדֶשׁ מִשְׁרָתִיָּה יֵו שׁוֹמֵעַ לִי יִשְׁפֹּט אִמַּת יֵז כִּי בְהִתְנַבֵּר אֵלָיךְ עִמָּו יֵי וְעַד עַתָּה יִמְלֵא לְבוֹ בִּי</p>
<p>וְאַסְרְתִּיהוּ בְּאִסְרֵים: וְאַסְגִּירְנוּ לְשֻׁדְרֵים: וְאֵל נִפְשָׁךְ אֵל תְּבוּשׁ: וַיֵּשׁ בִּשְׂתַּת כְּבוֹד וַחֲן: וְאֵל תִּבְשֵׁל לְמִכְשׁוֹלֶיךָ:</p>	<p>יֵח אִם יָסוּר וְנִמּוּתִיהוּ יֵט אִם יָסוּר מֵאַחֲרֵי אֲשֻׁלִּיכֵנוּ יֵצ בְּנֵי עַתָּה הַמּוֹן שָׁמֵר וּפְחָד מֵרָע יֵג אִם יֵשׁ בִּשְׂתַּת מִשְׁאֵת עֵזֶן יֵב אֵל תִּשָּׂא פָּנֶיךָ עַל נִפְשָׁךְ</p>

חיים" וכו', אינו ענין חדש בשני עצמו, רק סובב למעלה, וזאת תמיד ותזהיר החכמה לכל מינינו בה לאמר: אהבתי אהבי חיים וכו'. (יב) בכ"י נכתב השם בני' ויודין' וכן היה נהוג מאז בישראל, עיין בספר בן נרתי' פאת סלאק (צד ס"ג). (יד) בכ"י נשתבש סה הנוסח ונכתב כך: ואלוהו במא ויהא, ותקנתו כמו שתיקן ג"ס לנכון ע"ס ת"י ות"ס. (טו) מבית, סירושו תוך זמנים. (טז) שרש נבר כולל ב' מושגים מתנגדים זה לזה, עיין בס' סעריך המערבות שרש נבר, (א) זרות, (ב) ידיעה והכרה, ובאן בונת ב"ס על טישג ב', (וכן להלן (י"א ל) באחריתו ינבר איש. בכ"י: ובהרנו בנסינות. (יח) ר"ל אם יסור וינטה ממני, בכ"י ויסרתיהו. (ב) הנוסח בת"ס ות"י כך: עת וזמן שסור ופחד מרע", ולדעת ש', יש לתקן את הנוסח העברי על סיהם, אבל אצלם חסרה בראש הסוק מלת בני, שמקומה פה, כי עד הנה דברה החכמה, ומכאן ואילך החל ב"ס לדבר מחדש, והנוסח העברי הוא העיקר, ולפני ת"ס ות"י היה נוסח משובש; מלת המון פה היא כמו (תהלים ס"ה ח) והמון לאסיה" (ישעיה ס"ג ט"ו). המון סעריך", לשון רעש ותלונה, ובונת ב"ס: בעת שיש רעש וסרידה בארץ, שמור נפשך ותסחד מרע, לבל תביש אהרי כן ססנך על עשותך כזאת. (כא) להלן (ט"ו) יבאר ב"ס את דבריו. (כב) ר"ל, אל תבשל ללכת אחר מבשוליך, הלס"ד של למכשוליך בשמשת פה כמו ב', עיין בס' סעריך המערבות (צד שס"ח)

כ: אל תמנע דבר בעולם	ואל תצפין את חקמתך:
כו כי באמר נודעת חכמה	ותבינה במענה לשון:
כה אל תסרב עם האל	ואל אלהים הכניע:
כז אל תבוש לשוב מעון	ואל תעמוד לפני שבלת:
כח אל תצע לנבל נפשך	ואל תאמן לפני מושקים:
כט אל תישב עם שופט עגל	כי באשר כרצונו תשפוט עמו:
ל א אל תמנה הנצה על הצדק	ויהיה נלחם לך:
לא אל תקרא בעל שמים	ואל לשונה אל תרגל:
לב אל תהי גבהן בלשונך	ורפוי ורשיש במלאכתך:
לג אל תהי כקלב בביתך	ומוור ומתורא במלאכתך:
לד אל תהי ירך פתוחה לקחת	וקפוצה בתתך מתן:

(כג) הפך מדברי שלמה (משלי י"ז כ"ו), הושך אמרו יודע דעת, ודברי חז"ל (אבות ג' י"ג), סיג להבטה שתוקה". (כה) תסרב, כמו (ברכות ד' לב), ולא היא סיבן באותה שעה". (כו) ר"ל, אל יעמוד אדם נגד שבלת ט"ם, (וכמו שאמר ר' עקיבא (יבמות ד' קב"א), כל גל וגל שבא עלי נענתי לו ראשי". (כז) תצע שרש יצע, וענינו שטיחת דבריו, ת"ם ות"י: "אל תצע לסבל", אבל הניחח בניע נכון ביותר; בכ"י: ואל תסאן, וכן ת"ם ולא תתחרא, ת"י: ולא תשא פני מושל, ולפי זה אין ספק שנפל ט"ם בניע, וצ"ל: ואל תאמן וכו', כמאמר החכם: "שלשה אין לכסוח בהם, המושל, והים, ומקרה הזמן" (עיין בספר "בן הסלך והנזיר", שער ט"ז). (כח) המאמר הזה חסר בת"י ות"ם. י"ל ור"ם השמישו אותו, כי לדעתם דומה הוא למה שאמר ב"ם להלן (ה' י"ח), אבל טעו בזה, כי שם ענין אחר ופה ענין אחר, וכונת ב"ם: אל תשב עם שופט עול לשפוט איש, כי אימת השופט תהיה עליך, ותוציא משפט כרצונו. (כט) בכ"י: היעצה, ש' תקן התעצם, ריפל ור"ם אכרו שהמלה הזאת משורש עצא בלשון סודי, אבל לא ראו שיש כאן ט"ם, וצ"ל: הנצה, וכן אמר ב"ם להלן (ח' ה') אל תינן, וכן ת"ם לנכון: אתכתש, ר"ל ריבה והלחם בעד האמת, וע"ד זה סתר ת"י. (ל) בעל שמים ר"ל, המדבר אחד בפה ואחד בלב, ואל תרגיל לשונך להיות בעל שמים. (לב) כמו שאמרו חז"ל (גיטין ד' ו'), אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו". (לג) בכ"י: בתוך סתן, ר"ם סנח: בעת מתן; ו

ה.

א	אל תִּשְׁעַן על חִילָךְ	וְאל תֹאמֶר יֵשׁ לֵאֵל יָדַי :
ב	אל תִּשְׁעַן על כַּחֲךְ	לְלֶכֶת אַחַר תְּאוֹת נַפְשֶׁךְ :
ג	אל תִּלְךָ אַחֲרֵי לֶבֶךָ וְעֵינֶיךָ	לְלֶכֶת בַּחֲמוּדוֹת רָעָה :
ד	אל תֹאמֶר מִי יוּכַל בַּחוּ	כִּי יְהוֹה מְבַקֵּשׁ נִרְדְּפִים :
ה	אל תֹאמֶר חָטְאתִי	וּמָה יַעֲשֶׂה לִּי מְאוּמָה
		כִּי אֵךְ אֲרֹךְ אַפְסוֹס הוּא :
ו	אל תֹאמֶר רְהוּם יְהוֹה	וְכָל עֲוֹנוֹתַי יִמְחָה :
ז	אל סְלִיחָה אל תִּבְטַח	לְהוֹסִיף עֲוֹן על עֲוֹן :
ח	וְאִמְרַת רַחֲמָיו רַבִּים	לְרַב עֲוֹנוֹתַי יִסְלַח :
ט	כִּי רַחֲמִים וְאֶךְ עִמּוֹ	וְאֵל רִשְׁעִים יְנוּחַ רְגוּזוֹ :
י	אל תֵּאָחֵז לְיֵשׁוּב אֱלֹוֵי	וְאל תִּתְעַבֵּר מִיּוֹם אֵל יוֹם :
יא	כִּי פְתָאוֹס יֵצֵא וְעִמּוֹ	וּבְיוֹם נָקָם תִּסָּפֶה :
יב	אל תִּבְטַח על נִכְסֵי שִׁקְרָה	כִּי לֹא יוֹעִילוּ בְיוֹם עֲבָרָה :
יג	אל תִּהְיֶה זֹרָה לְכָל רוּחַ	וּפּוֹנֵה דְרָךְ שִׁבְלֶתָ :
יד	יְהוֹה סְמוּךְ על דַּעְתְּךָ	וְאַחַד יְהִי דְבָרְךָ :

בתוך ט"ס, וצ"ל: בתתך מתן, ומליצה זו היא עמי' לשון הכתיב: כפי דברים (ט"ו ז) ולא תקפין את ירך וגו'. הנוסח השני: אל תהי ירך מושבת לשאתי וכו', אשר בו אהז ר"ם, אין לו כל יסוד.

ה. (ד) תק"ם: כחי; ת"ם: דמנא מצא חילי; ת"י: מי יוכל לי, ואל, ור"ם אהז בנוסח תק"ם. אבל הם לא ראו שטלת, כהז' מוסבה על מה שאמר ב"ם למעלה: יש לאל ידו, ויד הוא גם לשון זכר, למשל: והנה יד שליחה אליו והנה בו מנלת ספר (יחזקאל ב' ט') וידו משה כבדים (שמות י"ז י"ב) וכונת ב"ם היא: אל תאמר יש לאל ידו ומי יוכל לבחו של הוד; כי ה' סבקש נרדסים, הוא על דרך הכתוב (קהלת ג' ט"ז) והאלהים יבקש את נרדף. (ה) כמו (תהלים קי"ח ז) מה יעשה לי אדם. (ו) תתעבר, ענינו התעכב ר"ל העבדת הומו; ועל דרך זה אמרו חז"ל (שבת ד' קנ"ג) שוב יום אחד לפני מיתתך. (יג) זורה כמו (יחזקאל ה' ב') והשלישית תזרה לרוח. (יד) ר"ל, אהז בפת.

א לִיהוּ מְמַהֵר לְהַאֲזִין
 ב אִם יֵשׁ אֶתְךָ עֲנֵה רַעָה
 ג כְּבוֹד וְקִלְזוֹן בְּיַד בּוֹטֵא
 ד אֵל תִּקְרָא בְּעַל שְׁתִּים
 ה כִּי עַל גִּנְבֵּי נִבְרָאָה בִּשְׁתֵּי חֲרָפָה
 ו מַעַט וְהִרְבֵּה אֵל תִּשְׁחַת

זבֶּאֱרֹךְ רוּחַ הַיֵּשֶׁב פְּתָנָם :
 זאִם אִין יָדָה עַל פִּיָּה :
 זבלְשׁוֹן אָדָם מִפְּלָתוֹ :
 זגבְּלְשׁוֹנָה אֵל תִּרְגַּל רַע :
 זדעֲדוּ — בְּעַל שְׁתִּים :
 זהתַּחַת אוֹהֵב אֵל תְּהִי שׁוֹנֵא :

.1

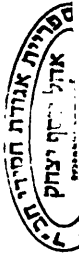
א שֵׁם רַע וְקִלְזוֹן תּוֹרִישׁ חֲרָפָה
 ב אֵל תִּפּוֹל בְּיַד נַפְשָׁה
 ג עֲלִיָּה תֹאכַל וּפְרִיָּה תִשְׁרִישׁ
 ד כִּי נַפֶּשׁ עֲזָה תִשְׁחִית בְּעֲלִיָּה
 ה חֹךְ עָרַב יִרְבֵּה אוֹהֵב
 ו אֲנָשִׁי שְׁלוֹמָה יִהְיוּ רַבִּים
 ז גַּם מִשׁוֹכְכֵת חִיקָה
 ח קִנְיַת אוֹהֵב בְּנִסְיוֹן קִנְהוּ

זכֵּן אִישׁ רַע בְּעַל שְׁתִּים :
 זחַתְּעַבֵּה חִילָה עֲלֵיָּה :
 זטוְהִנְיַחְתָּהּ כְּעַץ יָבֵשׁ :
 זינְשַׁמַּחַת שׁוֹנֵא תִשְׁיָגֵם :
 זיאֲשַׁפְתִּי חֵן שׁוֹאֲלֵי שְׁלוֹם :
 זיבְּעַל סוֹרְךָ אֶחָד כְּאֶלְתָּה :
 זיגשְׁמֹר פְּתָחֵי פִיָּה :
 זידוֹאֵל תִּמְהַר לְבָטוּחַ עֲלִיו :

ובלב, כמו שאמר מיד: אל תקרא בעל שתיים. (יח) וכן אמרו חז"ל (בי"ם ד' ט"ז) לא ידבר אדם אחד בפה ואחד בלב. (יט) ת"י ות"ם קראו בטעות, חרפה רעה, ואהריותם נמשכו י"ל, נ"ם ור"ם, אבל באמת נוסח הפנים הוא העיקר ובנותו כך: רעהו וחברו של הנגב הוא איש בעל שתיים, כלומר, מי שהוא אחד בפה ואחד בלב.

ז, (ב) תעבה, ע"ד הכתיב (דברים ל"ב ט"ו) שמנת עבית. (ג) ב"ם אהב לכתוב לשון נוטל על לעזין, כמו: עליך, עליך, זר, רו, וכדומה. (ד) וכן אמרו חז"ל (פסחים ד' ק"ד), אכול בצל, ושכ בצל, ולא תיכול אווזין ותרגילין ויהא לבך רודף עליך. (ה) המאמר הזה הובא מחז"ל (יבמות ד' סב) בשם ב"ם. (ו) המאמר הזה חסר בנוסח העברי, אבל נמצא אצל חז"ל (יבמות שם) בשם ב"ם; וכן ת"ם, והוא: נסוק במיכה (ו' ה') והרבה פסוקים מבה"ק

וְאֵל יַעֲמֹד בְּיוֹם צָרָה :	ס כִּי יֵשׁ אוֹהֵב כְּפִי עֵת
וְאֵת רִיב הִרְפְּתָהּ יַחֲשֶׁף :	י יֵשׁ אוֹהֵב נִהְפֵּךְ לְשׁוֹנֵא
וְלֹא יִמָּצֵא בְּיוֹם רָעָה :	יא יֵשׁ אוֹהֵב חֵבֵר שְׁלֶחָן
וּבְרַעְתָּהּ יִתְנַדֶּה מִמֶּךָ :	יב בְּשׂוֹבְתָהּ הוּא כְמוֹךְ
יִהְפֵּךְ בָּךְ וּמִפְּנֵיךְ יִסְתֵּר :	יג אִם תִּשְׁיַנֶּה רָעָה
וּמֵאֲהַבֶּיךָ הַשְׁמֵר :	יד מִשְׁנֵאֵיךָ הַבְּדֵל
וּמוֹצֵאוֹ מֵצֵא הוּן :	טו אוֹהֵב אֲמוּנָה אוֹהֵב תְּקוּף
וְאִין מִשְׁקָל לְמוֹבְתוֹ :	טז לְאוֹהֵב אֲמוּנָה אֵין מְחִיר
יִרָא אֶל יִשְׁיָגִם :	יז צָרוּר חַיִּים אוֹהֵב אֲמוּנָה
וּכְשִׁמוֹ בֵּן מִעֲשָׂיו :	יח כִּי כְמוֹהוּ בֵּן רַעְהוּ
וְעַד שׂוֹבֵהָ תִשְׁיַג חֲכָמָה :	יט וּבְנֵי מְנַעֲרֶיךָ קַח לְקַח
וּקְנֵה לְרַב תְּבוּאָתָהּ :	כ בַּחֲזוֹרֶשׁ וּבְקוֹצֵר קָרֵב אֵלֶיךָ
וּלְמַחֵר תֹּאכַל פְּרִיָּהּ :	כא כִּי בַעֲבֹדְתָהּ מַעֲט תַעֲבֹד
וְלֹא יִכְלַף לָנֶה חֲסֵר לֵב :	כב עֵקֶבָהּ הִיא לְאוּל
וְלֹא יֵאָחֵר לְהַשְׁלִיכָהּ :	כג בְּאַבֵּן מִשָּׂא תִהְיֶה עָלָיו
וְלֹא לְרַבִּים הִיא נְכוּחָה :	כד כִּי הַמוֹסֵר בְּשָׂמָה בֵּן הִיא

הביא ב"ם בספרו. (טז) תקיף, כמו (דניאל ד' ח'). רָבָה אֵילָנָא וְתַקְתָּ, רִל, אוֹהֵב־חֹק וְנֹאסֵן. (יז) כמו (ש"א כ"ה כ"ט), כְּצָרוּר הַחַיִּים, תִּי וְתִים: צְרֵי הַחַיִּים. (יח) כי כמו הוא ירא אל, בן יהיה גם רעהו ירא אל; וכשמו, בן מעשיו של חבירו. (יט) המוסר הוספתי ע"ם ת"ם. (כב) כמו (ישעיה ס' ד') העֵקֶב לְמִישׁוֹר; רִל עֵקֶשׂוֹת וּמַעֲוֹל וּמִקוֹם שִׁקְשָׁה לְעֹלֹת בו; וּבֵן תִּים: כְּמָה קְשִׁיא. (כג) כאבן משא, תִּי: כאבן בוחן, וּנְחַלְףָּ לּוּ מִשָּׂא בַמַּסָּה; וּבַמִּקוֹם וְלֹא יֵאָחֵר, תִּים: וְלֹא יֵחֹר, רִל שְׁלֹא יַעֲשֶׂה חוֹר אִנּוּ נִקֵּב וּשְׁלִיכָהּ; לְפִי דַעֲתִי כֹונֵת בִּים פְּשוּטָה מֵאֵד, כְּמִשָּׂא שֶׁל אֲבָן תִּהְיֶה הַחֲכָמָה עַל הַכְּסִיל, וְלֹא יִתְמַדְמָה לְהַשְׁלִיךְ אוֹתָהּ. (כד) תִּים: שְׂמָה אֵיךְ יִלְשִׁינָה; תִּי: כִּי הַחֲכָמָה כְּשִׂמָּה, וּבֵן מְנַסֵּחַ רִים; אֲבָל סֵלֵת מוֹסֵר בָּאָה גַם בְּלִשׁוֹן נִקְבָּה, כְּמוֹ (משלי ד' י"ג) הַחֹק בְּמוֹסֵר וְגו' נִצְרָה כִּי הִיא חַיִּיךְ; וְיֵשׁ טִים בְּכִי וְצִל: כְּשִׂמָּה בֵּן הִיא,

כה : הַט יִשְׁכַּמְךָ וְשֹׂאָהּ
 כו : דְּרַשׁ וַחֲקֹר בְּקֶשׁ וּמִצָּא
 כז : כִּי לְאַחֹר תִּמְצָא מְנוּחָתָהּ
 כח : וְהִיָּתָה לְךָ רִשְׁתָּה מִכּוֹן עֵז
 כט : עָלֶי זָהָב עֶלְהָ
 לו : בְּגָדֶי כְבוֹד תִּלְבָּשְׁנָה
 לא : סִלְסֵלָה וְתִרְוּמָךְ
 לב : אִם תַּחֲפוּץ בְּנֵי תַחֲכָם
 לג : אִם תּוֹבֵא לְשִׁמְעַ
 לד : כָּל שִׁיחָה חֲפוּץ לְשִׁמְעַ
 לה : רְאֵה מִי יָבִין וְשִׁחְרָהוּ
 לו : וְהַתְּבוֹנְנֶת בִּירְאֵת עֲלִיוֹן
 לז : וְהוּא יָבִין לְבָךְ

ז.

* אֵל תַּעֲשֶׂה רָעָה וְאֵל יִשְׁיַגְךָ רָעָה הִרְחַק מֵעֶזְרִי וַיִּשׁ מִמֶּךָ :

זכונתו כי יש שתי הוראות למלת סוסר, דברי סוסר ולפור, וגם
 הכאה ביד או בשבט, וע"כ ירחקו ממנו חסרי לב. (כה) פה באו בכ"י בטעות
 שני מאמרים, שמקומם להלן (כ"ז ה' ו') ושם באים הם בתי' ות"ם.
 (כז) לאחור, ענינו אחרי בן, כמו (ישעיה מ"ב כ"ג) וישמע לאחור. (כט) עלי
 זהב, ת"י: עדי זהב, ובוה אחז ר"ם, לדעת י"ל צ"ל: עדי זהב; אבל
 בונת ב"ם פה עול סמ"ש: וכן אמר להלן בדבר החכמה (נ"א כ"ז) וצואריכם
 בעלה הביאו ומשאה תשא נשככם. (לא) המאמר הזה לא נמצא בכ"י ג"ע וכן
 בתי', רק בת"ם והובא בירושלמי (ברכות פ"ז ה"ב) בשם ב"ם. (לז) בכ"י,
 והט, ותקנתי: ותט, לפי הענין. (לה) בכ"י: מה ובין, ותשחוק בסיפ"י,
 זע"ד זה אמר ר' יוסי בן יעזר (אבות א' ד') והני מתאבק בעפר רגליהם.
 (לז) ובין לבך, כלומר יתן ה' בינה בלבך.

- ב אל תורע חרושי עול על אח
 ג אל תבקש מאל ממשלת
 ד אל תצטרך לפני מלך
 ה אל תבקש להיות מושל
 ו פן תגור מפני נדיב
 ז אל תרשיעה בעדת שערי אל
 ח אל תקשור לשנות חט
 ט אל תאיץ בצבא
 פן תקצרהו שבעתים :
 וכן ממךד מושב כבוד :
 ומפני מלך אל תתבונן :
 אם אין לך חיל להשפית זרין .
 ונתון בצע בתמימיה :
 ואל תפילה בקהלה :
 כי באחת לא תנקה :
 מלאכת עבדה היא מאל נהלקה :

ו. (ב) בב"י ט"ס : "אל תרע חרושי על אח", המאמר הזה הוא ע"י הכתוב (איוב ד' ח') חרשי אין זורעי עמל וכו' . (ד) מה תרגמו ת"י ות"ס באופן אחד , שחצי הפסוק הראשון מוכב על ה' וחציו השני על סלך בשר ודם , מפני סלך" פירשו כמו נגד סלך , ואל תתבונן" פירשו מלשון חכמה ובינה , כלומר , אל תהיה חכם לפני סלך בשר ודם . ועל פי דבריהם מנסח ה"ס : אל תצטרך לפני אל , ולפני סלך אל תתבונן ; אולם אם כך היתה כונת ב"ם , היה אימר , אל תתחכם" , כמו שאמר להלן (לב ד') מה תתחכם ול"ח ביד" מה יתחכם . אבל באמת , אל תתבונן" ענינו כאן כמו (איוב ל"א א) , ומה אתבונן על בתולה" ; וכונתו של ב"ם היא : אל תצטרך לפני סלך בשר ודם , ואל תרבה להתבונן בפניו של המלך , כי על האדם לירא מפניו ולכבדו מאד , וכמו שאמרו חכמי המוסר (עיין במ' עומר השכחה לנביושין ד' ע"ט ע"ב) המלך כמו אש , והמדבק לה הרבה ישרף . (ו) בצע , כמו (יואל ב' ח') לא יבצעו , וענינו מצע ; וכן אמרו חז"ל (פסחים ד' קי"ג) אל תעש טוב בעצמך . (ה) בב"י : לשנות חט , לדעת נ"ס ור"ס צ"ל : השאת , אבל נעלם מהם שהקדמונים כתבו , חטא" בלי אלף , וכן אמר דונש בשירו : , וחט אל חט צבר" , והוא לתפארת המליצה . וכמו (בראש' ב' ו') מחטו לוי ; וכונת ב"ם : אל תקשור נגד ה' לשוב ולעשות החטא , כמו (משלי כ"ו י"א) כסיל שינה באולתו . (ט) י"ל מנסח : אל תקיץ בצבא ; אבל כונת ב"ם : אל תמהר להבט לצבא קודם הזמן הנאמר בתורה (כמדבר א' ג') , מכן עשרים שנה ומעלה בל יוצא צבא" , וכן אמר שם רש"י : , מניד שאין יוצא בצבא פחות מכן עשרים .

א	אל תתקצר בתפלה	ובצדקה אל תתעבר:
יא	אל תבו לאנוש במר רוח	זכור כי יש מרים ומשפיל:
יב	אל תחרוש חמס על אח	וכן על רע וחקר יחדו:
יג	אל תחפץ לכחש על פחש	כי תקותו לא תנעם:
יד	אל תסוד בעדת שרים	ואל תישן דבר בתפלה:
טו	אל תחשוך בַּמְּתִי עִם	זכור עכרון לא יתעבר:
טז	כִּי אֵד מֵאֵד הַשְּׁפִיל גְּאוּה	כי תקנת אנוש רמה:

(י) ת"י ות"ס תרנמו: אל תתלל בצער, כי לדעתם אל תתקצר מלשון קיצר רוח; אבל כונת ב"ם נראה מדברי חז"ל: "היה סהלך במקום הסכנה וליסטיין סתפלל תפלה קצרה" (תוספתא ברכות ס' ב') וכן אמרו (ברכות ד' ל"ב), "כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חזרת ריקם". ובצדקה אל תתעבר, ר"ל, אל תאחר סליחת צדקה, וכן כתב הרמב"ן: "גדולי החכמים היו ניתנין סרוטה לעני קודם כל תפלה, ואחר כך היו סתפללין". (יה) תמיד, לשון סוד, ר"ל בעדת שרים אל תדבר דברי סתר וסודות. ואל תישן, כונתו אל תשנה דבר בתפלה, וכפי שאמרו חז"ל (תוספתא ברכות ס' ד'), "כל המשנה מסבב ששבעו חכמים בברכה לא יצא". מלת, תישן אצל ב"ם היא כמו: "תשנה", יכן נאמר בב"ם הקטן: לא תישן בנערותך ובזקנותך וכו' (עיין היצאת רמשי"ש ד' י"ט ע"ב). (טז) ת"ס: לא תרחם נשך מן אנשא דעמך, אתדכר דהנוא לא עבר; ת"י: אל תחשוב איתך בין הפון סרעים, זכור כי החרון לא יתמהמה. על פי התרגומים הללו תרנמו י"ל, "כ"ס ור"ם את המאמר הזה. הם קוראים, במתי עב", וזהו לדעתם כמו, "מתי שוא", ובמקום עכרון, הם קוראים עכרון, מלשון עברה וזעב. אבל דבריהם אינם נכונים, כי במתי עב הוא כמו, על במתי יעסידני" (תהלים י"ה ל"ד), במתי עב (ישעיה י"ד י"ד). וכן אמר ב"ם להלן (ט' ב') להדריכה על במותיך; עכרון כתוב בכ"י, ולא "עכרון", והשרש של מלה זו הוא עבר, שענינו אסון, הפסד והשחתה, כמו עכרתם אותי (בראש' ל"ד ז'); וכונת ב"ם היא: אל תחשוב איתך בראש העם, זכור כי העכרון, כלומר האסון שהוא המות, לא יעבור מסך. והוא מוסיף מיד במסוק הבא: מאד מאד השפיל גאוה, כי תקות אנוש רמה, ובמתי עב מקביל היטב לעומת השפיל גאוה. המאמר הזה של ב"ם מזכיר מה יציה ר' עקיבא את ר' יהושע בנו (ספחים ק"ב ע"א): אל תשב בנובחה של עיר ותשנה. (טז) במאמר הזה השתמש רבי לויטס איש יבנה (אבות פ"ד ד'):

ז	אַל תִּאֲוֹץ לְאֹמֵר לִי - פָּרֵץ	גל אל אל וּרְצֵה דְרָכוֹ:
יח	אַל תִּמְיֹר אֹהֵב בְּמַחִיר	וְאֵחַ תִּלְוִי בְּזֹהֵב אֹפִיר.
יט	אַל תִּמְאַס אִשָּׁה מִשְׁכַּלֶּת	וְשׁוֹבֵת חֵן מִפְּנִינִים:
כ	אַל תִּרְעַע עֹבֵד אִמֶּת	וְכֵן שׁוֹמֵר נֹחַן נִפְשׁוֹ:
כא	עֶבֶד מִשְׁכִּיל תִּכְבֵּב בְּנִפְשׁ	וְאֵל תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חֶפְשׁ:
כב	בְּהֵמָה לֶךְ רֵאֵה עֵינֶיךָ	וְאִם אִמְנָה הִיא הַעֲמִידָה:
כג	בָּנִים לֶךְ יִסֵּר אוֹתָם	וְשֵׂא לָהֶם נָשִׁים בְּנַעֲרֵיהֶם:
כד	בָּנוֹת לֶךְ נִצּוֹר שְׂאָרָם	וְאֵל תִּאִיר אֲלֵיהֶם פָּנִים:
כה	הוֹצֵא בֵּת וְיֹצֵא עִמָּךְ	וְאֵל נָבֵר נְבוֹן חֲבָרָה:
כו	אִשָּׁה לֶךְ אֵל תִּתְעַבָּה	וְשֹׁנְאָה אֵל תִּאֲמֵן בָּהּ:

פאר מאד הוה שפּל רוח שתקות אנוש רסה. (יוז) בכ"י: לפרץ, ותקנת: לי פרץ; גל אל אל וכו', כמו (תהלים ל"ז ה') גול על ה' דרכך; וכונת ב"ש: אל יאמר אדם קרה לי אסון נורא, רק יקבל הכל באהבה, כמו שאמרו הז"ל (ברכות ד' י"ז); לעולם יהא אדם רגיל לומר: כל דעביד רחסנא לטב עביד. (ויח) באכר תקן, אח שלם* במקום, אח תלוי*; טיילור תקן: ,אח תסיס*; ר"ם: ,אח תלים*. אבל באסת אין צורך בחקון כלל, כי בעלי התלמוד השתטשו במלת. תלוי* בסובן של רם ונשא: ירושלמי בכורים ס"ג: ,אתר תלוי*; פסיקתא דרב כהנא (פ' שקלים ד' י"ד ע"ב), תלוי ראש*. והתרנום השומריני הרגם את הכתוב: הלא אם תיטיב שאת (בראש' ד' ז') - ,ואן איטבת תתלי. ולפי זה תרגם הסורי את הפסוק הזה בב"ש כהונן: ,ואחא דאיתלך (ולא דאית לך) כדהבא דאופיר*, כלומר, אח, שהוא רם ונשא סמך במדותיו הטובות אל תחליף בזהב אופיר. (כו) בכ"י ט"ם: שוכר; י"ל תקן: שכיר, ואחריו נמשך ר"ם. (וכב) אסנה, כמו (ש"ב ד' ד') ותשאהו אסנתו (אסתר ב' כ') באסנה אתו; וכונת אם הבהמה חנוכה וסלומדה תשאר אצלך. (כז) וכן אמרו הז"ל (ויבמות ד' ס"ב): ,הסדריך בניו בדרך הישרה, ומשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך*. (כה) כמו (בראש' כ"ו כ') דתעשקו עמו, לשון ריב ופחלוקת. בכ"י: אל נבון נבר; וכן אמרו הז"ל (פסחים ד' ס"ט): ,כל המשיא בתו לעם הארץ באלו כופתה ומניחה לפני ארני*.

וְאִם יוֹלְדֶתָּהּ אֵל תֵּשֶׁה:	כִּי וּבְכָל לִבָּךְ כִּבֵּד לְאַבְיָךְ
לֹא בָּאתָ לְעוֹלָם:	כִּי זְכוֹר לִוְלֵי הֵם
שֶׁהֵם גּוֹמְלִים לָךְ):	וּמָה אַתָּה עוֹשֶׂה לָּהֶם
וְאֵת בְּהֵנֶיךָ הִקְדַּשְׁתָּ:	כִּסּ בְּכָל לִבָּךְ פֶּחַד אֵל
וְאֵת מִשְׁרְתֵיךָ לֹא תַעֲזֹב:	לִּי בְּכָל מְאֹדֶךָ אֲהוּב עוֹשֶׂךָ
וְתֵן חֶלְקֶם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָהּ:	לֹא כִבֵּד אֵל וְהִדַּר כִּהֵן
וּבְחֵי צַדִּיק וְתִרְוַמַת קִדְּשׁ:	לִב לְחֶם אֲבִירִים וְתִרְוַמַת יָד
לְמַעַן תִּשְׁלַם בְּרַכְתְּךָ:	לִנְיָ וְגַם לְאַבְיּוֹן הוֹשִׁישׁ יָד
וְגַם מִמַּת אֵל תִּמְנַע חֶסֶד:	יָד תֵּן מִתֵּן לְפָנַי כָּל חַי
וְעַם אֲבֵלִים תִּתְאַבֵּל:	לֹא אֵל תִּתְאַחֵר מְבוּכִים
כִּי מִמֶּנּוּ תִתְאַהֵב:	לֹא אֵל תִּשָּׂא לֵב מְאוּהָב
וּלְעוֹלָם לֹא תִשְׁחַת:	לֹא בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ זְכוֹר אַחֲרִית

ח.

* אֵל תָּרִיב עִם אִישׁ גָּדוֹל לָמָּה תִשׁוּם עַל יָדוֹ:

(כז) הַמְסוֹךְ הַזֶּה הוֹסַפְתִּי עִם תִּ"ס . (כה) גַּם הַמְסוֹךְ הַזֶּה הוֹסַפְתִּי עִם תִּ"ס , וּכְן הֵבִיא אוֹתוֹ בַּלְשׁוֹן זֶה ר' רֵאוּבֵן בֶּן אֲצִטְרוּבְלִי , עֵינַי אֲבוֹת דְרָגִין (נוסח ב' ד' ס') הוֹצֵאת ש' . (לנ) לְמַעַן תִּשְׁלַם בְּרַכְתְּךָ , אוֹלוֹי כּוּוֹן בִּים לְדַבְרֵי הַכְּתוּב (דְּבָרִים ט"ו י') כִּי בְנִלֵל הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרַכְךָ ה' . (לו) סְדָא'וּ (ס' ב') : , וְאִם אַתָּה רוֹצֵה לְהַתְּרַחַק מִחַטָּא צֵא וְחֹשֵׁב וְעֵינַי בְּסוּפִי' .

ח. (א) בְּכִי : , לְמַת תִּשׁוּב' ; יֵל מְנַח לְמַת תְּפוּל , כִּמוּ שְׁאִמַר בִּים סִיד בְּמַסַּר הַשְּׁנִי ; אֲדַלַּר יִתְקֵן : לְמַת תִּשׁוּב עֲלִיךָ יָדוֹ ; רִים הַשְּׁמִישׁ אֵת הַמַּסַּר הַזֶּה , כִּי לְפִי דַעְתּוֹ אֵינִי הוּא אֵלָּא נּוֹסַח אַחַר שֵׁל הַמַּסַּר הַבֵּא אַחֲרָיו : , אֵל תִּרְיֹב עִם קִשָּׁה מְסַךְ וְכוּ' וּכְן הַשְּׁמִישׁ רִים בְּהַנֵּם כִּסָּה סַמְרִים שׁוּבִים סְבִים ; לְפִי דַעְתִּי יֵשׁ כֵּאֵן טַעוֹת סוּפֵר , כִּמוּ שֵׁישׁ עוֹד הַרְבֵּה טַעוֹת כֵּאלוֹ בְּנוֹסַח הַפְּנִים שֵׁל בִּים ; בְּמִקּוֹם סִים כְּתַב הַסּוּפֵר בְּטַעוֹת בִּי"ת , וּבִאֵסֵת צִיל , תִּשְׁבִּי' בְּמִקְוֵי , תִּשְׁבִּי' , וְזֶה מִמֶּשׁ בְּסוּ (קְהֵלֵת ד' ט"ו) לְמַת

ב: אל תָּרִיב עִם קָשָׁה מִמֶּדָּה	לָמָּה תִּפּוֹל בְּיָדוֹ:
ג: אל תִּתְחַרֵּשׁ עַל אִישׁ לֹא הוּא	פֶּן יִשְׁקַל מִחִירָךְ וְאַבְדָּתְךָ:
ד: כִּי רַבִּים הִפְחִיז וְהֵב	וְהוּא יִשְׁגָּה לֵב נְדִיבִים:
ה: אל תִּינָק עִם אִישׁ לָשׁוֹן	וְאַל תִּתֵּן עַל אִשׁ עַץ:
ו: אל תִּרְגֵּל עִם אִישׁ אֹיִל	פֶּן יִבּוּז לְנְדִיבִים:
ז: אל תִּכְלִים אִישׁ שֶׁב מִפְּשַׁע	זְכוֹר כִּי כָּלְנוּ חַיִּיבִים:
ח: אל תִּבְיֵשׁ אָנוּשׁ יָשִׁישׁ:	זְכוֹר כִּי תִמְנָה מְזֻקְנִים:
ט: אל תִּתְהַלֵּל עַל גֹּעַע	זְכוֹר כִּלְנוּ נְאֻסִים:
י: אל תִּמְשַׁח שִׁיחַת חֲכָמִים	וּבְחִירֹתֵיהֶם הִתְרַפֵּשׂ:
יא: וְאַף שִׁיחַת חוֹל מֵהֶם לֹא	תִּבְזֶה
יב: קִהֲתִיצֵב לְפָנֵי שָׂרִים	כִּי מִמֶּנּוּ תִלְמַד לְקַח:
יג: אֵל תִּמָּאֵם בְּשִׁמְיעַת שָׂבִים	אֲשֶׁר שָׁמְעוּ מֵאַבְתָּם:
יד: כִּי מִמֶּנּוּ תִקַּח שָׂכָל	בְּעֵת צָרָךְ לְהָשִׁיב פְּתָנֶם:

תסומם, וכן אמר ב"ם להלן (ט' ה') ולשום אחר ביתה. (ג) תק"ם: לו הון; אך הכונה של, לא הון" היא: אם אין לך הון", כמו: לא עמו" (הושע א' ט"ז) לא רבים יחכמו (איוב ל"ב ט') וכדומה. (ד) הפחיו, שרשו פחז, כמו (שופטים ט' ד') אנשים ריקים ופחוזים. (ה) תינק, כמו (שמות כ"א כ"ב) זכו ינצו אנשים. (ו) כמו שאמרו חז"ל (ב"ם ד' ט"ז): אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים; כלנו חייבים כמו (מ"א ה' ט"ז) כִּי אין אדם אשר לא יחטא. (ח) כן מצאתי הנוסח הנכון ע"ש פאק'. (י) בכ"י: התרשש, יל, נ"ם, ר"ם וכדומה, עמלו מאד לרש מלת רשש, ולא ראו שיש כאן ט"ם, וצ"ל: התרשש. כמו (משלי ו' ג') לך התרשס, ובמו שאמרו חז"ל (אבות א' ד'): והוי מתאבק בעפר רגליהם; רשס, ורשש בעברית חד היא. (יא) המוסר הנוספת ע"ש ת"ם; ואף שועיתא הולא די להון לא תסרוח; עכן אמר חז"ל (סוכה כ"א ב'): אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה

יד	אל תצלה בנחלת רשע	פן תבער בשכיבו אשׁו :
טו	אל תזוח מפני לץ	להושיבו כאורב לפניה :
טז	אל תלטה איש חזק ממך	ואם הלוי׃ת כמאבד :
יז	אל תערב יתר ממך	ואם ערבת כמשלם :
יח	אל תשפט עם שופט	כי כרצונו ישפט :
יט	עם אכזרי אל תלך	פן תכבד את רעתך :
כ	כי הוא נכח פניו ילך	ובאולתו תספה :
כא	עם בעל אף אל תעיו מצח	ואל תרפב עמו בדרך :
כב	כי קל בעיניו דמים	ובאין מציל נשחיתה :
כג	עם פותה אל תסמיד	כי לא יוכל לכסות סודך :
כד	לפני זר אל תעש רז	כי לא תדע מה ילך סופו :
כה	לכל בשר אל תגל לבך	ואל תדיח מעליך הטובה :

מ.

א	אל תקנא את אשת חיקך	פן תלמד עליך רעה :
ב	אל תקנא לאשה נפשך	להדריקה על פמותיה :

המיד'. (יד) ת"י : אל תפנה נחלת רשע, ת"ס : לא תהא שותפא לרשיעא ; אבל נ"ע הוא העיקר, ושורש צלח פירושו פה כמו (ש"ב י"ט י"ח) וצלחו הירדן, וכונת ב"ם : אל תתאסף להיות חבר לנחלת רשע. (טז) תזוח, שרשו דחה, כמו (שמות כ"ח כ"ח) ולא יזח החשן ; ר"ל אל תזח מסקוסך מפני לץ, לכל תעשה אותו כאורב לפניך, וכן ת"ס : דלסא נהוא כמאנא קדסך. (יז) כמו (משלי י"ב כ"ז) יתר טרעהו צדיק ; ר"ל אל תהיה ערב בעד איש שיש לו יתרון עליך. (יח) עם שופט אל יהיה לך דין ומשפט, כי ישפט לטובתו. (יט) כמו שאמרו חז"ל (ספחים ד' י"ט) עם הארץ אמור להתלוות עמו בדרך. (כ) תפתייד, לשון סוד. (כד) רז נ"ב סוד. "זר", "רו" הוא לשון נוכל על לשון. בב"י : ספר, וצ"ל : בוסו כמו (מדא"ז ס' ב') : צא וחשוב ועיין בסו"א, ג. (ב) ת"י ות"ס : אל תזן לאשה נפשך, ובנוסח זה אהזו י"ל, נ"ס.

ג	אל תקרב אל אשה זרה	פן תפול במצודתיה:
ד	עם זונה אל תסתיר	פן תלכד בלקחתייה:
ה	להתנבל במראה עיניך	ולשומם אחר ביתה:
ו	עם מנגנות אל תדרוך	פן ישרפך בפּיפּיּתם:
ז	בבתולה אל תתבונן	פן תנקש בענשיה:
ח	אל תתן לזונה נפשך	פן תסב את נחלתך:
ט	העלים עין מאשת חן	ואל תביט אל יפי לא לך
י	בתאר אשה השחתו רבים	ועצומים כל הרונגיה
		וכן אהביה באש תלהט:
יא	עם בעלה אל תטעם	ואל תסב עמו שבור:
יב	פן תטה אליה לב	ובדמים תטה אל שחת:
יג	אל תמש אוהב ישן	כי חדש לא ידמה לו:
יד	יין חדש אוהב חדש	וישן – אחר אולי תשתינו:
טו	אל תקנא באיש רשע	כי לא תדע מה יומו:

זרם, אבל קנא בארסית הוא כמו קנה" בעברית, וכן אנו מוצאים בשם-
 עזרא (ו' י"ז) תקנא בכספא (עיינן מלון ארסו של לוי ערך קני קנא) ובנות
 ב"ם היא: אל תמכור נפשך לאשה, וכן אמר ב"ם להלן להסך (ל"ו כ"ה):
 קנה אשה' וכו'. (ד) בכ"ו: בלקותיה, ר"ם אחז בנוסח זה, כי לדעתו לקך
 בארסית כמו הכות בעברית; אבל דברו י"ל נכונים, כי ט"ם יש כאן וצ"ל:
 בלקחתייה והוא ע"ד הכתוב (משלי ז' כ"א):, הטהו ררב לקחה". (ו) בכ"י-
 ט"ם: "תדמוך", וצ"ל: תדרוך, והוא ע"ד הכתוב (משלי ה' ח') הרחק מעליה
 דרכך וגו'; בפיסותם, מלשון פה. (ז) בכ"ו: בעד אשה וכו', אך אצל חז"ל
 (סנהד' ד' ק) הנוסח: "כי בתאר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל
 הרונגיה", ואחז ב"ם פה בלשון הכתוב (משלי ז' כ"ז) כדרכו בכמה מקומות.
 (יא) אחר שאמר ב"ם מקודם, שצריך להרחיק את עצמו מאשת חברו, בא
 אחרי כן להזהיר, שלא ישב עם בעלה לשתות עמו יין ושכר ולהשתכר כדי
 לזנות עם אשתו. (יג) כן מצאתי הנוסח הנכון ע"פ אק". (יד) אחר שנתישג

זכר כּי עד מוֹת לא יִנְקָה:	טו אל תִּקְנֵא בְּדוֹן מִצְלִיחַ
וְאל תִּפְחַד פִּחְדֵי מוֹת:	יו רַחֵק מֵאִישׁ שְׁלִישׁ לַהֲרוֹג
פֶּן תִּקַּח אֶת נִשְׁמַתְךָ:	יח וְאִם קִרְבַּתְּ לֹא תֵאָשֵׁם
וְעַד רִשְׁתָּ תִתְהַלֵּךְ:	יט דַּע כִּי בֵין פִּחִים תִּצְעֵד
וְעִם חֲכָמִים תִּסְמְיָד:	כ בְּכִתְךָ קִנְיָה רַעַף
וְכָל סוּדָה בֵּינוֹתָם:	כא עִם נָבוֹן יְהִי חֶשְׁבוֹנְךָ
וּבִירְאֵת אֱלֹהִים תִּפְאַרְתֶּךָ:	כב אַנְשֵׁי צָדֵק בְּעָלֵי לַחֲמָה
וּמוֹשֵׁל בְּעַמּוֹ חָכֵם:	כג בְּחֲכָמֵי יָדַיִם יִחַשֵׁב יוֹשֵׁר
אִישׁ לְשׁוֹן וּמִשְׁאֵל עַל פִּידוֹ יִשְׁנָא:	כד בּוֹטָה נּוֹרָא בְּעִיר

היין תשתה אותו, ובמרוו נ"כ האיבה. (טו) בודון, כמו באיש זדון; לא ינקה, הכונה לא ינקה רעה, כמו (משלי כ"ח) ואין להעשיר לא ינקה. (יח) לא תאשם, ראה לבל ימצא בך חטא מן יהרוג אותך. (כ) בכ"ו ט"ם: ענה; אך הוא כמו שאמר וחז"ל (אבות א' ו'), עשה לך רב וקנה לך חבר", וכן אמר ב"ם סקודם (ו' ח') קנות אוהב וכו'. (כג) במסמר הוה ובמסמר הבא אחריו נאלו בפנים של הבי' שבושים, עוד בזמן קדמון: במקום, יחשב" נאמר בכ"ד בטעות: "יחשך". ת"ו מסך מלת, בוטה" מראש המסמר השני לבאן וקרא בטעות: חכם בוטה, ואחריו נמשכו ר"ם וי"ל. מלת יחשך תקן י"ל: "מעשה"; ר"ם אומר, כי יחשך סתאים אל מושל, אבל כלם לא ראו, שצ"ל, יחשב". וכן היה נוסח זה לפני ת"ו ות"ם, וכונת ב"ם היא; כשם שבמלאכה יחשב לחרש היושר כלומר, מי שעושה מעשהו שוה וישר, כמו (מ"א ו' ל"ה): "מישר על המחקה" — כך מי שמושל בעמו יחשב לחכם. (כד) בכ"ד בטעות: "בעד" במקום, בעיר", מלת, בוטה" משמשת בעברית תמיד לרעה. כמו (משלי י"ב י"ח) יש בוטה כמדקרות חרב, ובכן איאמסר לומר: חכם בוטה"; וב"ם עצמו אמר סקודם (ה' י"ז) כבוד וקלון ביד בוטא וכו', והוא ע"ד הבתוב (מ"שלי י"ח כ"א) מות וחיים ביד לשון. במקום, ומשא" תקן ר"ם ונושא; אבל באמת, ומשא" הוא כמו (ישעיה י"ג א'), משא בבלי", או (ירמיה כ"ג ל"ג): "מה משא", וכונת ב"ם היא להטעים, שאמנם מושל בעמו חכם, אבל מה נורא בעיר הבוטא והמסיר, כי הוא ירסה גם את המלך החכם במלשיטת שלו, והרבה אנשים נקיים ימותו על ידו.

א	שׁוֹפֵט עִם יוֹסֵד עֲמֹ	וּמְשַׁלֵּת מִבֵּין סְדוּרָה :
ב	מִלֶּךְ פְּרוּעַ יִשְׁחִית עִיר	וְעִיר נּוֹשֶׁבֶת בְּשִׁכָּל שְׁרִיָּה :
ג	בְּשׁוֹפֵט עִם בֵּן מְלִיצִיו	וּכְרֹאשׁ עִיר בֵּן יוֹשְׁבָיו :
ד	בְּיַד אֱלֹהִים מְמַשְׁלֵת כָּל גְּבַר	וּלְפָנַי מִחֻקֵּי יִשְׁיֵת הוֹדוּ :
ה	בְּיַד אֱלֹהִים מְמַשְׁלֵת תְּבַל	וְיִישׁ לַעֲת יַעֲמֹד עָלֶיהָ :
ו	בְּכָל פְּשַׁע אֵל תִּשְׁלַם רַע לְרַע	וְאֵל תִּהְלֶךְ בְּדַרְךָ גְּאוּהָ :
ז	שְׁנוּאָה לְאֶדוֹן וְאֲנָשִׁים גְּאוּהָ	וּמִשְׁנִיָּהֶם מַעַל עֲשֵׂק :
ח	מַלְכוּת מְגוּי אֵל גּוּי תִסָּב	בְּגִלָּל חֲמַס גְּאוּהָ :
ט	מָה יִגְאָה עֶפֶר וְאֶפֶר	וְיִשָּׁר בְּחַיּוֹ יוֹרֵם גּוּיֹו :
י	שְׂמֵץ מִחֻלָּה יַצְהִיב רוּפָא	מִלֶּךְ הַיּוֹם וּמִחֵר יִפּוֹל :
יא	בְּמוֹת אָדָם יִנְחַל	רָמָה וְתוֹלַעָה בְּנִים וְרָמָשׁ :

י. (ד) ת"י ות"ס תרנמו המאמר הזה שלא כהוגן, ואחריהם נתעו ויל
 נ"ם ור"ם. הם חשבו שסלת, לפני" סה, היא תאר הפעל; אבל לפני" הוא
 שם העצם במסיכות; וסחוקק שם תאר למלך בשר ודם, וכונת ב"ם: להי
 סמסלת תבל, אך אל פני מלך ב"יד חלק סכבודו; וכן אמרו חז"ל (ברכות
 ד' ג"ח): ,הרואה מלכו ישראל אומר: ברוך שחלק סכבודו ליראיו, מלכו
 א"ה אומר: ברוך שנתן סכבודו לבריוותיו". (ט) ת"ם קרא: יורם גויו, ואחזיו
 צמסכו נ"ם וי"ל, אבל בכ"י נאמר, יורם" והוא הנכון, וכונת ב"ם היא:
 שהאדם אינו צריך להתנאות, שהרי עוד בחייו ייהרם וישכר נוס, ובסו
 שהוא אומר סיד אחר זה. (י) ר"ם פתר סלת, שסמין": סרוצה נסרה", וכן
 ,יצהיב" סלשון צחוק ע"ס ת"י; אבל ,סמין" פירושו מעט, כמו (איוב ד' י"ב)
 שסמין סנהו, וכן אמר ב"ם להלן (י"ח ל"ב): ,אל תסמח אל שמץ תענוגי
 זכו", ,יצהיב" הוא כמו בלשון חז"ל (פסחים קי"ז ע"ב), צהבו פניו דרכ
 ספרא", או (נדרים ס"ט ע"ב), היום סניך צהובין", וכונת ב"ם היא: שאם
 יחלה האדם רק מעט, סצהיבום ונוהרים פני הרופא, כי הוא ססח, שהחולה
 צריך לו, — מלך היום, כלומר; האדם שהוא מלך היום, לסחר יפול למשכב
 סתאום, ובסו שאמרו חז"ל (בראשית רבה סס"א): ,היום כאן וסחר בקבר".

יב	תַּחֲלַת גָּאוֹן אָדָם מוֹעֵז	יב	וּמַעֲשֵׂהוּ יָסוּר לְבוֹ:
יג	כִּי מְקוּהָ זְרוֹן חֲטָא	יג	וּמְקוּרָהּ יִבִיעַ זְמָה:
יד	עַל בֶּן מִלֵּא לְבוֹ אֱלֹהִים נָנַע	יד	וַיִּבְהוּ עַד כְּלָה:
טו	כִּפְסָא גְאִים הִפְךָ אֱלֹהִים	טו	וַיֵּשֶׁב עֲנָוִים תַּחְתָּם:
טז	עֲקֻבוֹת גְּזִים טְמִימִם אֱלֹהִים	טז	וַיִּשְׁרָשֵׁם עַד אֶרֶץ קַעֲקַע:
יז	וְסַחֲסָם מֵאֶרֶץ וַיִּתְשֵׁם	יז	וַיִּשְׁבֹּת מֵאֶרֶץ וְכָרָם:
יח	לֹא נֶאֱוָה לְאֲנוּשׁ זְרוֹן	יח	וְעֻזוֹת, אֶף—לִילוֹד אִשָּׁה:
יט	זָרַע נִכְבָּד מִה זָרַע לְאֲנוּשׁ	יט	וְזָרַע נִכְבָּד יִרְא אֱלֹהִים
כ	זָרַע נִקְלָה מִה זָרַע לְאֲנוּשׁ	כ	זָרַע נִכְבָּד שׁוֹמֵר מִצְוָה:
כא	בֵּין אֱהִים רֵאשִׁים נִכְבָּד	כא	זָרַע נִקְלָה עוֹבֵר מִצְוָה:
כב	גַּר זָוֵר וְזָר נִכְרִי וְרָשׁ	כב	וַיִּרְא אֱלֹהִים בְּעַמּוֹ:
כג	אֵין לְבוֹזוֹת דֵּל מִשְׁכִּיל	כג	תִּפְאָרְתָם יִרְאֵת אֱלֹהִים:
כד	נִגִּיד מוֹשֵׁל וְשׁוֹפֵט נִכְבָּדוֹ	כד	וַאִין לְכַבֵּד עַל אֲשֶׁר הוֹרָם:
כה	עֶבֶד מִשְׁכִּיל הוֹרָם	כה	וַאִין גְּדוֹל מִיֵּרָא אֱלֹהִים:
כו	אֵל תִּתְחַבֵּם לְעֶבֶד חֲפָצָךָ	כו	וְעֶבֶד סָבָל לֹא יִתְאוּנֵן:
			וְאֵל תִּתְכַבֵּד בְּמוֹעֵד צָרְכָךָ:

(יב) מועז ענינו היצפה ועזות, כמו (תהלים ט' כ') אל יעוז אנוש; "וימעושהו יסור לבו", בב"י: מלכו. (יג) כי סקור החטא הוא זדון. (יד) כל מי שיש בו נסות הרוח נעקר מן העולם, תד"א (צד קנ"ח) הוצאת איש שלום. (טז) עקבות ד"ל, דריסת עקב; טמנים, ענינו סתם, כמו (פסחים ד' מ"ב): "מטמנים את הלב", ובלשון הסקרא: אוטם. (יט) המוסגר נשמט בב"י בני"ע, כנראה באשמת הכותב, והוספתו ע"פ ת"י ות"ס. (כג) בן הנוסח ע"ס פאק'; וכמו (צאניה נ' ה'): "לא ירע עול בשת". (כו) בעת עבודתך לא תתחכם הרבה, כלומר: לא תעשה בעצלות, ובעת מחזורך לא תתנאה, ואל תאמר סלאכה זו כזויה לפני, כמו שאמרו הז"ל (פסחים ד' ק"ט): "ששוט נבלתא בשוקא"

זו טוב עובד ויותר הוין	ממתכבד וחסר מתן :
בח בני בענוה כבד נפשך	ויתן לך טעם וכבוד אבדת :
כמ מרשיע נפשו מי יצדיקנו	ומי יכבד מקלה נפשו :
ל יש דל נכבד בגלל שכלו	ויש נכבד בגלל עשרו :
לא נכבד בעשרו איכבה	ונקלה בעניו איכבה :
לב המתכבד בדלותו	בעשרו מתכבד יתר :
לג והנקלה בעשרו	בדלותו נקלה יותר :

יא.

א חכמת דל תשא ראשו	ובין נדיבים תושיבנו :
ב אל תהלל אדם בתארו	ואל תתעב אדם מכוער
	במראהו :
ג אליל בעוף דבכה	וראש תנובות פריה :
ד מעטה אבד אל תהתל	ואל תקלם במרירי יום :
ה כי פלאות מעשי יהוה	ונעלם מאדם פעלו :
ו רבים נדבאים ישבו על פמא	ובל עלו על לב עמו צניף :
ז רבים נשאים נקלו מאד	והשפלו יחד
	וגם נכבדים נתנו ביד :

וכו'. (כו) כמו (משלי י"ב ט'): "טוב נקלה ועבד לו סמתכבד וחסר לחם";
 וכן אמר ב"ם להלן (מ' כח): "חיי מני מתן אל תחיי". (כח) ויתן לך וכו',
 בכ"י סוף פסוק זה נסחק, לדעת ר"ם ונ"ס צ"ל: ותן ל"ה טעם כיוצא בה;
 אבל לדעתי צ"ל ע"פ פאק': ויתן לך וכו' אבדת, וכן אמר ב"ם מקודם (ח' ג')
 "ישקל מחירך ואבדת". (לא) בכ"י: בעיניו.

יא. (ג) בריה פחותה בעוף היא הדבורה, ומה מתוק רבשה. (ו) אנשים
 שנשכחו מלב, פתאום לבשו מצנפת ועטרה. (ז) ביד, כמו (דה"ב כ"ה ב').

ח	בְּמָרָם תִּחְקֹר אֶל תְּסַלֵּף	בְּבָקֶר לְפָנַיִם וְאַחֵר תּוֹיֵף:
ט	בְּנֵי אֵל תִּשְׁיֵב דְּבַר מָרָם	
	תִּשְׁמַע	וּבְתוֹךְ שִׁיחָה אֵל תְּדַבֵּר:
י	בְּאֵין עֲצָבָה אֵל תִּתְחַר	וּבְרִיב וְדִים אֵל תִּקּוּמִם:
יא	בְּנֵי לָמָּה תִּרְבֶּה עֲשָׂקוֹךְ	וְאַף לְהִרְבוֹת לֹא יִנְקָה:
יב	בְּנֵי אִם לֹא תִרְוֹץ לֹא תִגִּיעַ	וְאִם לֹא תִבְקֹשׁ לֹא תִמְצָא:
יג	יֵשׁ עֲמִל וְיִגַּע וְרָץ	וּכְדִי בֵן הוּא מִתְאַחֵר:
יד	יֵשׁ רֵשֶׁשׁ וְאַבְדַּר מִהֲלֵךְ	חֶסֶד כֹּל וְיִוְתֵר אִישׁ עֲנִי:
טו	וְעֵין יְהוָה צִפְתָּהּ לְמוֹב	וְיִנְעֲרָהּ מִעַפְר צִחְנָה:
טז	נִשְׂא בְּרֵאשׁוֹ וְיִרְמָמְהוּ	וְיִתְמָהוּ עָלָיו רַבִּים:
יז	מוֹב וְרַע חַיִּים וְמוֹת	רִישׁ וְעֶשֶׂר מִיְהוָה הוּא:
יח	חֲכָמָה וְשֹׁכֵל וְהִבִּין דְּבַר	
	מִיְהוָה הוּא	חֲטָא וּדְרָכִים יִשְׂרָיִם מִיְהוָה הוּא:
יט	שְׁכָלוֹת וְחֲשָׁךְ לְפִשְׁעִים	
	נוֹצְרָה	וּמִרְעִים רָעָה עַמָּם:
כ	מִתַּן צְדִיק יַעֲמֵד לִירְאָיו	וּרְצוֹנוֹ יַצְלַח לְעַד:

למען תתם ביד". (ח) תויף, כמו (בראש' ל"ז י') וינער בו אביו, ת"א :
וינוף ביה אבוהי, ר"ל בקר לפניו היטב ואח"כ תנער באיש, ע"ד הכתוב
(משלי כ"ה ח'): "אל תצא לריב סהר", (ט) ע"ד הכתוב (משלי י"ח י"ג):
"משיב דבר" ונו'; וכן אמרו חז"ל (אבות ה' ט'): "ואינו נכנס לתוך דברי
חברו, ואינו נבהל להשיב". (י) עצבה, כמו (ישעיה ס"ג י'): "ועצבו את רוח
קדשו", וכונת ב"ם: אם הדבר לא יעצב אותך, אל תתגר בחנם. (יא) אל
תשלח ירך בהרבה עסקים. (יג) וכדי בן, ר"ל בכל זאת הוא יאחר תמיד,
ולא יצלח מעשיו; סלת כדי, כמו (נחמיה ה' ח'): "כדי בני". (יד) אבד
סהלך, כמו (תהל' ב' י"ב) ותאבדו דרך. ויותר איש עני, בן ראיתי
הניסח ע"ס פאק'. ת"ס: "יתיר סכנותא". (כ) צדיק תאר לה' סה.

כא יש מתעשר ע"י חיי צער ועוני ;	וזה יחייב שקרו :
כב ובקעת יאמר מצאתי נחת	ועתה אכל ממוכותי :
כג לא ידע מה כי בא חלף	ועזבו לאחר ומת :
כד בני עמוד בחקקה ובו התהלך	ובמלאכתך התישן :
כה אל תתמה בעושי רע	תרוץ ליהוה וקנה לאורו :
כו כי נכח בעיני יהוה	בפתע פתאם להעשיר דל :
כז ברבת אל גורל צדיק	ובקעת תקנותו תפרח :
כח אל תאמר הנה כי עשיתי	ומה עתה יעזב לי :
כט אל תאמר דיני לפני	כה אסון יהי עלי :
ל טוב יום תשכח רעה	ורע יום תשכח טובה
	ואחרית אדם תהיה עליו :
לא עת רעה תשכח תענוג	וסוף אדם יגיד עליו :

(כא) יש מתעשר ע"י חיי צער ועוני ; "יחייב", כן אמר ב"ם מקודם (ח' ז') בלבו חייבים" ; שכרו, הבונה פה ענשו, כמו (אבות ד' ב') : "ששכר מציה מצוה, ושכר עברה עברה" ; ומה הוא ענשו ? הולך ב"ם ומבאר לאמר : "ובעת יאמר וכו' ועזבו לאחר ומת". (כג) כן מצאתי הנוסח ע"פ פאק', והוא ע"ד הכתיב (קהלת ט' י"ב) לא ידע האדם את עתו וכו'. (כד) נכח, ר"ל כי ישר בעיני ה' להעשיר פתאום את הדל. (כה) אל תאמר הלא עשיתי חסדי, ומה נשאר לי עוד לעשות. (ל) טוב יום, בכ"י נכתב למעלה על סלת יום אות ט' ; י"ל הודה שלא ידע הטעם, אך ר"ם אמר שתרמונו על טפחא או טרהא ; אבל בב"ם להלן (מ"ח ח') : "והשמיע בנינו" וכו', יש ג"כ בפאק' אות ט' על היו"ד במלת "והשמיע", ומה ראיתי שתרמונו על "טעות", כי צריך להיות פה להפך : יום טוב, כמו (קהלת ז' י"ד) כיום טובה היה בטוב וכו', וכן הנוסח בתד"א (צד ד') : "יום טוב משכחת רעה, ויום רע משכחת טובה". ואחרית אדם תהיה עליו ; ר"ל, לא נודע מה שיקרה לו, ובמו שהולך ב"ם

לג בְּטָרִם תַּחֲקֶה אָדָם אֵל

וְתֵאֱשְׂרֶהוּ

לד לִפְנֵי מוֹת אֵל תֵּאֲשֶׁר נֶבֶר

לו [מִנְע רַבִּים מִתּוֹךְ בֵּיתָהוּ]

כי בְּאַחֲרִיתוֹ יֵאָשֶׁר אָדָם :

כי בְּאַחֲרִיתוֹ יִנְכַר אִישׁ :

וְלֹא כָּל אִישׁ לְהִבְיֵא אֶל בַּיִת .

וְאוֹרְבִים וְכֵן נוֹכְלִים רַבִּים

הֵם :

וְהַמְרַגְלִים לְדַבֵּר עֲרוּהוּ .

בְּכָלוֹב מְלֵא עוֹף

כֵּן בְּתִיהֶם מְלֵאִים מְרָמוֹה :

וְכֹזָאֵב אֲרֵב לְמִטְרָף :

בְּכָלֵב הוּא בָּא לְכָל בַּיִת וְחוּמָם :

וּמִשִּׁים רִיב לְכָל שְׁבִתָּם :

וְכַמְרַגֵּל יִרְאֶה עֲרוּהוּ :

לה וְמָה רַבּוֹ פִּצְעֵי רוּכַל

לו [בְּנִיצוּץ מִבְּעִיר גַּחְלָת]

לז כְּעוֹף אָחוּז בְּכָלוֹב לֵב נָאֵה

לח מָה יִרְבּוּ פִּשְׁעֵי בּוֹצֵעַ

לט כֵּן בּוֹצֵעַ בָּא

מ אֲוִרֵב הָרוּכַל כְּדוֹב לְבַיִת

לצִים

וסבאר את דבריו סידר . (לב) הסלולת : "אל תאשרהו" . נמחקו בכ"י , אבל
 סת"ם : "עד לא תבקא לאנש לא תשבהיוהו" , נראה הנוסח הנכון , וכונת
 ב"ם , שאין לך להגיד דבר על אשר האדם בעודנו חי . (לד) המוסנר לד-לו ,
 הוספתי ע"פ דבריו חז"ל (סנהדר' ד' ק') . כנראה לקחו אותם מבאן , ונשטמו
 בכ"י . (לה) המוסנר : אורבים וכן נוכלים וכו' הוספתי פה ע"פ סת"ם : "במאנהו
 ניר דנכלותא מניאון אנון" . (לה) בנוסח העברי וכן בתרגום היווני , נשתבש
 סאד המאמר הנשאל הזה , ובסת"ם חסר לנמרו , ורק ע"י חז"ל יש לאל ידנו
 לרפא את ההרום ; וכונת ב"ם : כי הרוכלים מוכרים לנשים בשמים וצבעים
 לקשט את עצמן , וע"י זה מרגילים בני אדם לזנות , וכן אמרו חז"ל סוף
 קדושין : "כל שעסקו עם הנשים סורו רע כגון וכו' והרוכלין" . והסת"ם
 פה בלשון הכתוב (ירמיה ה' ב"ו) : "בכלוב מלא עוף ינו" , כדרכו
 בכמה מקומות . (לז) העוף אחוז בכלוב הוא שונא לבעל הבית , כן
 לב נאה שינא לכל אדם . (לט) כן ראיתי לתקן הנוסח בכ"י ע"פ סאק .

- אא מִזֵּב לְרַע יִהְיֶה נִרְגָּן
 בב מְנִיצוֹץ יִרְבֶּה גַחְלַת
 גג גֹּדֵר מֵרַע כִּי רַע יוֹלִיד
 דד לֹא תִדְבֹק לְרָשָׁע וַיִּסְלַף
 ווּבְמַחְמַדִּיק יִתֵּן קֶשֶׁר:
 זז וְאִישׁ בְּלִיעַל לְדָם יֵאָרֵב:
 חח לָמָּה מוֹם עוֹלָם תִּשָּׂא:
 טט וַיִּהְפֹּךְ מִבְּרִיתָהּ:
 יי [פֶּן יִפְרִיעַ שְׁלוֹתָהּ]
 ייא וַיִּנְכַּרְךָ בְּמַחְמַדִּיק:
 ייב וַיִּהְפֹּךְ מִבְּרִיתָהּ:
 ייג [פֶּן יִפְרִיעַ שְׁלוֹתָהּ]
 ייד וַיִּנְכַּרְךָ בְּמַחְמַדִּיק:
 ייז וַיִּהְיֶה נִרְגָּן

יב.

- א אִם תִּמְזִיב תִּדְרַע לְמִי תִמְזִיב
 ב הַיֵּטֵב לְצַדִּיק תִּמְצָא
 ג תְּשַׁלֹּמַת
 ד אִין מוֹכֶה לְמִנַּח רָשָׁע
 ה פִּי שְׁנַיִם רָעָה תִּשְׁיֵג בְּעֵת
 ו צַרְךָ
 ז כְּלִי לֶחֶם אֵל תִּתֵּן לוֹ
 ח כִּי גַם אֵל שׁוֹנֵא רָעִים
 ט וַיְהִי תִקְוָה לְטוֹבָתָהּ:
 י אִם לֹא מִמֶּנּוּ מִיְהוָה:
 יא וְגַם צַדִּיקָה לֹא עָשָׂה:
 יב בְּכָל מוֹכֶה תִּגְיַע אֱלֹוִי:
 יג לָמָּה בָּם יִקְבִּיל אֱלֹוִי:
 יד וְלִרְשָׁעִים יָשִׁיב נָקָם:
 יו אִם תִּמְזִיב תִּדְרַע לְמִי תִמְזִיב
 יז הַיֵּטֵב לְצַדִּיק תִּמְצָא
 יח תְּשַׁלֹּמַת
 יט אִין מוֹכֶה לְמִנַּח רָשָׁע
 כ פִּי שְׁנַיִם רָעָה תִּשְׁיֵג בְּעֵת
 כא צַרְךָ
 כב כְּלִי לֶחֶם אֵל תִּתֵּן לוֹ
 כג כִּי גַם אֵל שׁוֹנֵא רָעִים

(מה) הפסוק הזה בא בכ"י נ"ע שלא במקומו, כי הוא נמצא שם בפרשת
 י"ב (פסוק י"ב) והוא באמת שייך לסוף פרשה י"א, וכן הוא בת"י ות"ס.
 בכ"י: "משוכן זריו" וצ"ל: "זריו" כלומר: איש סהיר, וכונת ב"ם: הזהר
 לכל תתן לשכון איש סהיר וזריו בביתך, פן יפריע את מנוחתך, כי הזריו
 ימצא חן בעיני אשתך ובניך, וינכרך במחמדך. סוף המאמר: "וינכרך
 במחמדך", נמצא בכ"י ש'.

יב. (א) בכ"י: אם טוב. (ג) למנוח, ענינו מנוחה ונחת. וכונת ב"ם:
 גם צדקה לא עשה מי שנתן מנוחה לאיש רע מעללים. (ד) בעד כל טובה
 שעשית לו, פי שנים רעה תשיג מסנו, וכן אמרו חז"ל (ב"ר פ' כ"ב), טוב

הִקִּיר מִן וְאֵל תִּמְן לְיָד:	ז תֵּן לְטוֹב וּמִנַּע מַרַע
וְלֹא יִכְסֶה בְרָעָה שׁוֹנֵא:	ח לֹא יוֹדַע בְּטוֹבָה אוֹהֵב
וּבְרָעָתוֹ גַּם רַע בּוֹדֵד:	ט בְּטוֹבֹת אִישׁ גַּם שׁוֹנֵא רַע
כִּי כִנְחָשֶׁת רוּעוֹ יַחְלִיא:	י אֵל תִּאֱמִין בְּשׁוֹנֵא לְעַד
וַיִּהְיֶה בְּנַחַת:	יא וְגַם אִם יִשְׁמַע קוֹף
הָיָה לוֹ כְּמַגְלַה רוֹ:	יב תֵּן לִבְךָ לְהִתְיַרֵּא מִמֶּנּוּ
וְדַע אַחֲרֵית קִנְיָה:	יג וְלֹא יִמְצָא לְהִשְׁחִיתָךְ
לְמַה יִּהְיֶה פֶה וַיַּעֲמֵד תַּחְתָּיֶךָ:	יד אֵל תַּעֲמִידֵהוּ אֶצְלֶךָ
לְמַה יִּבְקֹשׁ מוֹשְׁבֶךָ:	טו אֵל תּוֹשִׁיבֵהוּ לְיִמִּינֶךָ
וְלֹא־חֲתוּי תִתְאַנַּח:	טז וְלֹא־חֹזֵר תִּשְׁיֵן אֶמְרֵי
וְכָל הַקָּרֵב אֶל חֵית שֵׁן:	יז מִי יוֹחֵן חוֹבֵר נְשׁוּף
וּמִתְגַּלֵּל בְּעֹנְתָיו:	יח בֶּן חוֹבֵר אֶל אִישׁ זְרוּן

לְבִישׁ לֹא תַעֲבִיד וּבִישׁ לֹא יִמְטִי לְךָ. (ח) כּוּיּוֹם טוֹבָה אוֹהֵבִי עֲשִׂיר רַבִּים, וְאִף הַשׁוֹנֵא מִתְרַאֵה כְּאוֹהֵב נֶאֱמַן. (י) רוּעוֹ; ר"ל, רַעְתּוֹ תּוֹצִיא חִלָּה כִנְחָשֶׁת. (יב) ת"ם: אִיךְ גַּלֵּא רֵאוּא, כְּלוּמֵר, כְּמַגְלַה סוּד, ת"י: הִיָּה לוֹ כְּרֵאִי מְלוּשֵׁשׁ, כְּנוֹסֵחַ זֶה אִהּוּ ר"ם בְּכָל עוֹז, וְאִמֵּר, שְׂאִי אֲפִשֵׁר הַדְּבַר שְׁבֵן סִירָא יוֹרֵה לְהִיּוֹת הוֹלֵךְ רַבִּיל וּמַגְלַה סוּד; וְע"כּ מִנְסַח ר"ם כֵּאֵן: הִיָּה לוֹ כְּמַגְלַה רֵאִי, וְדַע אַחֲרֵית חִלָּה". אֲבָל לְשׁוֹא הַשְׁחִית ר"ם אֵת הַמֵּאֵמֵר הַנִּפְלֵא הַזֶּה, כִּי כּוֹנֵת ב"ם הִיא: אֲדָם, שְׂאֵתָהּ חוֹשֵׁד בּוֹ, שְׂהוּא שׁוֹנֵא לְךָ, עֲשֵׂה אֵת עַצְמְךָ כְּאִילוֹ הוּא אֲהוּבְךָ וְנִלְה לּוֹ סוּדֵךְ, וְאִז לֹא יִבּוֹא לַעֲשׂוֹת לְךָ רַעָה; אֲבָל דַּע אַחֲרֵית קִנְיָה, וְאֵל תִּגְלֵה לִפְנֵי אוֹתָם הַסּוּדוֹת, שְׁעַל יִדְיָהּ הִיָּה נִקְל לּוֹ לְהִשְׁחִיתְךָ, וְכֵן אִמֵּר תַד"א (צד י"ח): אֲדָם עוֹשֵׂה מְרִיבָה עִם חֲבִירוֹ וְכוּ'. וְאַחַר כֵּךְ מִתְרַצֵּה לוֹ, וְאִף עַל סִי שְׂמִתְרַצֵּה לוֹ, יֵשׁ לוֹ מִקְצַת קִנְיָה בְּלִבְבוֹ. (טז) אַחֲרֵי בֶן תִּשְׁיֵן אֶמְרֵי, בְּכ"י: לֹא־נַחְתִּי ט"ם, וְכֵן אִמֵּר ב"ם לְהֵלֵן (ט"ז) כ"ה) אַחֲוֵה דַעִי. (יז) הַכּוֹנֵה: הָאֵם יְרוּחָם חוֹבֵר חֲבֵרִים (תְּהִלִּים נ"ח ו') אִיִּסֵּר נִשְׁכּוֹ נַחֵשׁ, אוֹ הַקָּרֵב לְחֵית טַרְף. (יח) בְּכ"י: אֲשֵׁת זְרוּן.

יט לא יעבר, עד תבער בו אש:

כ באשר יבוא עמך

כא ואם תפול

כב עד עת מעד לא יופיע

כג בשפתיו יתמהמה צר

כד וגם אם בעיניו ידמיע אויב

כה אם רע קראך נמצא שם

כו ראש יגיע והניף ידו

לא יתולה לך:

לא יפל להצילך:

ואם תמוס לא יתבלבל:

ובלב יחשוב מהמרות עמוקות:

אם מצא עת לא ישבע דם:

כאיש סומך יחפש עקב:

ולרובה לחש ישנא פנים:

יג

א נוגע בנפת תדבק ידו

ב כבד ממך מה תשא

ג מה יחבר גרור אל סיר

ד או מה יחבר

ה עשיר יענה הוא יתנה

ו אם תכשר לו יעבד בך

וחובר אל לך ילמד דרכו:

ואל עשיר ממך מה תתחבר:

אשר הוא נוקש בו והוא נשפר:

עשיר אל דל:

ואם דל יענה הוא יתחנן:

ואם תכרע לא יחמל עליך:

(יש) לא יעבור האיש זדון מסך, עד אשר תבער בו אש; יעבר, תבער... לשון נוסף על לשון. (כ) לשון נוסף על לשון, ויש לשרש, נפל הוראות רבות. (כב) מעד, כמו (תהלים ל"ו ל"א) לא תסעד אשדיו. בכ"ו: עמד. (כה) יחמש עקב. ת"ס: ונבעא למעקרו עקביך, וע"ד זה ת"י; והזכירהם נתעו ש', י"ל, נ"ס, וחשבו בטעות שסלת עקב כאן היא מלשון (בראשית כ"ה כ"ו): וידו אחות בעקב עשו. אולם היא לשון ערבה ומרמה, כמו (ירמיה י"ז ט"ו) עקב הלב סבל; וכונת ב"ם; כי השונא יראה את עצמו כאיש שרוצה לסמוך לרעהו, ובוה יבקש עקוב ומרמה. (נ) עין במבוא.

יג. (ג) יתנה, שרשו נוה וענינו יאות והגון, כמו (שטות ט"ו ב') זה אלי ואנוהו. (ד) בכ"ו: ואם תכרע יחמול, אך לפי הענין צ"ל: לא

ה אם שִׁלְךָ יִיטִיב דְּבָרָיו עִמָּךְ
 ז צָרָה לֹו עִמָּךְ וְהָשִׁיעַ לָךְ
 ח עַד אֲשֶׁר תֹּועִיל יִהְיֶה לְךָ
 ט וְכֵן יִרְאֶה לְתַתְּעֵבֶר בָּךְ
 י הַשָּׁמַר אֶל תִּרְהַב מְאֹד
 יא קָרֵב נָדִיב הֵיחָ רְחוּק
 יב אֶל תִּתְקַרֵּב מִן תִּתְרַחֵק
 יג אֶל תִּבְטַח לְחַפְּשׂ עַמּוֹ
 יד כִּי מִרְבִּית שִׁיחוּ נְסִיוֹן
 יו אֲכֹרֵי יָתֵן כֶּסֶל וְלֹא יִחְמוֹל
 וירשֶׁשֶׁךָ וְלֹא יִכָּאֵב לֹו
 וְשׂוֹחֵק לָךְ וְהִבְטִיחָךְ
 פְּעַמִּים שָׁלֹשׁ יַעֲרִיצָךְ
 וּבְרֹאשׁוֹ יָנִיעַ אֵלֶיךָ
 וְאֶל תִּרְמָה בְּחַסְרֵי מַדָּע
 וּכְדֵי כֵן יִגִּישֶׁךָ
 וְאֶל תִּתְרַחֵק מִן תִּשְׁנֵא
 וְאֶל תִּאֱמִין לְרַב שִׁיחוּ
 וְשׂוֹחֵק לָךְ וְיִחְקֶרְךָ
 עַל נַפְשׁ רַבִּים קוֹשֶׁר קֶשֶׁר

יחמוֹל. (ה) אם שִׁלְךָ, ענינו גזל ועושק, כמו (הבקות ב' ה') אתה שלות נויס רבים. (ו) והשִׁיעַ לך, כמו (ישעיה י"ז ז') ישעה האדם, וכונת ב"ם: אם נחוי לֹו אֵלֶיךָ יִפְנֶה לך. (ז) בכ"י: "ועיל". "יערִיצךָ" מפרש ר"ם על פי לשון ערבית: ירסה אותך; אבל באמת הוא כמו (ישעיה כ"ט כ"ג) ואת אלהי ישראל יערִיצו, כלומר: ירוססוהו ויכבדוהו. וכונת ב"ם היא: אם תועיל לו אתה הדל והמסכן, להעשיר. וכבד וירוסס אותך העשיר שתים שלש פעמים; אבל ואת יעשה רק למראית עין ובלבו יהתל בך. (יז) התעבר, ת"ם: ונתמשא מך, כלומר. יתעלם ממך, ות"י: יעבור ממך; ובתרגום האחרון אחזו י"ל, נ"ם ור"ם; אבל "התעבר" הוא כאן מלשון עברה וועס, כמו (דברים ג' כ') ויתעבר ה' ב'. וכונת ב"ם היא: אחרי שקבל העשיר ממך את התועלת הנרצית לו, יבוט בך בשאט נפש ויכעם עליך ובראשו ינוע עליך בבזו, ולפי זה מקביל "יערִיצךָ" לעומת: ובראשו ינוע. (טז) וע"כ אם יקריבך איש עשיר מנדיבני עם, אל תסהר להתקרב אליו וכו'. (יח) אל תרמה כי חסשי אתה עמו. (יב) בכ"י: "יתן מושל", ש', י"ל, נ"ב, ור"ם עמלו לפרש דברי ב"ם, ולא ראו שיש כאן טעות סופר, "מושל" במקום "בושל"; אך ת"ם תרגם מה כהונן; ודלא רחמא - סתפרע ספרענותא ולא האם; ו"בושל" הוא כמו "מכשיל", וכן אמר ב"ם להלן (י"ד ט'): "בעין כושל" וכו'. על נפש רבים וכו', לא ידעו הם נ"כ לפרש, מפני שלא שמו על לב "שרכים" הוא מה כמו (במדבר כ"ב י"ד) רבים ונכבדים סאלה; וכן אמר הראב"ע שם:

וְאֵל תַּתְּהַלֵּךְ עִם אַנְשֵׁי חָמָס :
 וְכָל אָדָם אֶת הַדּוֹמָה לוֹ :
 וְאֵל מִינִי יַחְבֵּר אָדָם :
 בְּךָ רָשָׁע לְצַדִּיק
 וְכֵן עֲשִׂיר אֵל אִישׁ נֶאֱצַל :
 מֵאִין שְׁלוֹם עֲשִׂיר אֵל רָשָׁע :
 בֵּן מַרְעִית עֲשִׂיר דְּלִים :
 וְתוֹעֵבַת עֲשִׂיר אֶבְיוֹן :
 וְדַל נְמוֹט נִדְחָה מַרְעָ אֵל רַע :
 וְדַבְּרִיו מְכוֹעֲרִין מִיּוֹשִׁין :
 וְדַבֵּר מִשְׁכִּיל וְאִין לוֹ מְקוֹם :
 וְאֶת שְׂכָלָּ עַד עַב יַגִּיעוּ :
 וְאִם נִתְקַל גַּם הֵם יִהְדְּפוּרוּ :
 יַרְע הָעוֹנֵי עַל פִּי זְרוּן :

יג הַשְּׂמֵר וְהִיָּה זְהוּר
 יד כָּל הַבְּשָׂר יֶאֱהָב מִינִי
 טו מִין כָּל בְּשָׂר אֶצְלוֹ
 טז מִה יַחְבֵּר זֶאֱב אֵל כְּבֶשׂ
 יז מֵאִין שְׁלוֹם צְבוּעַ אֵל כְּלָב
 יח מֵאֶכְל אֲרִי פִרְאֵי מַדְבָּר
 יט תוֹעֵבַת גְּאוּהָ עֲנוּהָ
 כ עֲשִׂיר מוֹט נִסְמָךְ מַרְעָ
 כא עֲשִׂיר מַדְבָּר וְעוֹזְרוֹיו רַבִּים
 כב דַּל נְמוֹט מַדְבָּר גַּע גַּע יִשָּׂא
 כג עֲשִׂיר הוֹבֵר הַכֹּל נִסְכָּתוֹ
 כד דַּל הוֹבֵר מִי זֶה יֵאמְרוּ
 כה מוֹב הָעֶשְׂרָ אִם אִין עֶזוֹן

רבים כמשמעו, או גדולים כמו: על כל רב ביתו (אסתר א' ח') והכונה
 היא, שגם על הגדולים קושר העשיר קשר להזיק להם. (יד) כמו שאמרנו,
 חז"ל (בבא קמא ד' ל"ב) ופשלת בכתובים שנאמר: כל עוף לשינו ישכון,
 וכן אדם לדומה לו'. (טז) "איש נאצל", ר"ל נאצל מטוב, ובסו וקהלת ב'
 (י) לא אצלתה מהם. (יז) "צבווע", הוא מין נחש עיין שרשי רד"ק ערך
 צבע. (כ) ככ"ו ט"ס: בטסך. (כא) מיוסין, ר"ל נאים יוסיס. (כב) מלת
 "מדבר" איננה בכ"י, נע נע, כמו (ש"א ו' י"ב) הלכו הלך ונעו, לשון
 הסיה וצעקה. ישא, כמו (תהלים כ"ד ה'). "ישא ברכה", ענינו לקיחה
 וקבלה. "ואין לו סקוב", כן אמר ב"ם סקודם (ד' ד'): "ולא תתן לו סקוב".
 וכן אמר בן עזאי (אבות ב' ד') אין לך דבר שאין לו מקום. (כג) נמכתו,
 כמו (דברים כ"ו ט') הסכת ושמע, ר"ל, כולם יקשיבו לדבריו. (כה) סשי
 המאמר הזה לא ידעו מפרשי ב"ם, כי כינתו שרע העוני הוא אך מסבתו

כז לֵב אָנוּשׁ יִשְׁנָא פְּנֵיו אִם לְמוּזָב וְאִם לְרָע :
כח עֲקֻבוֹת לֵב טוֹב פְּנִים אוֹרִים וְשִׁיג וְשִׁיחַ מִחֻשְׁבֵּת עֲמַל :

יד .

א אֲשֶׁרִי אָנוּשׁ לֹא עֻבּוּ פִּיהוּ וְלֹא אָבַח עָלָיו דִּין לְבוֹ :
ב אֲשֶׁרִי אִישׁ לֹא חִסְדָּתוֹ נִפְשׁוּ וְלֹא שְׁבֻתָּה תוֹחַלְתּוֹ :
ג לְלֵב קָמֵן לֹא נְאוּהָ עֶשֶׂר וְלְאִישׁ רַע עֵין לֹא נְאוּהָ חֲרוּץ :
ד מוֹנֵעַ לְנַפְשׁוֹ יִקְבֵּץ לְאַחַר וּבְטוֹבָתוֹ יִתְבַּעֲבַע זָר :
ה רַע לְנַפְשׁוֹ לְמִי יִיטִיב וְלֹא יִרְאֶה בְטוֹבָתוֹ :
ו רַע לְנַפְשׁוֹ אֵין רַע מִמֶּנּוּ וְעַמּוֹ תִשְׁלֹחַמַת רָעָתוֹ :
ז בְּעֵין כּוֹשֵׁל מַעֲטָה הוּא חֻלְקוֹ וְלוֹקַח חֻלְקָה רַעֲהוּ מְאַבֵּד חֻלְקוֹ :

הזדון של העשירים, כי הם יעשקו את האביון. (כז) המאמר הזה נמצא בד"ר (ב"ר פ' ע"ג) בר סירא אמר: לב אדם ישנה פניו וכו'. (כח) שכר לב טוב שפניו מאירות תמיד. ושיג ושיח, שיג' יפרש ר"ש פרחון: בלבול וערבוב; שיח פה הוא לשון יללה, ר"ל, למי שיש מחשבת עמל, הוא סבולבל ובעל יללה.

יד. (א) בכ"ו: ,אבה", י"ל יתקן: ,אנה", כמו (ישעיה י"ט ח') ,ואנו הדינים"; ריפל יתקן: ,אבל"; ר"ם מנסח: ,ולא אנה על דין עונו". והנסח הנכון הוא: אבה, כמו (יחזקאל כ"א ב') אבחת חרב, וכמו שפירש מנחם בן סרוק: ,אימת חרב ובעתה". וכן אמר ר"ש פרחון: ,אבה, פלה יחידה ואין לה דומה במקרא, ולשון בעיתה היא". דין לבוי, כמו שאמר ב"ם להלן (ו' כ"ג): ,אל תתן לדין נמשך", ר"ל אשרי איש שלא יפחד מסוסר כליותיו ולבו. (ב) חסדתו, כמו (ויקרא כ' י"ז) חסד הוא, וכן (בראשית ל"ד י"ד) חרפה היא, ת"א: חסדא היא. (ג) לב קטן הוא ההפך מן (מ"א ה' ט') ורחב לב, וענינו פה רע עין. (ד) יתבעבע, לשון שמחה בארסית. (ה) בכ"ו: יקרה, לדעת ש' מלשון קורת רוח; לדעת נ"ם מלשון פגיעה; ר"ם מנסח: יהדה; אבל לפי דעתי, צ"ל: ולא יראה בטובתו, כמו (קהלת ו' ו') וטובה לא ראה, ת"ם: ולא נחרא. (ט) כמו (תוספתא סוטה י"ג) מעשה בבחן וכו' שנטל חלקו וחלק חבירו וכו'; וכן אמרו חז"ל (מדא"ז פ'

ומהומה על שלחני:	י עין רע עין תעיט על לחם
ומעין יבש יזל מים על השלחן:	י* עין טובה מרבה הלחם
ואם יש לך היטיב לך:	יא בני אם יש לך שרית נפשך
זכור כי לא בשאול תענוג:	יב ולא ידך הדין
וחק לשאול לא הגד לך:	יג ולא מות יתמהמה
והשיגת ידך תן לו:	יד בטרם תמות היטב לאזהב
וואל תמנע ממוכה נפשך:	יד* אל תמנע משובת יום
וחמוד רע אל תחמד:	יז ובהלקח אה אל תעבר
ויגיעה ליוזרי גזרל:	יח הלא לאחר תעזוב חילך
כי אין בשאול לבקש תענוג:	יט תן לאח וחנן ופנק נפשך

(י'): אם נטלת שאינו שלך, את שלך יטלו סכך. (י) ת"י: עין רע עיון הסת; ת"ס, עינא בישא סגניא לחברו, שניהם קראו בטעות עיון במקום עיון, ועל סלת: העיט' דלני לנכרי, ותרנמו שלא כהונן; אבל עון מה פירושו עונש, כמו (בראש' ד' י"ג) גדול עוני כנשוא. ותעיט, ענינו חיש סהר. כמו (ש"א י"ד ל"ב) ויעט העב, וכונת ב"ם: עין רע, תקהר העונש על המשתה, ותבוא מהומה על שלחני של הכילי. (יז) ומעין יבש, ר"ל ימסקור יבש יזלו מים. (יח) דבריו ב"ם אלה היו כנראה לעינים לרב, באמר לרב הסגניא בנו, בני! אם יש לך היטיב לך, כי אין בשאול תענוג, ואין למות התמהמה, ואם תאמר אניח לבני ולבנותי חק בשאול מי יניד לך? בני אדם דומים לעשבי השדה. הללו נוצצים והללו נובלים (עירובין ד' נ"ג) הרב הביא רק תוכן דבריו ב"ם, ולא לשונו סמט, וע"כ לא הזכיר שמו של ב"ם עליהם. ולא ידך כמו (בראש' ל"א כ"ט) יש לאל ידך; הדין מלשון דשן ושמן, וכונת ב"ם: מה שיש בדרך לעשות לקבל תענוג עשה. (יד) המוסר הוספתי ע"ס ת"י. (י"ד) אם אח ורע יקה סמך דבר אל תכעס, זאל תחמוד דבר שיש לרעך. (טו) על עשרך יטלו אחרים גודל: וחלקך ביניהם כאשר תמות. (טז) בכ"י תן לאח ותין, ת"ס: הב וסב, ת"י: תן וקח, וכוה אחזו י"ל ור"ם, ורק נ"ס אחזו בגופם העברי: תן לאח. אבל כולם לא ראו שנמלה כאן טעות מוסר עוד בזמן קדמון, וצ"ל: תן לאח וחנן, כמו (תהלים

לפני אלהים עשה :	א' וְכֹל דְבַר שִׁפְהָ לַעֲשׂוֹת
וְחַק עוֹלָם גִּזַּע יִגְעוּ :	י' כָּל הַבָּשָׂר כְּבִגְד יִבְלֶה
שׂוּה נֹבֵל וְאַחַר צוּמַח :	יח כְּפֶרֶח עֵלָה עַל עֵץ רַעְנָן
אַחַד גִּזַּע וְאַחַד גִּזְמֵל :	י"ח בֶּן דוֹרוֹת בָּשָׂר וָדָם
וּפְעַל יָדָיו יִמְשֹׁךְ וְיִחָרְיוּ :	יט כָּל מַעֲשָׂיו רָקוֹב יִרְקָבוּ
וּבַתְּבוּנָה יִשְׁעָה :	כ' אֲשֶׁרִי אֲנוֹשׁ בְּחֻכְמָה יִהְיֶה
וּבַתְּבוּנָתֶיהָ יִתְבוּנָן :	כ"א הַשֶּׁם עַל דְּרָכֶיהָ לְבוֹ
וְכֹל מְבוֹאֵיהָ יִרְצֵד :	כ"ב לְצֵאת אַחֲרֶיהָ בַּחֲקֹר
וְעַל פְּתֻחֶיהָ יִצוֹתת :	כ"ג הַמְּשַׁקֵּף בְּעַד חִלּוּנָהּ
וְהִבִּיא יִתְדָיו בְּקִירָה :	כ"ד תַּחֲנוּנָה סְבִיבוֹת בֵּיתָהּ
וְשָׁבֵן שָׁבֵן מוֹב :	כ"ה גִּזְמָה אֲהָלוּ עַל יָדָהּ
וּבַעֲנִיָּה יִתְלוּנָן :	כ"ו וַיִּשִׂים קִנּוּ בַעֲנִיָּה
וּבְמַעֲנוֹתֶיהָ יִשָּׁבֵן :	כ"ז וְחֹסֶה בַּצֵּלָה מִחֶרֶב

טו.

וְתוֹפֵשׁ תוֹרָה יִדְרִיכְנָה :	א כִּי יֵרָא יִהְיֶה יַעֲשֶׂה זֹאת
וּכְאִשֶׁת נְעוּרִים תִּקְבְּלֶנּוּ :	ב וְקִדְמָתָהּ כָּאֵם

כ"ז כ"א) וצדיק חונן וניחן, וכמו (משלי י"ד ל"א) חונן אביון. ונתהוותה מלה, ותיון' מן, והנן' מפני שהנני' נמחקה באמצע ונהפכה ליו"ד; והצד של מטה שלה נתחברה אל אית ח' ונהפכה לת', הפניל מלמטה ופן הצד בא להורות, שמלה זו קשה להילמה, ומטעם זה יש גם קו עליה מלמעלה. (טז) פאמרי בי"ם אלה מזכירים את דברי קהלת בכמה מקומות. (יט) ר"ל, שירקבו ני"ב כמוהו. (כב) ירצד, כמו (תהי' פ"ה ט"ז) למה תרצרון, מלה בודדה ואין לה דומה, ולדברי רבינו האי (עיין שרשי רד"ק) לשון עיון ותחלת, וקרוב ללשון הערב: ,אלרצד". (כג) יצותת, צות בארמית כמו שמע והאזין בעברית. (כד) עפיה (רנ" ד' ט') כמו ענף בעברית.

ג	וְהֶאֱכִילְתֶּהוּ לַחֵם שְׁכָל	וּמִי תִבְוֶנַח תִּשְׁקֶנּוּ :
ד	וְנִשְׁעַן עָלֶיהָ וְלֹא יִמוּט	וּבִהּ יִבְטַח וְלֹא יִבוֹשׁ :
ה	וְרוֹמַמְתֶּהוּ מֵרַעְהוּ	וּבְתוֹךְ קִהַל תִּסְמַח סָיו :
ו	שִׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה יִמְצֵא	וְשֵׁם עוֹלָם תּוֹרֵי־שָׁנּוּ :
ז	לֹא יִדְרִיכֶנָּה מְתֵי שָׂוֵא	וְאֲנָשֵׁי זָדוֹן לֹא יִרְאוּהָ :
ח	רְחוּקָה הִיא מִלְּצִיִּים	וְאֲנָשֵׁי כָּזָב לֹא יִזְכְּרוּהָ :
ט	לֹא נִאֲתָה תִהְלֶה בְּפִי רִשְׁעִי	כִּי לֹא מֵאֵל נִחְלָקָה לֹא :
י	בְּפִהּ חֲכָם תִּתְאָמֵר תִּהְלֶה	וּמִשָּׁל בָּהּ יִלְמַדְנָה :
יא	אֵל תִּתְאָמֵר מֵאֵל פִּשְׁעֵי	כִּי אֵת אֲשֶׁר שָׁנֵא לֹא עָשָׂה :
יב	פֶּן תִּתְאָמֵר הוּא הִתְקִילָנִי	כִּי אֵין צָרָךְ בְּאֲנָשֵׁי חָמָס :
יג	רָעָה וְתוֹעֵבָה שָׁנֵא יְהוּה	וְלֹא יֵאֲנָנָה לִירְאָיו :
יד	אֱלֹהִים מִבְּרֵאשִׁית בְּרָא אָדָם	וַיִּשְׁיִיתֶהוּ בֵּינָהּ חוֹתֶפּוּ
		וַיִּתְנֶהוּ בֵּינָהּ יָצְרוּ :
טו	אִם תִּחְפֹּץ תִּשְׁמֹר מִצְוֶה	וּתְבַיְנֶה לַעֲשׂוֹת רִצּוֹנִי :
טז	אִם תִּתְאָמֵן בּוֹ	גַּם אֶתָּה , תִּחְיֶה :
טז*	מוֹצֵק לִפְנֵיךָ אֵשׁ וּמָיִם	בְּאֲשֶׁר תִּחְפֹּץ שְׁלַח יְדֵיךָ :
יז	לִבְנֵי אָדָם חַיִּים וּמוֹת	אֲשֶׁר יִחְפֹּץ יִתֵּן לּוֹ :
יח	סִפְּקָה חֲכַמַת יְהוּה	אֲמִיץ גְּבוּרֹת וְחוּזָה כָּל :
יט	עֵינֵי אֵל יִרְאוּ מַעֲשָׂיו	וְהוּא יִכִּיר כָּל מַסְעַל אִישׁ :

טו. (י) מי שיטשול בהכמה ילמדנה לאחרים. (יא) אל תאמר שאלי נרם עוני, וכו'. (יד) על אות ש' סמלת סבראשית נכתב בכ"ז ט', וגם פה תרמוז שיש טעות כאן. וצ"ל: סבראשית אלהים ברא וכו'. חותפו ויצרו, הן תאוות האדם הרבות. (יט) כמו (יהושע ז' כ"ג) ויצקם לפני ה'. (יז) כמו שנאמר (דברים ל' ט"ו) ראה נתתי ונו' החיים ונו'. (יט) כמו (איוב ל"ד כ"ה) יכיר

ב לא צוה אָנוּשׁ לַחֲמֵא וְלֹא חֲתָלִים אָנְשֵׁי כָּזָב׃
 כ׳ וְלֹא מָרְחָם עַל עֲשֵׂה שְׂוֹא וְעַל מְגֵלָה סוּד׃

מזו.

א אַל תִּתְאַוֶּה תֶּאֱדָר נְעָרֵי שְׂוֹא וְאַל תִּשְׂמַח בְּבִנֵי עוֹלָה׃
 ב וְגַם אִם פָּרוּ אַל תִּבְעַ בָּם אִם אֵין אַתָּם יִרְאֵת יְהוָה׃
 ג אַל תִּאֱמִין בְּחַיִּיהֶם וְאַל תִּבְטַח בְּעַקְבוֹתָם׃
 ד כִּי לֹא תִהְיֶה דָּהֶם אַחֲרֵית מוֹכָה׃

ה כִּי טוֹב אַחָד עוֹשֶׂה רְצוֹן

מֵאֶלֶף וּמֵאֲחָדֵי עֵרִירֵי מְפִי שְׁהִיוּ לֹד

בָּנִים רַבִּים בְּעוֹלָה וּמֵאֲחֲרֵית זֶדוֹן׃

ו מֵאֶחָד עֵרִירֵי יִרְאֵ יְהוָה תִּשָּׁב

עֵיר וּמִמְשַׁפַּחַת בְּגָדִים תִּתְחַרֵּב׃

מעבדיהם. (יב) החלים, ענינו בריא וחזק, כמו (איוב ל"ט ד') יחלטו בניהם.

מזו. (ב) תבע, לשון שמחה בארמית, עיין לעיל. (ג) בעקבותם, ר"ל בסוסם, וכן ת"ם: חרתא טבתא. (ד) בכ"י בטעות: רבים עולה, אך צ"ל: רבים בעולה; וכן ת"ם: בניא סניאה דעולא, וכך תרגם גם היוני; אך י"ל ור"ם סצאו סה לנכון לנמח כך: כי טוב אחד מאלף, וסות ערירי מאחרית זדון. והשחיתו את המאמר הזה שלא לצורך; וגם נעלם מהם על ידי זה פירושע של הרבה מאמרים הבאים אחריו. את הבטוי: "בנים רבים בעולה", תרגמו היוני והסורי שלא כהוגן, כי חשבו, שטלת, בעולה" מוסבה על הבנים שהיו רשעים, בעוד שבאמת היא מוסבה על האב, שהוא הוליד בזנות ובעולה בנים רבים, ועליו אמר ב"ם: טוב למות ערירי ולעשות רצון ה' מלהיות איש, שהוליד הרבה בנים בזנות. (ד) ת"ם: מן חד ניר דדחל אלהא. ת"י: מאחד סבין; ועל פי תרגומים אלו לא נרסו כאן ש', י"ל, ור"ם מלת, ערירי"; אבל הם טעו כולם, כי הנוסח העברי נכון הוא מאד: "ערירי" הוא כאן לא מתם אדם, אלא אברהם אבינו: שאמר: "ואנכי הולך ערירי" (בראש' ט"ו ב'). וסלות, תשב עיר" מרסוזת על דברי יחזקאל שאמר: אחד היה אברהם ויירש את הארץ (ל"ג כ"ד). "בונדים", הכונה לאנשי סדום ועמורה שבגדו איש.

ה	רבות באלה ראתה עיני	וְעֲצֻמוֹת בְּאֵלֶּה שְׁמַעְהָ אֹנִי :
ו	בְּעֶדְת רְשָׁעִים יִקְדַּח אֵשׁ	וּבְגוֹי חָנָף נִצְתָה חֲכִיָּה :
ז	אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לְנִסְיֵי קֶדֶם	הַמּוֹרִים עוֹלָם בְּגִבּוֹרָתָם :
ח	וְלֹא חָמַל עַל מְגוּרֵי לוֹט	הַמְתַּעֲבָרִים בְּגֵאוֹתָם :
ט	וְלֹא חָמַל עַל גּוֹי חָרָם	הַנְדוּשִׁים בְּעֹנָם :
י	בֶן שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רְגֵלֵי	הַנְּאֻסִים בְּיָדוֹן לֶבֶם :
יא	וְאֵף כִּי אֶחָד מִקְשָׁה עָרַף	תַּמְהָ זֶה אִם יִנְקָה :
יב	כִּי רַחֲמִים וְאֵף עִמּוֹ וְנוֹשֵׂא	
	וְסוֹכְחֵה	
יג	כָּרַב רַחֲמָיו בֶּן תּוֹכְחָתוֹ	
יד	לֹא יִמְלֹט בְּגוֹל עַל	
טו	כָּל הָעֵשָׂה צְדָקָה	
טז	יְהוּה הִקְשָׁה אֶת לֵב פְּרַעֲה	
טז	רַחֲמָיו יִרְאוּ לְכָל בְּרִיּוֹתָיו	שְׁמַעְשׂוּ מְגִלִין תַּחַת הַשָּׁמַיִם :
יז	אֵל תֹּאמַר מֵאֵל נִסְתַּרְתִּי	וְאוֹרֵהוּ וְשִׁבְחוּ חֶלֶק לְבָנֵי אָדָם :
		וּבְמִדְרוֹם מִי יוֹפְרֵנִי :

ברעהו, גולו ולקחו נשים בזוקה, וב"ם. כפרש זאת בעצמו: להלן (שם ז' ח'):
 ,לא נשא לנסיכי קדם' וכו'. הם הנסילים (כראש' ז' ד'). ולא חסל על
 מגורי לוט' שהשחיתו את דרכם מאד. (ט) נוי הרם. הם שבע העמים
 שהחרמו כולם, וכן אמר ב"ם להלן (ט"ו ז'): ,כל נוי חרם'; ונרשו בעונם.
 כמו (חבקוק ג' י"ב) באף תרוש נויים. (י) הם אנשי דור הסדבר. (יא) כמו
 איוב ס' כ"ג, ,וניח ירדן' (דל' ז' ב'), מניחין לימא'. (טו) כמו שאמר (שמות
 ה' ב'): ,לא ידעתי את ה'. בת"ם ות"י הנוסח: ואורו והשבו; אבל נוסח
 העברי עיקר, כי כונת ב"ם על מה שאמר למעלה: שמעשו מגילין תחת
 השמש, ואורו של הקב"ה ושבחו וראו כל בני אדם ע"י מעשיו הנשאלים.

י"י בָּעֵס כְּבֵד לֹא אֹדַע

וְזֶה נַפְשִׁי

בְּקִצּוֹת רוּחוֹת כָּל בְּנֵי אָדָם:

י"י הֵן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַי הַשָּׁמַיִם

וְתֵהוּם וְאַרְץ:

י"י בְּרָדְתוֹ עֲלֵיהֶם עוֹמְדִים

בְּפִקְדוֹ בֶן יִרְגָּשׁוּ:

י"י אֵף קִצְבֵי הָרִים וְיִסוּדֵי תֵבֵל

בְּהִיטוֹ אֲלֵיהֶם רָעַשׁ יִרְעָשׁוּ:

כ' גַּם עָלַי לֹא יָשִׁים לֵב

וּבְדַרְכֵי מִי יִתְבּוֹנֵן:

כ"א אִם חָטָאתִי לֹא תִרְאֵנִי עֵין

אוֹ אִם אָכַזְב׃

בְּכָל סִתְר מִי יוֹדַע:

(י"ז) עם כבוד, כמו (מ"א ג' ט') עמך הכבוד, עניני עמך הרב. המאמר הזה הביא רמ"ג במספרו הנלוו, ושם הנוסח: או מי נפשו בקצות רוחות, וחסרות אצלו המלות (כמו בת"י): „כל בני אדם", ומשמע זה לא נרפו אותן י"ל ה"ם; אבל הנוסח הנכון הוא בת"ם: „או מנא הוא נפשו כינת רוחתא דכלהון בני נשא". וכפי הנראה הביא רמ"ג רק סקצת מן המאמר הדוא... בקצות רוחות, ת"י: בתוך רוחות"; ת"ם: „כינת רוחתא". אבל שניהם לא תרגמו כהונן, והיוני טעה בכל הענין והשחית את כונת ב"ם. סלת „בקצות" כאן כמו (חבק' ב' י') קצות עמים רבים, לשון כריתה והסדר. והנה האיש שכפר בהשנחת ה', יצא תהלה לדבר אודות נפשו, ואמר: סאל נסתרתִי וכו', ואחריו בן יצא לכפיר בהשנחה בדרך כלל, ואמר: ומה נפשו או כאשר יהיה שטף מים או רעודת הארץ וכדומה, ויכרתו וינעו כל יושבי בה, תם ורשע יחד. (י"ח) ת"ם: כנלינה דעליהון קימין, ולפי זה הנוסח הנכון בנ"ע: עומדים, ולא מועדים כמו שתקנו י"ל ור"ם. גם א"א שיכתוב ב"ם מועדים, שהוא כעין חרוף כלפי ה', כי ברדתו מעדו ההרים: תחתיו. ככ"י: בפקדו וברנשו, ותקנתי הנוסח ע"ם ת"י. לדעת ר"ם המאמר: הן השמים וכו', ערוך נגד האיש הכופר בהשנחה, אבל ר"ם נתעה כזה אחר ת"י, שהלך שולל בכל הענין, וכאמת המאמר הזה וכן המאמר הבא אחריו: „אף קצבי הרים וכו', הם דברי הכופר בהשנחת ה' על בני אדם. (כ) פה עזב ת"ם דרכו הנכון ופתר לא כהונן: „גם אני לא אשים על לבי", ת"י השחית בתרגומו את המאמר הזה כך: אך עליהם לא ישים אדם לבו, ובדרכיו מי יתבונן", ואחריו בן הביא סאמר: „כמו הרוח סערה וכו', אשר כפי הנראה נלקח מב"ח (יוחנן ג' ח') ונוסף פה בת"י בכונה, להחליש את דברי הכופר בהשנחת ה'. אך המאמר: „גם עלי לא ישים לב" וכו', ואמר

כג מה מעשה צדק מי יגידנו
 כד חסרי לב יבינו אלה
 כה שמעו אלי וקחו שקלי
 כו אביעה במשקל רוחי
 כז כברא אל מעשיו מראש
 זח תקנת מה כי אצוק חוק.
 זט ונבר פותה יחשב זאת.
 חו ועל דברי שימו לב.
 חז ובהצנע אחנה דעי.
 טו על חיהם וחלק משטרם].

יח.

טז במרם תדור הכן נדרך
 טז אל תשמח אל שמץ תענוג
 טח אל תהי זולל וסובא
 יא כל תהיה פמנסה יהיה:
 יב אשר פי שנים רישו:
 יג ומאומה אין בפנים:

יט.

יד פועל זאת לא יעשיר.
 יו יין ונשים יפחיוו לב.
 יז ובזזה מעומים יתערער:
 יח ונפש עזה תשחית בעליה:

כ.

יט יש מחריש ונחשב חכם.
 כ יש מחריש מאין מענה
 כא ויש נמאם ברוב שיח:
 כב ויש מחריש כי ראה עת:

הדאיש הכופר בהשגחה, אם יהיה למשל שטף טים או רעידת הארץ, ויגוע כל בשר כצדיק כרשע, גם עלי לא ישום ה' לבו להציל אותי, ומי יתכונן אז על דרכי הטוב והישר. (כב) המאמר הזה חסר בת"י וכן בת"ס, אבל פה השלים הכופר בהשגחה את דבריו: ,אם כן שתם ורשע הוא סכלה, מה אז מעשה צדק, ומי יוכל להגיד לנו זאת, ומה או תקות בנו אדם, ואיך אעשה חוק חזק שתקותם לא תכרת? . אצוק, כמו (ש"ס ב' ה') לה' מצוקי ארץ. (כג) יבינו, מעל יוצא, ר"ל, יבינו לאחרים דברים כאלה, כמו (נחמה ד' ז') מבינים את העם. (כו) על חיהם. השאר חסר חבל!

יח (טו) המאמר הזה נמצא בסד' תנחומא פ' וישלח בשם ב"ס, וכן נמצא בת"י ות"ס.

יט. (א) מי שנעשה זולל וסובא לא יעשיר לעולם.

ז חכם יחריש עד עת וכסיל לא ישמור עת :
 יי חכם במעט דבר נפשו ומזבת פסילים ישפוך חכמה :

כא.

כב רגל נבל מהרה אל בית ואיש מזימות יכניע לרבים :
 כג איל מפתח ביט אל בית וכבוד ראש בחוץ יעמוד וידבר :
 כד שלשה שנתתי וארבעה לא אהבתי :
 כה ער הנרגל בבית המשתאות המושיב שבת במרומי קרת :
 כו האוהו באמה ומשתין מים והנכנס לבית חברו פתאום :

כה.

כז שלש הגה שנתאה נפשי וצר לי מאד בתייהם :
 כח דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף וחסר דעת :
 כט אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותיך :
 ח ישרי שלא נכשל בלשונו ולא עבר נקלה ממנו :

כא. (כב) שני פוסקים האלה מובאים כס' פורקא דר' הקדוש בשם כ"ס, וכן נמצאים בת"ו ות"ס. ובמקום: ,וכבוד לאיש כדות עמיו", תקנתי: ,בחוץ יעמוד וידבר", כמו הנוסח בת"ס: ,ואיקרא דנברא דזקום מן לבר וגמלל". (א) מסכת נדה (ד' י"ז) בשם בן סירא, והוא ע"ד הכתוב (משל ז' י"ח) שלשה המה נפלאו ממנו ונו'. (ב), כונת ב"ס, שלא טוב כי שר וגדול יהיה רגיל בבית המשתאות תמיד, ויבלה ימיו בתענוגי הבל. המושב שבת זכו' כן צוה ר' עקיבא את יהושע בנו: ,אל תשב בנובה של עיר ותשנה". (ג) כן אמר רבי אליעזר (נדה ד' י"ג): ,כל האוחז כאמה ומשתין כאלו מביא סבול לעולם", אבל במסכת כלה (ד' ד' ע"ב, הוצאת קורוניל) נאמר: ,בר"א בפניו אבל בגשוי לא חיישינן". ,והנכנס לבית חברו פתאום": פירש רש"י לנכון: ,דלמא עברי טידי דצניעותא"; ולדברי ר' יוחנן אף לביתו אל יכנס אדם פתאום.

כה. (כ) המאמר הזה נמצא אצל חז"ל (מסחים ד' קי"ג ע"ב) וכן בת"י ות"ס. (ה) נמצא באבות דר"ג (פ' כ"ד) וכן בת"ס.

יא אֲשֶׁרִי בַעַל אִשָּׁה מִשְׁכַּלֶּת
 יג כָּל מִכָּה וְלֹא כַמִּבֶּת הַלֵּב
 יו רַע אִשָּׁה יִשְׁחִיר מֵרְאֵה אִישׁ
 יח בֵּין רָעִים יֹשֵׁב בַּעֲלָה
 יט מַעֲט רָעָה כָּרַעַת אִשָּׁה
 כ כַּמַּעֲלָה חוּץ לְרַגְלֵי יָשִׁישׁ
 כא אֵל תַּפּוּל בְּיַפִּי אִשָּׁה
 כב כִּי בַעֲדָה חֲרָפָה וּבִשְׂת
 כג רַפְיוֹן יָדַיִם וְכִשְׁלוֹן בְּרַבִּים
 כד מֵאִשָּׁה תַחֲלַת עוֹן
 כה אִשָּׁה רָעָה צָרַעַת לְבַעֲלָה
 וְלֹא חוֹרֵשׁ בְּשׁוּר וּבַחֲסוּר יַחְזֹו :
 כָּל רָעָה וְלֹא כָרַעַת אִשָּׁה :
 וַיִּקְדִּיר פָּנָיו לְדוֹב :
 וּבְלֹא מַעֲמֹו יִתְאַנַּח :
 גוֹרֵל חוֹמָא יַפּוּל עֲלֶיהָ :
 בֵּן אִשָּׁת לְשׁוֹן לְאִישׁ רָךְ :
 וְעַל יֵשׁ לָהּ לֹא תַחֲמוּד :
 אִשָּׁה מְכַלְכַּלֶּת אֶת בַּעֲלָהּ :
 אִשָּׁה לֹא תֵאָשֵׁר אֶת בַּעֲלָהּ :
 וּבַגְּלָלָה גּוֹעֲנֹו יַחַד :
 יִגְרָשְׁנָה מִבֵּיתָו וַיִּתְרַפֵּא
 מִצָּרַעְתָּו :

כו.

א אִשָּׁה טוֹבָה אֲשֶׁרִי בַעֲלוֹו
 ב אִשָּׁת חֵיל תִּדְשֹׁן לְבַעֲלָהּ
 ג אִשָּׁה טוֹבָה מִתְנָה טוֹבָה
 וּמִסְפָּר יָמָיו כְּפִלָּים :
 וּשְׁנֵי חַיָּו יִבְלָה בְּנִעְמִים :
 א בַּחִיק יֵרָא אֱלֹהִים תִּנְתָּן :

(יא) בתרגום היווני נמצא רק ראש המסמר הזה, ובת"ס יש חציו השני כמו בנוסח העברי: ,דלא דבר סדנא בתורא ובחסרא אכדהא" והוא לשון הכתוב (דברים כ"ד י') ולפי זה סנסח ר"ם בטעות: ,ולא חורש כשור וחסור" (י"ג) ע"פ דברי ב"ם אמר רב (שבה ד' י"א): ,כל כאב ולא כאב לב וכו', כל רעה ולא אשה רעה" (יח) ר"ל, בלי כל סבה ושעם יתאנת, כי יזכור צרת אשתו. (כה) המסמר הזה נזכר אצל חז"ל (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ם, כונת ב"ם שיתן לה נט פטורין וכן אמר בכספו במקום אחר כפי נוסח ת"ס: ואין לה איתיה בתוך, במרד קצץ הד לה ושדיה סן ביתך" (כ"ה כ"ו הוצאת בן זאב) וכל זה בדרך הפלגה.

כו. (א) המסמר הזה נזכר גם אצל חז"ל (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ם. (ב) המסמר הוא ע"פ ת"ס. (ג) גם המסוק הזה נזכר שם (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ם וכן הוא בת"ו ות"ס.

כו.

ה בְּלִי יוֹצֵר לְבַעַר בְּקֶשֶׁן
 וּבְמַהוּ אִישׁ עַל חֲשֹׁבוֹנוֹ :
 וְעַל עֲבֹדַת עֵץ יְהִי פְרִי
 כֵּן חֲשֹׁבוֹן עַל יוֹצֵר אֶחָד :

כח.

יב הִיָּתָה לְפָנָיו גַּחְלֵת :
 יג רָקַק בָּהּ וּבְבִתָּהּ
 יד אֵל תִּצַּר צָרַת מָחָר
 יו שָׁמָא מָחָר בָּא וְאִינְנוּ
 יז נִפַח בָּהּ וּבְעֶרְהָ :
 יח וְשִׁנְיָהֶם מִפִּיָּהּ הֵם :
 יט כִּי לֹא תִדַע מַה יֵלֵךְ יוֹם :
 כ נִמְצָא מִצְטַמֵּר עַל הָעוֹלָם
 כא שְׁאִינוּ שְׁלוֹ :
 כב הַכֹּל שֶׁקָּלְתִּי בְּכַף מְאֻנִּים
 כג וְקַל מִסְבִּין
 כד וְקַל מִחֶתָן
 כה וְקַל מֵאַרְחָה
 כו וְלֹא מִצְאָתִי קַל מִסְבִּין :
 כז חֶתָן הַדֶּר בְּבֵית חָמוֹ :
 כח אֲרַח מִכְנִים אֲרַח :
 כט מְשִׁיב דָּבָר בְּמֶרֶם יִשְׁמַע :

כו. חשבון, ענינו מחשבה, רעיון והגיון, וכן אמר ב"ם מקודם (ט' כא) : "עם נבון יהי חשבונך". ובנות ב"ם : כמו בלי יוצר ויבחנו ע"י אש הכבשן, יבחן איש ע"י רעיונו ומהשבתו. (ו) יצר, ענינו רעיון ורצון, וכמו שהפרי מראה על עבודת העץ כן רצון אחד מראה על מחשבתו של אדם.
 כח. כח, (יב) המאמר הזה נמצא במד"ר (ויקרא ט' ז"ג) וכן הוא בת"י ות"ת, ומשל יפה היא על המחלוקת, (יג) הסוסגר הוספתי ע"ם ת"ם.
 (א) המאמר הזה נמצא אצל חז"ל בשם ב"ם (סנהדר' ד' ק') וב"ם השתמש מה כלשון הכתוב (משלי כ"ז א') : "אל תתהלל ביום מחר" וגו'. (ב) "צער" נמצא ג"כ, להלן (כא ב') : "וצער ותשניק". (ג) המאמר הזה נמצא אצל חז"ל בשם ב"ם (ב"ב ד' צ"ח ע"ב) : "קל מסבין", כונת ב"ם לא קל בכסות, רק קל באיכות. (ד) אירח מכנים אורח, הישב רש"י לברש : "דיו שמכנים בעל הבית אותו", ומדבריו ב"ם אלה יצא המאמר הנודע : "אין אורח מכנים אורח". (ו) משיב דבר וגו', הוא לשון הכתוב (משלי י"ח י"ג). על דרך המאמר : "הכל שקלתי" וכו', אמרו חז"ל באופן אחר במדא"ז (סו' ט') : "כל תלמיד חכם המזקול בנשילת ידיו, הרי זה סנונה, מנונה ממנו האוכל לפני

ל.

וְאִם תִּשְׁחַק עִמּוֹ יִכְלִימְדוּ׃
 וְאֵל תִּשָּׂא לְשִׁחִיתוֹתָיו׃
 רִצִּיץ מִתְּנִי שְׁעוֹדְנוּ נָעַר
 וּבִקַּע מִתְּנִי כְּשֶׁהוּא קָמָן׃
 וְנוֹלַד מִמֶּנּוּ מִפֶּחַ נָפֵשׁ׃
 פֶּן בְּאוֹלָתוֹ יִבְלַע בְּךָ׃

ט יִסַּר בְּנֶךְ לְכָל תְּבוּשׁ
 יא אֵל תִּמְשִׁילֵהוּ בְּנִעוּרָיו
 יב כִּפְתָן עַל חַי תִּפְגַּע
 יג בְּנֶךְ רָאשׁוֹ בְּנִעְרוֹתָיו
 יד לָמָּה יִשְׁקָה וּמָרָה בְּךָ
 יו יִסַּר בְּנֶךְ וְהִכִּיד עִלּוֹ

האורה, מנינה ממני אורה מבנים אורה, מנינה ממנו האוכל לפני תלמיד חכם, אורה מטריח אורה מנינה משלשתן.

ל. (ט) הפסוק הזה הופסתי ע"ס ת"ס. (יוב) תק"ס: וילך ממני; ת"ו: למח יקשה", וכוה אחזו ו"ל ר"ם ונ"ס, לדעתני ניסח הפנים ככזן הוא, והוא ע"ד הכתוב (נאל ב' ט'): בעיה ישקו", וכן (שם ב' כ"ד): והשיקו היקביו"; והה"א של ישקה הוא נוספת כמו הה"א של אפונה (תהלים ט"ה ט"ז). ובנות ב"ם היא: שהאב צריך להשתדל בדבר בנו בעודנו קטן, שלא יהיה שובב, שלא ידעיש וירעים ויסרה בו, כי אחר כך יהיה לו ממנו טעם נפש. (יג) ככ"ו: עולו, כמו שנהנו לכתוב המפורים האחרונים, אך ב"ם בעצמו כתב "עליו" כרגיל במקרא, ומטעם זה תרגם היווני בטעות: יסר בנך והעבד עליו", כלומר, תן עליו עבודה רבה; ות"ס: יסר בנך והכבד עליו; אבל שניהם טעו מאד, כי ניסח העברי הוא על דרך הכתוב (ט"א י"ב י'): אביך הכביד את עלנך". ככ"ו: יתלע בך, תק"ס: יתעל בך, ולדעת פרלם ור"ם היא מלה אחת: יתלע בך", וענינה יתהלך בך, אבל באמת אין בפירוש זה ממש, כי ב"ם לא היה כותב מלה זרה כזו. בשעה שהיה נקל לו לכתוב כמו שכתב מקודם (י"ג ז'): והתל בך"; לדעת גרימי צ"ל: יתעלל בך". ר"ם אחז אחר כך בנוסח: "יתלע" ובפירוש מלה זו על פי לשון ערבית: ונאה עליך", אולם כל המפרשים רדפו קדום, ולא ראו שיש כאן טעות סופר, עוד מזמן קדמון, כמו שיש כמה וכמה שגיאות כאלו בפנים ב"ם, שלא ידעו בעלי תק"ס איך לתקנם, ועל כן הסכו בדרכם את האותיות של מלת יתלע, ועלתה בידם מלת יתעל; אך באמת צ"ל בפנים: ובלע בך", והוא על דרך הכתוב: וכסיל אדם יבלע נו" (משלי כ"א ר'). פן יבלע למלך" (ש"ב י"ז ט"ז) וכן ת"ם לנכון: דלמא בסכלותה נתקלך". ולפי זה הקך ב"ם כאן כמליצתו מן הקל אל הכבד: תחלה אמר: יסרה בך", ואחר כך

יד טוב מסבן וחי בעצמו	מעשיר ונגע בבשרו :
טו חיי שר אביתי מפו	ורוח טובה מפנינים :
טז אין עושר על עושר שר עצם	ואין טובה על טוב לבב :
יז טיב למות מחיי שוא	ונחת עולם מכאב נאמן :
יח טובה שפוכה על פה סתים	תנופה מצנת לפני גלול :
יט מה יעריכו לאילי הננים	אשר לא יאכלון ולא ירחינן
כ כן מי שיש לו עושר	ואין נהנה ממנו :
כא ראה בעיניו ומתאנה	באשר סרים יחבק נערה :
כב כנאמן לן עם בתולה	כן עושה באונם משפט :
	ויהנה מבקש מידו :

אמר : "פן יבלע בך" ; וראוי להביא בזה את דברי אלסא ביתא דבן סירא, שכתיב בו (סו' ד') : "דוד המלך ע"ה, שלא היה מיסר את בנו וכו', לפיכך עמד אבטלים עליו להרנו, ומנן שלא היה מיסר דוד לבניו ? - דכתיב (מ"א א' ו') ולא עצבו אביו סימוז". (סו' תק"ם : "חיי שאר", אי "חיי בשר". אבל שר ענינו תוקף החזק : "ישר על אנשים" (איוב לז ב"ו) שפירושו ושלוט, ולפי זה טוב פתר כאן ת"ם : הוא דשררא, (טז) אין עושר סן בעל עצמות הזקות תק"ם : שאר עצם. (יה) גלול, כמו (מ"א ט"ו י"ב) : "ויסר את כל הגלולים"; ת"י ות"ם קראו : "גולל", ותרנמו קבר. תנופה, כמו (שמות כ"ט ב"ו) : "חזה התנופה", ענינו הנפה לנכיה, וכותב ב"ם : הנותן מטעמים לפה סתום, כמו שמשים זבחים לפני גלולים. (כ) מה נשתבש הנוסח העברי, ות"י ות"ם לא תרנמו כהוגן, גם יש אצלם המאמר הזה עוד הפעם (כ' ג') ובנראה בא שם שלא במקומו, ואחר שתקנתני הנוסח העברי, ראיתי שב"ם הניד לנו מה שני מאמרים שונים, אחד : מי שיש לו עושר ואין נהנה מהוננו, ראה בעיניו ומתאנה, כמו סרים שיהבק נערה : וסלת מתאנה נשמטה במעות במקומה, וזאה במקום אחר. והשני : כאשר חרפה לאיש חסיד ונאמן רוח, לאננם הבתולה, כן גנאי להשוטף העישה באינם משפט. גם נראה שטעה הת"י מאד בתרנמו מה : נאמן=סרים". הת"ם תרנם לנכון : מהימנא", וענינו מה איש אמונים, כמו (תהל' ק"א ו') עיני כנאמני ארץ, וכן נמצאה סלת מהימנא בת"ם במקום אחר (ב"ם א' י"ב) : ועם מהימנא סן כרסא

כג אל תתן לדין נפשך
 כד שמחת לב הם חיי איש
 כה פוג נפשך ופיג לבך
 כו כי רבים הרג דין
 כז קנאה ודין יקצרו ימים
 כח שנות לב טוב תחת מטעמים
 ואל תכשל בעונה:
 וגיל אדם האריך אפו:
 וקצפון הרחק ממך:
 ואין תעלה בקצפון:
 ובלא עת תזקין דאנה:
 ומאכלו יעלה עליו:

לא.

א טקר עשיר ימחה שארו
 ב דאגת מחיה תפריע נמה
 ג רע נאמן תניד חרפה
 ד ומסתיר סוד אוהב כנפיש
 ה ואם ינוח לקבל תענוג:
 וטקר עשיר ימחה שארו
 ז דאגת מחיה תפריע נמה
 ח רע נאמן תניד חרפה
 ט עמלי עשיר לקבץ הון

דאסהון אתברות", ותרנומו בעברית: ,ועם נאמנים נוצרה בבטן": (כג) מלת ,דין"
 פה כמו לעיל (י"ד א') וחז"ל הביאו המאמר הזה מב"ם בלשון ארמית: לא
 תיעול דויא בלבך וכו' (מנהד' ד ק'). (כד) כמו (משלי י"ט י"א): ,שבל
 אדם האריך אפו". (כה) כמו (איכה ב' י"ח): ,אל תתני פגנת לך". (כח) השינה
 לאיש טוב והשמח בחלקו, נעימה לו כמטעמים, ודברי ב"ם נסדו על מה
 שאמר קהלת (ה' י"א): ,מתוקה שנת העובד" וכו'.

לא. (א) תק"ם: ,שקר" במקום ,שקר"; דאנתו, תפרינ" במקום ,תפריע . יבן
 קרא תי"; ת"ם: שהרא מדיב בשרא דעתירא; יל, ר"ם ואחרים אהוו
 בנוסח תק"ם: שקד העשיר; אבל כולם טעו, כי ,שקר" כאן הוא שם סך
 הפועל: ומשקרות עינים וישעיה ג' ט"ז) וזכנת ב"ם היא: ההכרח שיש
 לעשיר למקור ולהביט בשבע עינים על הונו ונכסיו מבחיט את בשרו;
 וימחה, הוא כמו: ,למחות מלכין" (משלי ל"ג א') שאף שם יש לפרש:
 יכחיש וירזה. (ב) מלת תפרינ, היא מטורש פרנ, שענינה בארמית הסיר
 והרחיק; ואחרי שאמר ב"ם מקודם, שדאנת ההמון והפרנסה אינם מניחים
 לאדם לישון, בא כאן להניד להפך, שהשינה מסירה ממנו דאנת מחיה,
 ונכס הלי חזק, כי הישן אינו מרגיש בכאבו ויסוריו. (ג) רע נאמן מרחיק
 ג"כ חרפה מאת עמיתו. (ד) העשיר יעמול לקבץ עוד כסף, וינוח לענג את

וְאִם יָנוּחַ יִהְיֶה צָרִיךְ :	י' יָנַע עֵינַי לְחֹסֶר בֵּיתוֹ
וְאִם יָנוּחַ לֹא נָחָה לוֹ :	י"ד עִמָּל עֵינַי לְחֹסֶר כְּחוֹ
וְאוֹהֵב מְחִיר בּוֹ יִשְׁנֶה :	ה' הַרְדֵּף חֲרוֹץ לֹא יִנְקֶה
וְהַבּוֹטֵחַ עַל פְּנִינִים :	ו' רַבִּים הָיוּ חֲבוּלֵי זָהָב
וְגַם לְהַיָּשֵׁעַ בְּיוֹם עֲבָרָה :	י"ו וְלֹא מִצְאוּ לְהַנְצִיל מִרָעָה
וְכָל שׂוֹתֶה יִוָּקֵשׁ בּוֹ :	ז' כִּי תִקְלָה הוּא לְאֹוִל
וַיַּחַר מְמוֹן לֹא נָלוּז :	ח' אֲשֶׁרֵי אִישׁ נִמְצָא תָמִים
כִּי הַפְּלִיא לַעֲשׂוֹת בְּעַמּוֹ :	ט' מִי הוּא זֶה וְנִאֲשָׁרְנוּ
וְהָיָה לוֹ שְׁלוֹם :	י' מִי הוּא זֶה שְׁנִדְבַק בּוֹ
וְהָיָה לוֹ תַפְאָרָה :	י"א כִּי בְרַבּוֹת שְׁלוֹם חָיָו
יִהְיֶה לָּךְ לְתַפְאָרַת :	י"ב מִי בָרַכּוּ וַיִּשְׁלַם חָיָו
הוּא לָּךְ לְתַפְאָרַת :	י"ג מִי יוֹכֵל לְסוֹר וְלֹא סָר
וּלְהַרְעֵר רָעָה וְלֹא אָבָה :	י"ד עַל כֵּן חֹק טוֹבוֹ
וְתַהַלְתּוּ יִסְפַּר קְהָל :	
וַיִּזַּן יַחֲדָו :	מִסֵּר לָחֶם
יִשְׁבֹּת :	י"ב בְּנֵי אָם עַל שְׁלֶחַן גְּדוּל
אַל תַּפְתַּח עֲלָיו גְּרִנָּה :	
זְכוּר כִּי רָעָה עֵין רָעָה :	י"ג אַל תֹּאמַר סְפוֹק עָלָיו

נפשו. (ד) אך העני אם ינוח מעט יהיה צריך, כלומר, איש מחפור, ועליו לעמול בלוי הרף. (יד) העני יעמול ויחמר את כחו, ואף אם ינוח אין לו סנוחה. נחה, ענינו כמו (ישעיה נ"ז י"ח): "וארפאהו ואנחהו" (י"י) בכ"י: אהיה. (י"י) מי שהיה בידו לסור מדרך השוב ולא סר ממנו, ראוי ונכון לספר תהלתו בקהל עם. (יב) תק"ס: איש גדול, וכפי הנראה היא בעין סירוש, כדי שלא נחשוב שמלת גדול היא תואר לשלחן, ר"ס אחז בנוסח התק"ס בדרכו, אבל "גדול" הוא ע"ד הכתיב (איוב ג' י"ט): "קטן וגדול שם הוא". (יג) ספוק, כמו (איוב כ' כ"ב) בסלאת ספקו, ר"ל,

יִרְעַע עֵינַי שׁוֹנֵא אֵל

וְרַע מִמֶּנּוּ לֹא בָרָא:

מִי כִי זֶה מִפְּנֵי כָּל דְּבַר תְּזוּעַ

וּמִפְּנֵי דְמַעְהָ דְרַמְעֵ:

עֵין

יִרְעַע מֵעֵין לֹא חָלַק אֵל

עַל בֵּן מִפְּנֵי כִּי נָם לַחַה:

יִמְקוֹם יְבִישׁ אֵל תּוֹשִׁיט יָד

וְאֵל יִתְחַד עִמּוֹ בְּטַנְא:

יִה דְעָה רַעְדָּה בְּנַפְשָׁהּ

וּבְכָל שְׁשֻׁנְתָּהּ הַתְּבוּנָן:

אל תאמר לבעל הבית: שיספוק כל צרכו על השלחן. (טז) מטעם זה מסני כל דבר תרעד העין, ומתוך העין פנימה תולנה דמעוה. ומפניו, ת"ם בטעות: שרצוף הפנימי. (יז) חלק, ת"י ות"ם: ברא, ובוה אהו י"ל ור"ם, אבל בב"ם מקודם (ט"ז ט"י) לא מאל נחלקה. תרגמו שניהם: לא נתנה, וכן (ס"ד ב') רב טוב חלק, ת"י: ברא; ת"ם: נפלוג להון, כי באמת היו נבוכים בהוראת שרש חלק, ולא ידעו כי ענינו מה וכן להלן, כמו (דברים כ"ט ב') חלק להם (ד' י"ט) אשר חלק ה', ופירושו כמו שתרנג אונקלוס: דזמין ה', וכן אמר ב"ם להלן (ל"ט כ"ה) טוב לטוב חלק מראש; ר"ל, יעד זמין ה' טאז; וע"ד זה השתמש תר"א (צד ג') במלת חלק, ואמר: ושטח בחלקו, ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו. ובנתו כי שמה ה' בטה שיעד זמין לעשות, ואחרי כן ברא בחכמתו העולם. וזאת בנות ב"ם: כי רע מעין לא יעד והלק ה' לאדם, ועל כן מסני כל דבר שנוע בעין, וזלו מסנו מים; ובחנם השמיטו י"ל ור"ם בנוף העברי מבי"ם את המאמר הזה, ועוד בטה מאמרים, מטעם שהם לדעתם, דאבלעטען, אבל דרך שפת עבר לכפול הענין במלות שונות, ומה נבונים דברי הראב"ע שאמר בפ' הג' (שבת י"ד י"ט): הנביאים בכפל ידברו להעמיד הדברים בלב, והוא דרך צחות, וגם ב"ם חלק כדרכם. (יז) בב"י: אל אל, ועל, אל השני קו מחוק; וכן נפלה ט"ם בב"י שכתוב בו: דיחד, תק"ם תקני מדעתם: אל תיחר, כלומר, אל תתחר עמו בטנא, אבל בנות ב"ם הוא: אל המקום שאליו יביט האיש הגדול, אל תושיט ירך, וכן אמרו חז"ל מד"א רבה (פ' ז') : שנים שהיו יושבין על שלחן אחד, הגדול שבתן שולח ידו תחלה, ואחר כך הקטן. (יח) דעה, ר"ם מנכח ע"ם תק"ם: רעה רעך בנפשך; לדעת י"ל דעה, לשון ידיעה והכרה. אבל מלת דעה מה היא כמו (בראש' י"ח י"ט): בני ידיעתו (תהל' א' ז') : בני יודע ה' ונו, לשון אהבה וחבה; ומכאן כפי הנראה לקח הלל מאמרו הנפלא: דעלך בני לחברך לא העמיד (שבת ד' לא) הנמצא גם כס' טוביה (ד' ט"ז) דעלך בני

- יא הַקֵּב כְּאִישׁ אֲשֶׁר נִבְהַר
 ב דַּע שְׂרַעְקָה אִישׁ כְּמוֹד
 כא חֲדַר רֵאשׁוֹן בְּעֵבֹר מוֹסֵר
 כב וְגַם אִם בֵּין רַבִּים יִשְׁבֶּת
 כג הֲלֹא דִי אָנוּשׁ נָכוֹן מוֹעֵר
 כד מִכְּאוֹב וְנִדְדַּד יִשְׁנָה
 כה שְׁנוֹת חַיִּים עַל קָרֵב צוֹלֵל
 כו שְׁנוֹת חַיִּים עִם אִישׁ נָכוֹן
 כז וְיֵאֵם יִפְצִיחוּ בְּךָ לְאֹכֹל
 כח בְּכָל מַעֲשֵׂיךָ הָיְהָ צְנוּעַ
 כט וְגַם אִם נֶאֱנַסְתָּה
 ל שְׁמַע בְּנִי וְאַל תָּבוֹז לִי
 לא שְׁמַע בְּנִי וְקַח אִמְרֵי
 יב וְאֵל תִּקַּח מִן הַתְּעַל
 יג וְאֹכֹל דְּבַר שְׁשָׁם לְפָנֶיךָ
 יד וְלֹא תִהְיֶה גִרְגָּן מִן תַּמְאָם
 טו לְפָנֶי רַע אֵל תּוֹשִׁיט יָד
 טז וְעַל יִצְוֵי לֹא יִשְׁיֵב
 טז וְצַעַר וְחִשְׁוֹן
 טז וּפְנֵי הַפּוֹכוֹת עִם אִישׁ כְּסִיל
 טז וְקַם בְּבִקְרָה וּנְפִשׁוּ אֶתּוֹ
 טז יִלֵּין עַד בְּקָר וּנְפִשׁוּ עִמּוֹ
 טז סוּר מִן הַסִּבְהָ וְתִמְצָא נַחַת
 טז וְכָל אֶסוֹן לֹא יִנַּע בְּךָ
 טז בְּמַטְעָמִים קוּהָ קוּהָ וַיִּנְחַם לְךָ
 טז וּבְאַחֲרִית תִּשְׁוֶי אִמְרֵי
 טז וְאַל תִּלְעִיג עָלַי
 טז וּבְאַחֲרִית תִּמְצָא דְבָרַי
 טז עֲדוֹת טוֹבוֹ נֶאֱמָנָה
 טז לֵב טוֹב עַל לֶחֶם תִּכְרַךְ שִׁפְהָ

וכו', ונזכר בב"ח (מתיא ה' י"ב): "כל אשר תהפצו שיעשו לכם בני האדם, כן
 עשו גם אתם להם". (יט) ר"ל, כאיש אשר נבחת להיות ראש המסובין;
 תעט, כמו (שי"א י"ד ל"ב): "ויעט העם". (כא) הדל ראשון לאכול בעבור
 מוסר ודרך ארץ; בכ"י: ואל תלע מן תמאם, אך ראיתי כי סוף הסאמר
 הקודם: ולא תהיה גרגון וכו', שייד ויתר לכאן. (כג) ושיק, ענינו
 הבערת אש, כמו (ישעיה מ"ד ט"ו), אף ושיק ונו'. (כד) תשניק, מחלת
 ההניקה בארמית. (כה) צולל, כמו (שבת ד' ק"ט) סים צוללים. (כו) המוסר
 הוספתו ע"פ ת"ם. (כט) בכ"י, בא עוד הפעם חצי הסניק הקודם (לי"א כ"ג)
 הלא די אנוש וכו', וכפי הנראה היא טעות מוסר; וגם אם נאמנה וכו',
 ר"ל, כל אסון לא יהיה לך אם תהיה צנוע, ואף אם אנסו אותך לאכול
 הרבה, קוה קוה וינחם לך, כמו (תהי' כ"ז י"ד), קוה לה" ונו'. ת"י: קוה

לג רע על לחם ירנו בשער	רעת רועו נאמנה :
לד וגם על היין אל תתגבר	כי רבים הכשיל תירוש :
לה בור בוחן מעשה לומש	כן היין למצות לצים :
לו גבון בוחן מעשה מעשה	כן שכר לרוב לצים :
לז למי היין חיים ז	לאנוש אם ישתנו במתכנתו :
לא מה חיים חסר היין	שהוא מראשית לשמחה נוצר :
לט שמחת לב וששון ועדון	יין נשתה בעתו וראי :
מ חיי מה לחסר תירוש	והוא לגיל נחלק מראש :
כא באב ראש לענה וקלון	יין נשתה בתחרה וכעס :
כב מרבה חמר לכסיל מוקש	מחסר פה ומספיק פצע :
כג במשתה היין אל תזבח רע	ונאל תבוזהו בשמחתו :
כד דבר חרפה אל (תאמר לו	ולא תנצה) אתו לעיני בני אדם :

לב.

א וראש נבחרת אל תתרום	ובראש גדולים אל תשב :
יא יהיה להם כאחד מהם	דאג להם ואתר תסב
	דכן צרכם ואחר תרבך :

קום . (לט) עדון , לשון תענוג ; ראי , כמו (אסתר ב' ט') הראויות לתת לה , וחז"ל השתמשו בלשון זו לרוב . (מ) נחלק , ר"ל , היין נועד מאז לשמחה וניל . (מב) כמו שאסרו חז"ל (ב"ב ד' נ"ח) : , בראש כל אסון אנא חסר" .

לב. (א) הוספתי ע"פ ת"י ות"ס , בת"י נכתב סלמעלה : , מראש הסמכה , ולפי זה כן נקרא הסדר הזה ; והיה דרכם בוסן קדסון , לבהור איש נכבד מתובם , לקבל את פני הקרואים ולהושיב איש איש על כקיבו ולחלק הזבח ביניהם . (יא) מדאיז (פ' ו') : , לא יהא אדם סיפב בפני סי

וְעַל מוֹסֵר תִּשָּׂא שְׂכָרְךָ :	ב לִמְעַן תִּשְׂמַח בְּכַבּוּדֶם
וְהִצַּנַּע שְׂכָלְךָ וְאַל תִּמְנַע שִׁירֶךָ :	ג מִלֵּל שֶׁב כִּי הוּא לָךְ
וּבְלֹא מוֹמֹר מִה תִּשְׁפֹּף שִׁירֶךָ :	ד בְּמָקוֹם הַיֵּינָן אֵל תִּשְׁפֹּף שִׁיחַ
וּבֵל עֵת מִה תִּתְחַכֵּם :	
שִׁיר אֵל עַל מִשְׁתֵּה הַיַּיִן :	ה כִּחְזוֹתֶם עַל כִּיִּם זָהָב
מִשְׁשֵׁמ שִׁיר עַל מִשְׁתֵּה הַיַּיִן :	ו כִּיִּמֹ אֹדָם עַל נִיב זָהָב
כֶּךָ נְאֻיִם דְּבָרִים יָפִים	ז כִּיִּכְבִּיר זָהָב וְכוּ נִפְךָ וְסָפִיר
עַל מִשְׁתֵּה הַיַּיִן :	
קוֹל מוֹמֹר עַל נוֹעִם תִּירוֹשׁ :	ח מִלּוֹאוֹת פִּזוּ וְחֹתֶם בְּרָקֶת
בְּחֹק פְּעֻמִּים וְשִׁלְשׁ אִם יִשְׁאַלְךָ :	ט דְּבַר נַעַר אִם צָרִיף אֶתָּה
וְדַמָּה לְיֹדֵעַ וּמַחְרִישׁ יַחְדָּו :	י כֹּל לְאָמֹר וּמַעַט הִרְבָּה
וְשָׂרִים אֵל תִּרְבֵּ לְמַרְדֵּךָ :	יא בֵּין זְקֻנִים אֵל תִּקְוִימֶם
וְלִפְנֵי דַבָּא יִנְצַח חַן :	יב לְפָנֵי בְּרַד יִנְצַח בְּרַק
וְלִפְנֵי בּוֹשׁ יִנְצַח חַן :	יג לְפָנֵי בְּרַד יִנְצַח בְּרַק

שגדול סמנו". (ב) ר"ס סנמח: "למען תשמח בעבורם"; בכ"ו: "תשא שכלי".
 אך צ"ל: "תשא שכר", וכן ת"ס: "תקבל איקרא", וכונת ב"ס: אם תהג
 בסוסר ודרך ארץ עם אנשי המסכה, תשמח בכבודם. אשר יתנו לך,
 וזאת יהיה שכרך. (ג) דבר, זקן וראש המסכה, כי לך יאות לדבר תחלה,
 אך בשכל, בצניעות ומוסר. (ד) וכן אמרו חז"ל (תענית ד' ה'): "אין מסחין
 בסעודה", בכ"ו כטעות שתי פעמים "שיח"; וכונת ב"ס: כי טוב לשיר
 מוסר במלות וחרוזים, ולא נוון לבד, וכן אמר להלן (פ"ט יא): "וכסוסר
 על משתה היין". (ה) ניב, בעברית וארמית הוא פרו, כמו (ישעיה נ"ז י"ט):
 "ניב שפתים". (ו) כמו (ישעיה ס' י"ב) וכל בשליש, ר"ל דבר במדה ושיעור
 וכדברים מעטים תניד הרבה, ותהיה דומה לאיש יודע דעת ומחריש.
 (ז) ת"ו ות"ס לא תרנמו כהונן, גם י"ל ור"ס הלבו פה בתהו לא דרך, ב"ס
 ידבר כאן אל הראש של המסכה, כי במרם שיקומו הזקנים מסקוסם, אליקים
 הוא, ולשרים אל יעשה טרחה שיקימו: ככל פעם מסניו. (יט) ינצח, כמו

יא בעת שלחן אל תרבה דברים
 י"א בעת מפקד אל תתאחר
 יב ושלם רצון ביראת אל
 יג ועל כל אלה ברוך עושה
 י"ג דורש אל יבנה רצון
 יד דורש אל יקח מוסר
 י"ד דורש חפצי אל יקח לקח
 טו דורש תורה יפיקנה
 טז ירא יהיה יבין משפט
 י"ז ירא יהיה יבין משפט
 י"ח איש חכם יטה תוכחות
 י"ח איש חכם לא יכסה בחמה
 י"ט איש חכם לא יקח שחד
 י"ט איש חכם לא יקח שכל
 י"ט בלא עצה אל תפעל דבר
 כ בדרך מוקשות אל תלך

ואם עלה על לבך דבר :
 פטר לביתך ושלם רצון :
 ולא בחסר כל :
 המרוך משובתו :
 ומתלהלם יקש בו :
 ומשחררו ישיג מענה :
 ויענהו בתפלתו :
 ומתלהלם יקש בו :
 ותחבילות מנשף וציא :
 ובקבמות רבות וציאו מלקים :
 ואחר צרכו ימסך נפתח :
 ולן לא ישמר לשונו :
 וד ולן לא ישמר תורה :
 ווד ולן לא יקח מצוה :
 ואחר מעשיך אל תתקצר :
 ואל תתקל בגנף פעמים :

(דניאל ו' ד') : "היה מתנצה" , יענינו מתנבה. (יא) מסקד , כמו (במד' ל"א מ"ט)
 ולא נסקד מסנו איש ; וכונתו : בעת שיהסרו הקרואים בגמר המשתה , ילך
 לביתך ושלם רצון , ר"ל החסין של אבולה ושתיה , יתנמי המשתה ביראת
 אל . (יב) בן ראיתי לתקן הנוסח של חב"י , כי פסוק י"א : "בעת שלחן אל"
 וכו' , בא שם באמצע הענין . (יג) כונתו על דברי הכתוב (דברים ה' י') :
 ,ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהי . (טז) ע"ד הכתוב (איוב י"ב כב) מנלה
 עמוקות מני השך . (י"ז) כי נהוצאת חכמת רבות לחסין משפטו ה' אל בני .
 (י"ח) תקים : איש חכם , אבל כונת ח"ם : כי איש חכם יטה אנו לשנוע
 תוכחת מיסר , אך הנשטה ילך יחד תאות לבו . נפתח , בן ראיתי הנוסח ע"ש
 הפאק , ולא "תורה" כמו אצל ש' , ר"ל , ור"ם . (י"ח) תקים : הכסה , במקום
 כחסה , וכוה אהו ת"י ות"ם , אבל ניכח הפנים עיקר .

- כא אל תבטח בדרךך מחתקך
 ובאחריתך השמר :
 כב אל תבטח בדרךך רשעים
 ובאחרותיך הזהר :
 כג בכל דרכיך שמור נפשך
 כי כל עושה אלה שומר מצוה :
 כד בכל מעשיך שמור נפשך
 כי עושה זה שומר מצוה :
 כה נוצר תורה שומר נפשו
 ובוטח ביהוה לא יבוש :

לג.

- א ירא יהוה לא יפגע רע
 כי אם בנים יטב ונמלט :
 ב לא יחכם שונא תורה
 ומתמוטט במסעו פאניה :
 ג איש נבין ונבין דבר יהוה
 ותורתו כאורים בחשן :

לד.

- ה ובעין טובה תן לדל
 ולא תקצר בתתך לו :
 ו בכל מעשיך האר פנים
 ובששון הקדש מעשר :
 ז תן לו כמתנתו לך
 כמוב עין ובהשיגת יד :
 ח כי אלה תשלומות הוא
 ושבעתים ישיב לך :
 ט מלזה יהוה נותן לאביון
 וכי בעל גמולות כי אם היא :
 יא אל תשחר כי לא יקח
 ואל תבטח על זבח מעשק :
 יב כי אלהי משפט הוא
 ואין עמו משוא פנים :
 יג לא ישא פנים אל דל
 ותחונני מצוק ישכע :
 יד לא יביש צעקת יתום
 ואלמנה כי תרפה ימים :

לג. (א) אם תבוא לשעמים רעה על הצדיק, הנה ה' מנסהו, ובשובו
 לה' ימלט. (ב) שינא תורה המתמוטט כאניה במער הים. (ג) כאורים בחשן:
 כן ראיתי הנוסח באש"ק.

לד. (ה) השוקק הזה הוספתי ע"פ ת"ם. (יא) ע"ד הבתיב (משלי י"ט י"ז).

וְאִנְחָה עַל מְרוֹדֵיהָ:	טו הֲלֹא דַמְעָה עַל לְחֵי תִרְד
וְצַעֲקָה עֲנַן חֲשֵׁתָה:	טז תִּמְרוֹרֵי רָצוֹן הִנִּיחָה
וְעַד תִּגִּיעַ לֹא תִנּוּחַ:	יז יִשְׁעֵת דָּל עֲנַן חֲלָפָה
וְשׁוֹפֵט צָדֵק יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט:	יח לֹא תָמוּשׁ עַד יִפְקֹד אֵל
וּכְנָבוֹר יֵצֵא לֹא יִתְאַפֵּק:	יט גַּם זֶל לֹא יִתְמַהֲמָה
וּלְגוֹיִם יָשִׁיב נָקָם:	כ יֵחַ עַד יִמְחַץ מִתְּנִי אֲכוּרֵי
וּמִמָּה רָשַׁע גָּדוֹעַ יִגְדַע:	כא יֵחַ עַד יוֹרִישׁ שְׁבֵט זָרוֹן
וּנְמוּל אָדָם בְּמוֹמָתוֹ:	כב עַד יָשִׁיב כְּאֹנוֹשׁ פְּעֻלוֹ
וְשִׂמְחָם בִּישׁוּעָתוֹ:	כג עַד יָרִיב רִיב עִמּוֹ
כְּעַב חַיִּוּיִם בְּעֵת בְּצֻרָתָ:	כד נֶאֱהָ חֶסֶד יְהוָה בְּזִמְן מְצַוְקָה

לה.

* הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי הַכֹּל וְהָרַם פְּחָדֵךְ עַל כָּל הַגּוֹיִם :

מלוה ה' חונן דל' ונ'. (טז) ת"ו ות"ס: תרנמו שלא כהונן; ש' יחזק, רצון, במקום רצון; הנחה, לדעתו מלשון ריח נוחה, וכן במקום: וצעקה יתקן: וצעקת עני'. לדעת י"ל במקום הנחה, צ"ל: אנהה, ואחריהם במשך ד"ס. אבל בולם טעו מאד, כי באמת חסר יו"ד במלת הנחה, וצ"ל: הנחה, כמו (דברים כ"ה י"ט): והיה בהניח ה'; תסרורי, שרשו סרר; רצון, מה הוא רצון ה', כמו שאמר ב"ם מקודם (י"א כ'): והצוט יצ"ל לעד; וכונת ב"ם: כי מדת הרין חסר שנוזר רצון ה' על האלמנה, וצדקה היא כדמעותיה, ונהפך למדת הרחמים, כי צעקתה סהרה לענן, וי"ל אל השמים. (י"ז) בכ"ו ט"ס: חל עס', וכונת ב"ם: צעקת דל תעלה סרר לשחקים, ולא תרגיע עד שתגיע לכס יה, וכמו שאמר החכם (עין סחברת עסנאל צד קמ"ז): אין דבר קרוב לשמים וחשוק, סחפלת העשוק. (יח) בכ"ו ט"ס: וכנבור לא יתאסק, תק"ס: ונבור מה יתאסק; אבל צ"ל: וכנבור יצא, כמו (ישעיה ס"ב י"ג): ה' כנבור יצא (ואיוב ס"ז י"ד), וירץ עלי כנבור. (י"ח) ולגוים, הם שבטי ישראל שעשו עול, כמו (ישעיה א' ד'), הוי נוי חוטא. (כ') בכ"ו: כעת, וצ"ל: כעב, וכן ת"י. לד' (א) נום, נכ מה הם שבטי ישראל, ת"ו ות"ס טעו: והרנמו: עוברי

וַיִּרְאוּ אֶת גְּבוּרַתֶּיךָ :	ג הָיָה עַל עֵם נֹכַר
כִּן לְעֵינֵינוּ הַכְּבֹד בָּנוּ :	ג כַּאֲשֶׁר יִכְרַשֶׁת לְעֵינֵיהֶם בָּנוּ
כִּי אֵין אֱלֹהִים וּזְלַתְךָ :	ד וַיִּרְעוּ כַּאֲשֶׁר דִּעְנֹ
הַאֲדָר יָד וְאַמֶּץ זְרוּעַ וְיָמִין :	ה חִדַּשׁ אוֹת וַיִּשְׁנֶה מוֹפֵת
וְהִכְנִיעַ צָר וְהִדְרֹף אוֹיֵב :	ו הָעִיר אַף וְשִׁפּוֹךְ חֶמֶה
כִּי מִי יֹאמֵר לְךָ מָה תַּעֲשֶׂה :	ז הַחִישׁ קֶץ וּפְקוּד מוֹעֵד
הַאוֹמֵר אֵין זוֹלַתִּי :	ח הַשְּׁבֵת רֹאשׁ פְּאֵתִי מוֹאֵב
וַיִּתְנַחֲלוּ כִימֵי קָדָם :	ט אֲסוּף כָּל שְׁבִטֵי יַעֲקֹב
יִשְׂרָאֵל כְּכֹר כְּנִיתָה :	י רַחֵם עַל עַם נִקְרָא בְּשִׁמְךָ
יְרוּשָׁלַיִם מְכוּן לְשִׁבְתְּךָ :	יא רַחֵם עַל קְרִיַת קְדוֹשֶׁךָ
וּמִכְבוֹדְךָ אֶת הַיְכָלְךָ :	יב מִלֵּא צִיּוֹן אֶת הַזֹּרֵךְ

אלילים". (ב) תק"ם: ,הניף יד", ובוה אחזו ת"י ות"ם, אבל כונת ב"ם ג-
 ,הניף פחדך על האומות העולם". (ג) תק"ם: בס, במקום בנו, אבל כונת
 ב"ם: כאשר נקדשת כבר על ידינו בעת שהוצאת אותנו מסצרים, ע"י אותות
 ומופתים, כן לעינינו בעת הכבוד עוד הפעם על ידינו. (ה) עשה וחדש עוד
 הפעם אות ומופת כמו לפנים. (ו) מכאן גראה שהיהודים האמינו או במשיח
 נוספי, ולא רוחני, שהוא יקבץ שבטי יעקב מארצות שונות לארץ ישראל,
 כמו שנבאו הנביאים (ישעיה כ"ז י"ג): ,ובאו האובדים בארץ אשור" ונ"ו
 (מ"ב ב' י"ב): ,אקבץ שארות ישראל". וכן אומר ב"ם סיד בפסוק ט':
 ,אסוף כל שבטי יעקב" וכו': (ח) תק"ם: פאתי אויב, ובוה אחזו ת"י
 ות"ם, ואחריהם נמשכו י"ל יר"ם, אבל ניסח הפנים; פאתי מואב, נכון
 היא סגד: והוא על הדרך הכתוב (במדבר כ"ד י"ג) ומחץ פאתי מואב, וכן
 אמר ירמיה (מ"ה מ"ה) ותאכל את מואב ונ"ו. האומר אין זולתי, הוא ע"ד
 שאמר ישעיה על בבל (מ"ז ח'): ,האומרה בלבבה; אני ואפסי עירי. וסבת
 הדבר שיצאו בערו תקים לנחש: אויב במקום מואב היא-טמענו בשרויש
 ,מלת השבתי, הם חשבו שהוא צווי, והיה קשה בעיניהם, שהלא כבר מסקה
 ממשלת מואב, ועל כן שנו מלת ,מואב" על ,אויב". אבל באמת ,השבתי"
 היא כאן עבר, וכינת ב"ם היא: כאשר השכנת כבר את ממשלת מואב, חדש
 עתה את ה: סגד כל שבטי יעקב" וכו'. (יב) ומכבודך מלא את היכלך.

והקם חוון דבר בשמך :	יג תן עדות למראש מעשיך
ונביאיך יאמני :	יד תן את פעלת קניך
כרצונך על עמך :	טו תשמע תפלת עבדיך
כי אתה אלהי עולם :	טז וידעו כל אפסי ארץ
אך יש אכל מאכל נעים :	יז כל מאכל אוכל גרגרת
אך יש מאכר ממאכל תנעם :	יח כל מאכל תסגר בבטן
ואף איש יבחר עלמהו :	יט כל זכר תקבל אשה
ולב מבין מטעמי כזב :	כ חך בוחן מטעמי דבר
ואיש ותיק ישיבנה בו :	כא לב עקוב יתן עצבת
אך יש מכה ממכה תנעם :	כב כל נכה תאכל חיה
ועל כל מחמד עין יגבר :	כג תאר אשה יהליץ פנים

(טו) תקים : כרצונך, אבל כונת ב"ם : תשמע תפלת יראי שמך, כאשר רצונך שיבקשו הם רחמים על עמך. (יט) המוסגר הוא ע"ש ת"י. (כ) תקים : חרך בוחן מטעמי זכר, או : חרך ישעם מטעמי זכר, או : חן נכון מטעמי זכר; "זכר", ענינו סתנה כמו (בראש' ד' ב') : זכרני אלהים זכר טוב, מטעמי זכר—לחם של חסד יסתנת חנם. ת"ם : שומא טעם המאכולתא, דכר"ה היה בעיני ת"ם : דבר הנאכל; ת"י קרא כאן כפי הנראה, דברא, כלומר חית השדה; ר"ם מנסח כאן : חרך ישעם מטעמי זכר. וכל הצרה הזאת באה על בעלי תקים, ועל התרנומים השנים-היוני והסורי—מפני שנעלמה מהם הוראת מלת "דבר", וינם שכחו מה שאמר ב"ם מקודם יד' ב"ג) : אל תסנע דבר בעולם, והוא כמו (ירמיה' ה' י"ג) : והדבר אין בהם. וכונת ב"ם פשוטה היא מאד : החרך בוחן טעם הדבור של איש כמו (תהלים קי"ט ק"ג) : מה נמלצו לחכי אמרתך. ולב איש נכון מרגיש את הכזב, ואי-אפשר לרמות אותו. (כא) ותיק, כלשון חז"ל : תלמיד ותיק; ר"ל, איש בעל מעלות טובות, וכונת ב"ם : כי אל לב סבין הנאמר מקודם, יתן איש עקוב וסרסה עצבת, אך איש ותיק משיב את נפשו. (כב) ר"ל, כל הרגז ונכה תאכל חיה וכו'. המאמר הזה כפי הנראה שייך למאמר הקודם (מסוק י"ח) : כל מאכל תסגר בבטן. (כג) תקים : יהליל; ת"ם אחז בנוסח זה ותרנם : ישתבח; ת"י אחז בנוסח הפנים. יהליל—כמו (איוב ל"א כ"ו) : אור כי יהל; וכונת ב"ם : כאשר ירצה איש אשה יצת תואר, מיד יאיר פניו ויגבר אצלו הוסי של אשה, על כל מחמד עין.

כו ועוד אם יש מרפא לשון
 כה קנה אשה ראשית קנני
 לכה באן גדר יבער בלם
 כו מי יאמין בגדוד צבא
 כו בן איש אשר לא קן
 אין אישה מבני אדם :
 עור ומבצר ועמוד מושעין :
 ובאין אשה נע ונד :
 המדליג מעיר אל עיר :
 המרניע באשר יערב :

לו.

א כל אוהב אימר אהבתי
 ב הלא דין מניע אל מנת
 ג הוי רעו יאמר מרמי בן
 ד מרע אוהב מביט אל שלחן
 ה אוהב טוב נלחם עם זר
 ו אל תשכח חבר בקרב
 ז כל יועץ גינת יד
 ח כל יועץ אוהב חזה
 אך יש אהב ישם אהב :
 רע כנפשוך נהפך לזר :
 למלא פני תבל תרמית :
 ובעת צוקה מנגד יעמד :
 ונגד ערים יחזיק צנה :
 ואל תעזבהו בשללה :
 אך יש - יועץ דרך אל לץ :
 אך יש - יועץ דרך עליו :

(כד) כמו (משלי ט"ו ד') : "מרפא לשון עין חיים", ואין אישה כמעט מבני אדם, רק הוא מבני האלהים". (כה) ע"ד הכתוב (משלי ד' ז) : "ראשית חכמה קנה חכמה".

לו. (א) יש מי שאוהב להקרא בשם אוהב, אבל באמת אינו אוהב כלל. (ב) יש צער גדול במות, כאשר אוהב נאמן נהפך לשונא. (ג) הוי איש רע, עליו לאמר מדוע נוצרתי וכו'. (ד) איש רע יביט אל שלחן חברו לאכול מטובו, אך בעת שבאה עליו צרה יעמוד מנגד. (ה) אוהב טוב ילחם בעד חברו, ונגד אויביו יחזיק מנן וצנה. ערים. כמו (ש"א כ"ח ט"ז) : "יהי עריך". (ו) אל תשכח חברך במלחמה, ואל תעזבהו כאשר תקח שלל האויבים. (ז) כמו מקודם (י"ב כ"ו) אך יש יועץ אשר בסתר לבו יצחק עליו. (ח) כל יועץ גינת יד : ראה עצתי מה טובה, אך יש יועץ שיתן עצמה רק לשובת עצמו; ועל דרך זה אמר ר' עקיבא (מנהג' ד' ע"ז) : הוי

מ	מִיֹּעֵץ שְׁמוֹר נַפְשֶׁךָ	וְדַע לְפָנִים מַה צָרְכּוֹ :
י	כִּי גַם הוּא לְנַפְשׁוֹ יִחְשַׁב	לָמָּה זֶה אֱלֹוֵי יִפּוֹל :
יא	וַיֹּאמֶר לֶךְ מִטּוֹב דְּרָכֶךָ	וְקַם מִנְּגִד לְהִבִּיט רִישְׁךָ :
יב	אֶל תִּנְעֵץ עִם חָמִיד	וּמִמְקַנָּא הַעֲלִים סוֹד :
יג	עִם אִשָּׁה עַל צָרְתָּהּ	וּמִרְדָּ אֶל מַלְחָמָתּוֹ :
יד	עִם סוֹחֵר אֶל תִּתְּנֵר	וּמִמְקַנָּה עַל מְמַכֵּר :
טו	עִם אִישׁ רַע עַל תִּגְמוֹל חָסֵד	וְאִכְזָרִי עַל טוֹב בְּשָׂר׃
טז	פּוֹעֵל שְׂוֵא עַל מְלֹאכְתּוֹ	שׁוֹמֵר שְׂוֵא עַל מוֹצִיא דַע :
יז	אִךְ עִם אִישׁ מְפַחֵד תְּמִיד	אֲשֶׁר תִּדַע שׁוֹמֵר טְצוּחַ :
יח	אֲשֶׁר עִם לִבּוֹ כְּלִבְבְּךָ	אִם תִּפְשֵׁל יִנִּיעַ אֱלֹוֵי :
יט	וְגַם עֲצַת לִבְבִּי הַבִּין	מִי יֵאֱמֵן לֶךְ אֱמֵן מִמֶּנּוּ :

זהיר מן היועצך לפי דרכו". (י) כי גם היועין יחשוב בלבו, מפני מה בא זה לשאל עצתו אליו, ולא הלך לאיש אחר, וע"כ נחזין לו לקבל שכר בעד עצתו. (יב) אל תשאל עצה מחותנך הוא אבי אשתו, ת"י ות"ם: אל תשאל עצה משונא. (יג) בכ"י ט"ם; ומרד", ומרד" הוא כמו: רד עם אל (היושע י"ב א') תק"ם; ומלוכד". הוא כעין פירוש על ומרד; ת"י: מרד או נר"; ת"ם: ואם סנאא דלא תתכתש"; ר"ם מנחח; ומזר על מלחמתו". אך כונת ב"ם היא: אל תשאל עצה מן הרודה כך בדבר ריב ומלחמה". (יד) אל תשאל מסוחר עצה בדבר מסחר, ועם מי שרוצה למכור סחורתו, אל תשאל אצלו איך לקנות. קנה" בעברית כמו קנא בארמית, ומטעם זה יש בכ"י על מלת: ומסקנה, את א'. (טו) אל תועין עם איש רע ואכזרי, איך לגמול טוב וחסד לכל בשר, וכן אמר ב"ם מקודם (ח' כ"ה) לכל בשר וכו'. (טז) י"ל ונ"ם קראו: מוציא רע; אבל ע"ם הפאק' ראיתי שצ"ל: מוציא רע", וכן ת"ם: לא תהיא לה בעל מלכא"; וע"ד זה ת"י. בכ"י ב' יש נוסח אחר: פועל שכ"ד על מלאכתו, שכ"ד שנה על מוצא זרע", ובוה אהו ר"ם, אבל הנוסח הראשין עיקר, וכונת ב"ם: אל תועין עם שומר שוא לדעת דעתו ועצתו". (יז) ע"ד הכתוב (משלי כ"ח י"ד): אשרי אדם מפחד תמיד". (יח) ר"ל, לבבו כלבבך

כ	לֵב אָנוּשׁ יָיִד שְׁעִיּוֹתָיו	כ	מִשְׁבֶּעָה צוֹפִים עַל מִצְפָּה:
כא	יָעַם כָּל אֱלֹה עֵתֵר אֶל אֵל	כא	אֲשֶׁר יָכִין בְּאַמַּת צְעָדֶיהָ:
כב	רֵאשׁ כָּל מַעֲשֵׂה דָבָר	כב	וְרֵאשׁ כָּל פּוֹעַל הִיא מַחֲשָׁבָת:
כג	עֲקָרָת תַּחְבּוּלוֹת לִבָּב	כג	אַרְבַּעַה שְׁכָמִים יִפְרָחוּ:
כד	טוֹב וְרַעָה וְחַיִּים וּמּוֹת	כד	וּמוֹשְׁלָת בָּם כְּלִיל לָשׁוֹן:
כה	יֵשׁ חָכָם לְרַבִּים הוּא נְחָכָם	כה	וּלְנַפְשׁוֹ הוּא גּוֹאֵל:
כו	וְיֵשׁ חָכָם בְּדָבָרוֹ נִמְאָם	כו	וּמִכָּל מֵאֲכָל תַּעֲנוּג נִבְצָר:
כז	וְיֵשׁ חָכָם לְנַפְשׁוֹ יַחְכָּם	כז	פְּרִי דַעְתּוֹ עַל גּוּיָתוֹ:
כח	וְיֵשׁ חָכָם לְעַמּוֹ יַחְכָּם	כח	פְּרִי דַעְתּוֹ בְּגוּיָתָם:
כט	חַיֵּי אִישׁ מִסְפָּר יָמִים	כט	וְחַיֵּי עַם יִשְׂרָאֵל
		ל	יָמֵי אֵין מִסְפָּר:
		לא	וְיֵאֲשָׁרוּהוּ כָּל רוֹאֵיהוּ:
		לב	וְשָׂמוּ עוֹמֵד בְּחַיֵּי עוֹלָם:
		לג	וְרֵאָה מָה רַע לָהּ
		לד	אֵל תִּתֵּן לָהּ:
		לא	לֹא כָּל נֶפֶשׁ כָּל זֶן תִּבְקָר:
		לב	וְאֵל תִּשְׁפָּף עַל כָּל מַטְעָמִים:
		לג	חָכָם לְנַפְשׁוֹ יִשְׁבַּע תַּעֲנוּג
		לד	יַחְכָּם עַם יִנְחַל כְּבוֹד
		לה	בְּנֵי בְּחַיִּיהָ נִם נִפְשָׁהּ
		לו	כִּי לֹא הִבֵּל לִבָּל טוֹב
		לז	אֵל תּוֹרַע לְכָל תַּעֲנוּג

ואם תכשל ירניש גם הוא. (ב) שעויות בארסות כמו שיחות בעברית, וכמו שאמר ב"ם להלן (ל"ח כ"ה) ושעיותיו עם בני בקר, וכן אמר ב"ם הקסן: שיתין מלבין יהון לך ומליכות נשך לא תשבוק". (כז) ביח (יוחנן א' א'): בראשית היה הדבר". (כח) "שכמים", ענינו חלקים. כמו (בראש' ט"ה ב"ג): "שכם אחד", ר"ל, משורש תחבולות הלב יצאו ארבעה ענפים. (כד) ואלה הם: טוב רעה וכו', ומושלת בם כליל לשון, כמו (משלי י"ח כ"א) מות וחיים ביד לשון. (כה) לרבים הוא חכם אך לנפשו הוא נתעב וכווי; תקים: נואל. (כו) יש חכם נמאם כאשר יחל לדבר, ומכל מאכל טוב תחסר נפשו, כי אין איש רוצה לקרוא אותו אל המשתה. (לב) תקים: בני בחסד רבו'. (לד) תורע, ענינו שזר, כמו (תהלים צ"ז י"א): "אזר זרועי".

לה כִּי בָרַב תַּעֲנוּג יִקְנֶן חוֹלִי וְהַמְרָבָה יִנְיַע אֶל זָרָא :
 לו בְּלֹא מוֹסֵר רַבִּים יִנְיַע וְעֵשֶׂן וְהַגְּשָׁמַר נִסְיָף תַּיִים :

לח.

א רְעִי רוּפָא לְפָנַי צָרְכוּ	כִּי גַם אוֹתוֹ חָלַק אֶל :
ב מֵאֵת אֵל יַחֲבֵם רוּפָא	וּמֵאֵת מְלָךְ יִשָּׂא מִשְׁאוֹת :
ג דַּעַת רוּפָא תָרִים קָרְנוּ	וּלְפָנַי נְדִיבִים יִתְיַצֵּב :
ד אֵל מְאָרֶץ כּוֹצִיא תְרוּפּוֹת	וְנִבְרַר מִבֵּין אֵל יִמָּאס בָּם :
ה הֲלֹא בַעַץ הַמְתִּיקוּ מַיִם	בְּעֵבֹר לְהוֹדִיעַ כָּל אָנוּשׁ כַּחוֹ :
ו וַיִּתֵּן לְאָנוּשׁ בֵּינָה	לְהִתְפָּאֵר בְּגִבּוֹרָתוֹ :
ז בָּהֶם רוּפָא יִנְיַח מִכְּאוֹב	וְכֵן רוּקַח עוֹשֶׂה מְרֻקָתוֹ :
ח לְמַעַן לֹא יִשְׁבּוֹת מַעֲשֵׂהוּ	וְתוֹשֶׁה מִבְּנֵי אָדָם :
ט בְּנֵי בְּחוֹלֵי אֵל תִּתְעַבֵּר	הַתְּפַלֵּל אֵל אֵל כִּי הוּא יִרְפָּא :
י נֹסֵם מַעוֹל וּמַהֲבֵר פָּנִים	וּכְבֹּל פְּשָׁעִים מֵהַר לֵב :
יא הַגֵּשׁ נִיחוּחַ אֲזַכְּרָה	וְדָשֵׁן עֲרוֹךְ בְּכַנְפֵי הַזְּנוּיָה :

(לו) , ועועו , כמו (ישעיה י"ט י"ד) : , רוח קועים , ינועו ועועו : הוא ע"ך
 קכתוב (איוב י"ד י') : , ונבר ימות ויחלש" .

לח. (א) רעִי , תק"ס : רעה , או : רעה רועה ; לדעת שי וי"ל
 רעִי מלה ערבית , ר"ם סנסח : רעה רופא לפי צרכו , אבל , רעִי מלה
 ארמית , והיא פה צווי לזכר , ושרשה : רעא , וענינה כבד , אוקיר , וכוחר ,
 כמו (ש"א כ' ל') בחר אתה לבן ישי , תרגום יונתן : , רעו את לבר ישי ;
 ובלה זו היתה מאז נילח בישראל , כמו שנראה מדברי התוספתא (יבמות
 י"ז א') : , בראשונה היו כותבין שמרי מיאונין : לא שפוי ליה ולא עירא
 ליה" וכי , לפני צרכו , כן הנוסח אצל חז"ל : , מכד הרופא עד שלא
 תצטרך לוי' (מד"ר שמות פ' כ"א) וע"ד זה ת"ם , אך בתי הנוסח כמו
 תק"ס : , לפי צרכך . חלק אל" , ר"ל : יעד וספן ה' בעולם . (ה) בעץ
 הידוע במרה (שמות פ"ו כ"ה) נשם נאמר : ניורהו ה' עץ וני' . וכזה הודיע
 ה' לכל אנוש כמו . (ט) אל מתעבר , ת"ג : , אל תאחר , אבל כונת ב"ם :

יג	וְגַם לְרוּפָא תֵּן מְקוֹם	יג	וְלֹא יָמוּשׁ , כִּי גַם פִּי צוֹדֵק :
יד	כִּי יִשְׁעַת אֲשֶׁר בְּיָדוֹ מַצְלֶחֶת	יד	כִּי גַם הוּא אֵל אֵל יַעֲתִיר :
טו	אֲשֶׁר יַצְלַח לוֹ פְּשָׁרָה	טו	וְרַפְאוֹת לְמַעַן מַחֲיָה :
טז	אֲשֶׁר חוֹמָא לְפָנָי עוֹשֶׂהוּ	טז	יִתְנַבֵּר לְפָנָי רוּפָא :
יז	בְּנֵי עַל הַיַּת הַזֵּיב דְּמַעָּה	יז	הַתְמַרֵּר וְנִהְיָה קִינָה :
יח	בְּמִשְׁפָּטוֹ אֲמוּרָה שְׂאֵרוֹ	יח	וְאֵל תִּתְּעַלֵּם בְּגִוְעָתוֹ :
יט	דְּהַר בְּנֵי וְהֵתִם מִסְפָּד	יט	וְשִׁית אָבְלוֹ כְּיוֹצֵא בּוֹ :
כ	וְשִׁי יוֹם וְשִׁנַּיִם בְּעֵבֹר דְּמַעָּה	כ	הַנְּחָם בְּעֵבֹר עֹן :
כא	מְדִין יוֹצֵא אָמוֹן	כא	כֵּן רַע לֵבָב יִכְלָה עֲצָבָה :

אל תכעוס על השנחה, רק התפלל לה" וכו'. (יז), פשרה: כמו (דניאל ב' ד'): "ופשרה לערך", וכונתו: עד אשר יצלה להרופא לסצוא פשר לסבת החולי". (טו) בכ"י: "יתגבר לפני רופא"; תק"ם: "יפתוגר על ידי רופא", וכן ת"י ות"ם: "יסטר ליד הרופא"; ר"ל ור"ם אחזו בנוסח תק"ם, אבל כלום יעלה על הדעת, שב"ם יסתור את עצמו? הרי עד כאן דבר בשבחו של הרופא, היתכן שפתאום ידבר בננותו? לדעת ריפ"ל: מי שחטא לפני ה' יתגבר בחיל וכח לפני רופא, וע"כ לא יראה כי חולי מסוכן הוא; אך לדעתי יש כאן טעות עוד מוסן קדמון: האותיות נ"כ נתחלפו באותיות נ"ב מפני שהן דומות זו לזו, וכך באה מלת "יתגבר" במקום "יתנכר", וכונתו של ב"ם היא: "מי שחטא לפני ה' יתנכר אל הרופא, ולא יבוא אליו, או נכרי יהיה לרופא, כלומר, הרופא לא ובין את פשר חליו כראוי". (יז) קביר בשרו כמשפטו ואל תתעלם כאשר נוע וסת. כונת ב"ם על מה שנהגו אז רבים, כמו שנאמר בתוספתא נדה בסוף: "בראשונה כל מי שיש לו סת היו יציאותיו קשות עליו יותר מסותו, התחילו הכל מניחין פתיהן ובורחין. הנהיג רבן גמליאל קלות ראש בעצמו, נהגו הכל כרבן גמליאל" (ועיין כתובות ד' ח'). בכ"י בטעות בנייעתם. (יז) וכיוצא בו, ר"ל, וברומה לזה. (יז) אחר יום או שני ימים כאשר עברו וחלפו הדמעות, אז דגחם, כי חטא הוא לבכות על הסת יותר מדי; "בעבור", "בעבור" — לשון נופל על לשון. (יח) בכ"י: "יבנה עצבה"; ר"ם יתקן: "יענה עצמה"; אך צ"ל כמו שתקנתי. מלת עצבה מה הנראתה כמו (משלל ה' י'): "ועצבך בבית נכרי"

יא **אל תשים אליו לב עור**
 ב **זבור חקו כי הוא חקק**
 כא **אל תזכרהו כי אין לו תקוה**
 כב **מושפת בתי שבת זכרו**
 פרע זכרו וזכור אחרית:
 לו אתמול ולך היום:
 מה תועיל ולך תרע:
 והנחם עם צאת נפשו:

* *

*

גג **חכמת סופר תרבה חכמה**
 יד **מה יתחכם תומך מלמד**
 כה **באלוף ינהג, ישובב לשדר**
 וחסר עסק הוא יתחכם:
 ומתפאר בחנית מסעיר:
 בשור
 ושעיותיו עם בני בקר:
 לב ישית לשדר בתלמים:
 אשר לילה ביום יגיע:

כו **ושקידתו לבלות מרבק**
 כז **אף עשה חרש וחשב**

(ישעיה נ"ח ג'): , וכל עצבוכם תנשו': וכוונת ב"ם: , כמו סצער יצא אסון
 בן שברון לב יבלה כחות האדם'. (יש' כ"ט) (איוב ל"ד י"ד): , אם ישים
 אליו לבו'; , זכור אחרית', ר"ל, אחרית שלך, והוא הולך ומבאר דבריו
 לאמר: , זכור חקוי וכו'. (כא) אין לו תקוה - שיחיה, כמו (איוב י"ד ז'):
 , כי יש לעץ תקוה וגו'. (כב) וכן אמר ב"ם להלן (מ"ד ט'): , וישבתו כאשר
 שבתו'. ר"ל, אע"פ שמו אע"פ זכרו, ועליך להנחם כמעט שיצאה נפשו.
 (כג) כמו שנאמר ברוש מדרש איכה רבתי: , סופרים ומשנים'; וכן נאמר
 בכ"ח (מתיא כ"ג א'): , הסופרים והפרושים יושבים על כסא משה; וחסר
 עסק וכו', ע"ד שאמרו חז"ל (פ"א ב' ט"ז): , ולא כל המטובה בחסודה;
 מחכים'. (כד) 'ש' קרא: , בחנית מהעיר', ר"ל קרא: , בחנית מעורר',
 ר"ס: בחנית ומרדע; אבל ע"פ הפאק' ראיתי שהנוסח הנכון הוא, , בחנית
 מסעיר', וע"ד הבתוב (הושע י"ג ג'): , כמץ יסער סנן'; , חנית' מה כמר
 (ש"ב כ"ג ז'): , ברזל ועץ חנית', ר"ל סולג' לפוער המוץ והתבן -
 (כה), ושעיותיו', ר"ל, ושיחותיו עם בני בקר.

ל.ט.

וְהוֹדוּ לַיהוָה עַל כָּל מַעֲשָׂיוֹן :	י' וְהָרִימוּ קוֹלְכֶם וּבְרָכוּ יְהוָה
וְכֵן תֹּאמְרוּ בְּתְרוּעָה :	כ' בְּשִׁירוֹת נֶגֶל וּכְלֵי מִינִים
לְכָל צוּרָךְ בְּעֵתוֹ יִסְפִּיק :	כ"ו מַעֲשֵׂי יָאֵל כְּלָם טוֹבִים
וּבְמוֹצָא פִּיּוֹ אוֹצְרוֹ :	י"ח בְּדַבְּרוֹ יַעֲרִיךְ כַּנֵּד מַיִם
וְאִין מַעְצוֹר לְתַשׁוּעָתוֹ :	י"ח תַּאֲוֹת רְצוֹנוֹ יַצְלִיחַ
וְאִין נִסְתָּר מִנְּגַד עֵינָיו :	י"ט מַעֲשֵׂה כָּל בְּשָׂר נִגְדוֹ
הֵיִשׁ מִסְפָּר לְתַשׁוּעָתוֹ :	כ' מַעוֹלָם וְעַד עוֹלָם יִבִּיט
וְאִין נִפְלָא וְחֹזֵק מִמֶּנּוּ :	כ"א אִין קָטַן וּמַעֲט עֲמוֹ
כִּי הַכֹּל לְצַרְכוֹ נִבְחָר :	כ"א אִין לֵאמֹר זֶה, לָמָּה זֶה
כִּי הַכֹּל בְּעֵתוֹ יִגְבֵּר :	כ"א אִין לֵאמֹר זֶה רַע מְזֵה
וּכְנֻחָה תִּבֵּל רִיחָה :	כ"ב בְּרֻכּוֹת בְּיֹאזֵר הַצִּיפָּה
וַיַּהֲפֹךְ לְמַלַּח מִשְׁקָה :	כ"ג כֵּן זַעֲמוּ גוֹיִם יוֹרֵשׁ
כֵּן לְיֹרִים יִסְתַּלְּלוּ :	כ"ד אֲרַחּוֹת תָּמִים יִישְׂרוּ

ל.ט. (יד) הַסּוֹמֵר הוֹמַפְתִּי ע"פ ת"ס. (יז) ע"ד הַכְּתוּב (תה"ל ל"ג ז') :
כַּנֵּם כַּנֵּד מִי הוֹיִם. (יח) ע"ד הַכְּתוּב (ש"א י"ד ו') : אִין לֵה' מַעְצוֹר
לְהוֹשִׁיעַ. (כ) 'עוֹלָם', עֵינֵינוּ סָה, נִצַּח. תַּשׁוּעָתוֹ. הַכּוֹנֵה הֵיִשׁ נִכּוֹל
לְסַדֵּת טוֹבוֹ וּשְׁוֹעָתוֹ לְבְרוּתוֹ, וְהוּא ע"ד הַכְּתוּב (תה"ל קמ"ז ה') : לְתַבּוּנְתוֹ
אִין מִסְפָּר. (כב) מוֹסֵב עַל תַּשׁוּעָתוֹ הַנּוֹכַר מִקּוֹדֵם, שְׁהוּא הַצִּיפָּה כְּעוֹלָם
בְּרֻכּוֹת הַרְבֵּה. (כג) רַמְזוֹ עַל סְדוּם שְׁנֵאִמֵּר עֲלֵיהּ (בְּרֵאשׁ י"ג ו') : בְּלֵה
מִשְׁקָה. (כד) תַּקִּים : אֲרַחּוֹתָיו לְיִשְׂרָאֵל יִישְׂרוּ ; כֵּן תִּרְנֵם תִּיּוֹ וְכַךְ סִנְפַח
רִיחֵם ; תִּים : וְאֲוֹרַחְתְּהוֹן דְּדוּקָא תְּרִיצֵן קִדָּם אִפּוּדֵיהּ. אוֹלָם נַעֲלַם סָהֵם, כִּי
תַּמִּים הוּא כֹּאֵן שֵׁם תֹּאֵר לֵה', וְהוּא עַל דְּרַךְ הַכְּתוּבוֹם : כִּי יִשְׂרָאֵל דְּרַכֵּי
הוּא (הוֹשֵׁעַ י"ד ו') , וְהַצּוֹר תַּמִּים פִּעְלֵיהּ (דְּבָרִים ל"ב ד'). - יִסְתַּלְּלוּ הוּא
כְּסוּ (שְׁמִית ט' י"ז) : 'עוֹדֵךְ מִסְתַּלְּל בְּעֵמִי', וּמִנַּחֵם בֵּן מְרוֹק פִּירֵשׁ בְּעַדְךָ
כֵּל, שְׁהוּא עֵינֵין רַסִּיסָה וְדִרִּיכָה. - 'זֵדִים', וְ'זֵרִים' דְּבַר אֶחָד הֵם בְּעַבְרִית
בְּסוּ שְׁמֵרָאִים הַכְּתוּבוֹם : זֵרִים קְסוּ עֲלֵי וְעִרְצִים וְכוּ' (תה"לם נ"ד ה'), וְזֵרִים

כה טוב לטוב חלק מראש	בן לרעים טוב ורע:
כו ראש לחיי אדם מים	ואט וברזל ומלח:
כז חלב חמה חלב ודבש	דם ענב יצהר ובגד:
כח כל אלה לטובים ייטיבו	בן לרעים לרעה נהפכו:
כט יש רוחות למשפט נוצרו	ובאפס הרים יעתיקו:
לכ ובקעת זעם גבורתם יראו	וסער מן שדה יעוררו:
לד כש אש ובקרד רעב ודבר	גם אלה למשפט נוצרו:
לה חית שן עקרב ופתן	וחרב נקמות להחרים רשעים:
לו כל אלה לצורכם נבראו	והמה באוצר, ולעת יפקדו:
לז לא בצינתו אתם ישישו	ובחקם לא ימרו פיו:
לח על בן מראש התיצבתי	והתבוננתי ובכתב הנחתי:
לט מעשה אל כלם טובים	לכל צורך בעתו יספיק:
לז אל לאמר זה רע מה זה	כי הכל בעתו יגביר:
לא עתה בכל לב הרנינו	וברכו את שם הקדוש:

מז

א עסק גדול חלק אל
 ב מיום צאתו מרחם אמו
 ועל כבוד על בני אדם:
 עד יום שובו אל אם כל חי:

קמו עלי ועדת ערצים (תהלים מז) - , ובנית בים הוא: שדרכי ה' בכלל טובים וישרים הם, ורק לרשעים יתפכו לרעה, כי אך בשביל הרשעים נבראה הרעה בעולם. (יבח) הספוק הזה הנסגר פה, נסחק כלו בכי, והוספתיו ע"פ ת"ס. (לב) על כן הצבתי זאת מקודם (ל"ט יבא) ואתבונן בוי, גם עשיתי זאת בספרי לכלל והנחה, ופה הוא? מעשה אל כלם טובים וכי.

מז. (ב) מה שנאמר על חוה (בראש' ג' כ') הסב ב"ם במליצה נאה על הארץ, כי היא אם כל חי, וכן אצל היונים היתה הארץ נקראת דעשעטער: על שהיא אם כל חיה; עיין ספר: כתות מני קדם (צד ב"ג)

ג	מִיֹּשֵׁב בְּמֵא לְגִבָּה	ג	עַד לְשׁוּב עֶפְר וְאַפְר :
ד	מֵעוֹמֵה צְנִיף וְצִיץ	ד	וְעַד עוֹשֵׂה שְׁמֵלֵת עוֹר :
ה	אֵךְ קִנְיָה דְאֵנָה וְפִחַר	ה	אֵימַת מְוֹת תַּחְרָה וְרַב :
ו	וְעַת נֹחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹ	ו	שִׁינַת לַיְלָה תִשְׁנֶה רָעָתוֹ :
ז	מַעַט לְרִיק בְּרַגַע יִשְׁקוּט	ז	וּמִבֵּין בְּהַלּוֹת לִבּוֹ נִרְעֵשׁ :
ח	מַעַט מַעַ מַחֲוִיּוֹן נִפְשׁוֹ	ח	בְּשִׁרִיד בּוֹרַח מִפְּנֵי רוּחֶךָ :
ט	עוֹד עוֹרֵךְ מִלְחָמָה וְהַקִּץ	ט	וְאֵימָה אֵין וּמִצָּא מְנוּחַ :
י	וְעַם כָּל בְּשָׂר דְאֵנְתָם עִמָּם	י	וְעִשְׂרָם מִנִּיד שְׁנַתְּסוּ :
יא	דְּבַר וְדַם חֲרָחַר וְחָרַב	יא	שׁוֹד וְשֹׁבֵר רָעָה וּמּוֹת :
יב	עַל רִשְׁע נִבְרָאָה רָעָה	יב	וּבְעֵבוֹר תָּמוּשׁ כָּלָה :
יג	כָּל מֵאֲרֵץ אֶל אֲרֵץ יֹשׁוּב	יג	וְאִשְׁר מִמְרוֹם אֶל מְרוֹם :
יד	מִחִיל אֶל חִיל בְּנַחַל אֵיתָן	יד	וּמֵאֲפִיק אֲדִיר בַּחֲוִי קוֹלוֹת :

הסיוחם לשילון היהודי . (ג) לשוב, עיין במביא . (ה) סלת ריב באה לשעמי'ם
 בלי יוד , כמו (עמס ז' ד') קרא לרב . (ו) טע , כמו : טעה . (ח) המולפטר
 הוספתי ע"פ ת"ס . (ט) כמו (דברים כ"ח כ"ב) ובחרחר ובחרב . (י) תק"ס ;
 ובעבירו תמוש רעה" ; ת"י : על ידו באה קלה , כלומר , הסבול ; וי"ל
 ג"ס ור"ס מנסחים פסוק זה כנוסח תק"ס ; "ובעבורו" , כלומר בנללו או
 בשבילו . אבל סלת , בעבור" הוליכה את כולם בתהו לא דרך , ורק אם
 נכין סלה זו , נראה אור בכמה מקומות מספר כ"ס . סלת בעבור אינה כאן
 סלת היחס , "בשביל" או "בנלל" , אלא היא כמו (תהלי' ל"ז , ל"ה ל"ז) :
 ראותי רשע עריץ וגו' ויעבור והנה איננו" , או כמו (איוב ל"ג כ"ח) : מעבתי
 בשחת" , שהוא כנוי למיתה . וב"ס אמר בפרשה הקודמת בדרך כלל :
 מעשה אל כלם טובים" . ורק לרשעים נהפכו לרעה : דבר וחרב שוד ומות
 וכדומה נבראו לאנשי רשע ; ובעבור , כלומר , כשעבר הרשע וחלף מן
 העולם , תמוש חיש כל הרעה מן העולם , והוא ע"ד הכתוב (משלי י"א י') ;
 ובאכד רשעים רנה" . (יא) כל מארץ" כמו חית שן עקרב ופתן וכדומה ;
 ואשר ממרום כמו ברכ ורעם ורוח זלעפות . (יג) תק"ס : חיל מחיל וכו'
 , וכא"י"ק ; ת"י ות"ס : "חיל מעול" , וכן מנסח ר"ס , אבל הם הפכו את
 דברי כ"ס בחנם משובה לרעה . אף בכתב היד של פנים הספר נראה שעות

י' עָם עָם שְׂאֲתוּ כַּפִּים יִגְלוּ	כ' פְּתֹאם לְנַצַּח יָתָם:
טו נּוֹצֵר מִחֲמָם לֹא יִנְקָה	כ' שֶׁרֶשׁ חֲנָף עַל שֵׁן חֲלָע:
טו כְּקִרְדָּמוֹת עַל מַטְעֵי נַחַל	מִסְפֵּי כָּל מָטָר נִדְעָבו:
י' וְחָמֵד לְעוֹקֵם לֹא יִמוּז	וְצִדְקָה לְעַד תִּכּוֹן:
יח חַיִּי יִזַּן וְשִׁבְרֵי יִמְתְּקוּ	וּמִשְׁנֵיהֶם מוֹצֵא אוֹצֵר:
יח יִלְדֵי וְעִיר יִעֲמִידוּ שֵׁם	וּמִשְׁנֵיהֶם מוֹצֵא חֲכָמוֹ:

סופר: „סחול אל חול“, בזה אחז נ"ם ושירש סלות אלו בסוכן חול ועפר; אבל הניסח הנכון הוא: „סחיל אל חיל“, אחרי שתאר ב"ם סקודם את אחרית הרשע, בא לתאר כאן את מעלות הצדיק, שאסף חיל ועושר בצדק ויושר על ידי עמלו ולא בחסם וגזל, ועל הון זה הוא אומר, שהוא יהיה כנחל איתן, אשר לא יכלו סימיו, מ"ם של „ומאסיק“ הוא מ"ם היתרון, וכונת ב"ם היא: „האיש הישר, שילך סחיל אל חיל יהיה כנחל איתן. ויודה אדיר וחזק יותר מאסיקי הנדרות, שסימיהם סתרבים ומתעצמים בשעת גשם שוטף, הבא עם ברק ורעם – חזיו קילות“, הוא הברק והרעם הבאים קודם הסטר, כמו (איוב כ"ח כ"ז): „בעשותי למטר חוק ודרך לחזיו קילות“. (יד) תק"ם: „עם שאתו“, ת"י ות"ם הלכו פה בתהו לא דרך, ולדעת י"ל ור"ם הנוכח של תק"ם נכון הוא, ו"עם הראשון הוא פעות סופר, ועם השני הוא סלת היחס עם ולא עָם; נ"ם קרא: עם עָם; „כפ"ם“, מפרשים ר"ם וריפל כמו (ירמיה ד' כ"ט): „ובכפ"ם עליו“, ששירושם אכנים גדולות, אבל הם טעו כולם, „עם עם“ טעמו כמו: „איש איש“ (שמות ל"ו ד') וצריך לנקד כפ"ם ולא כפ"ם, וצריך לקרוא „ונלו“ ולא „ינלו“. וכונת ב"ם היא לומר: „כל עם ועם, שעשו להם עשר והון שלא ביושר, ורק בידיהם נזלו את העשר הזה מעם אחר, עשרם יכלה ויתום פתאים לנצח“. (טו) פה הולך ב"ם ומבאר את דבריו לאמר: נוצר מחסם לא ינקה, כלומר, פה שנוצר מנזל וחמם, לא ינקה מעונש, כי שרש חנף על שן סלע, „וחקפ" כאן כמו „רשע“. (טז) ע"ם סאק' ראיתי שיש לקרואו פה: „על מטעי נחל“. כונת ב"ם: „כקרדומות יבאו לכרות כמעני נחל, אשר הם מסני כל מצר נדעכו, יען ע"י הסטר ימלאו הנדרות, וישטפו אותם, כן יהיה נורל הרשעים אנשי חמם“. (יח) תק"כ: „חיי יותר שכל“, כי השבו שדבריו ב"ם אלה הם נגד חוק המוסר; ר"ם נתעה אחריה ומנסח: „חיי יותר ושב"ר“.

א	וּמְשִׁנִּיהֶם אִשָּׁה נַחֲשָׁקֶת:	א	שָׁגַר וְנִטְעַי יִפְרִיחוּ שָׁם
ב	וּמְשִׁנִּיהֶם אֶהֱבֵת דוֹדִים:	ב	בֵּן וְשֹׁכֵר יַעֲלִיצוּ לֵב
ג	וּמְשִׁנִּיהֶם לְשׁוֹן פְּרָה:	ג	חֲלִיל וְגַבֵּל יַעֲרִיבוּ שִׁיר
ד	וּמְשִׁנִּיהֶם צְמִחֵי שָׂדֶה:	ד	יָפִי וְתֹאֵר יַחְמִירוּ עֵינַי
ה	וּמְשִׁנִּיהֶם אִשָּׁה מִשְׁפָּלֶת:	ה	עֲמִית וְרַע לַעֲת יִנְהֲגוּ
ו	וּמְשִׁנִּיהֶם צָדֵק מִצְּלָת:	ו	אֵח וְשׁוֹתֵף לַעֲת צָרָה
ז	וּמְשִׁנִּיהֶם עֲצָה מוֹבָה:	ז	זָהָב וְכֶסֶף יַעֲמִירוּ רַגְלֵי
ח	וּמְשִׁנִּיהֶם יִרְאֵת אֱלֹהִים:	ח	חֵיל וְכֹחַ יִגְדְּלוּ לֵב
ט	וְאִין לְבַקֵּשׁ עֲמָה מִשְׁעֵן:	ט	אִין בְּיִרְאֵת אֱלֹהִים מִחֶסֶר
י	וְעַל כָּל כְּבוֹד חֲפָתָה:	י	יִרְאֵת אֱלֹהִים כְּעֶרֶן בְּרָכָה
יא	מוֹב נֶאֱמַר כְּמִסְתַּלְּל:	יא	חַיִּי כְּחַי מִתֵּן אֵל תְּחִי
יב	בֶּן סִרְא אֹמֵר אֵף לַיְלֹת:	יב	כָּל יָמַי עֲנֵי רָעִים
יג	וּבְמֶרֶם הָרִים כְּרָמוֹ:	יג	בְּשִׁפְלֵי גַנִּים גִּנּוּ
יד	וּמַעֲפֵר כְּרָמוֹ לְכַרְמִים:	יד	מִמַּעַר גַּנִּים לְגִנּוּ
טו	אִין חַיִּי לְמִנּוֹת חַיִּים:	טו	כִּי אִישׁ מִשְׁנִיחַ עַל שִׁלְחָן זָר

(א) כמו (דברים ז' יג): "שגר אלפיך". (ב) ר"ל לעת ינהגו יחדיו בדעה אחת. (ג) כמו שאמרו חז"ל (מוטה ד' ק"ט): "זח סמוני של אדם שמעמידו על רגליו". (ד) כמו (ישעיה ד' ה'): "על כל כבוד חסה". (ה) ככ"י: "מני חיי מתן"; תק"ם: "בני חיי מתן", אך צ"ל כמו שתקנתי. בפאק' נאמר, כמסתולל", ולא, כמסתולל"; לדעת ר"י קמחי (עין בס' הגלוי צד קכה), כמסתולל", לשון התנשאות והתרוסמות, וכונת ב"ם: "טוב למת באיש רם ונשא, מלהטטיל את כבודו ולבקש נבנות מאחרים. (א) שלשה פסוקים אלה נמצאים אצל חז"ל בשם ב"ם (כתובות ד' ק"ז) וחמרים בנוף העברי. (כט) כמו שאמרו חז"ל (ביצה ד' ל"ב): "כל המצפה על שלחן

*כּטּמְעוּג לְנַפֵּשׁ מִמְעַמּוֹ לְאִישׁ יוֹדֵעַ סוּד מַעֲמִים:
 לְאִישׁ עוֹנֵפֵשׁ תַּמְתִּיק שְׂאֵלָה וּבִקְרָבוֹ תִבְעֵר כְּמוֹ אֵשׁ:

מא.

א	חַיִּים לָמוּת, מַה מֵר וּבְרָךְ	לְאִישׁ שׁוֹקֵט עַל כְּבוֹנָתוֹ:
*א	אִישׁ שְׁלִיו וּמַצְלִיחַ בְּכָל	וְעוֹד בּוֹ חֵיל לְקַבֵּל תַּעֲנוּג:
ב	הָאָח לָמוּת, כִּי מוֹב חֻקְיָהּ	לְאִישׁ אוֹנִים וְחֹסֵר עֲצָמָה:
*ב	אִישׁ כּוֹטֵל וְנִקְשׁ בְּכָל	סָרֵב וְאַבְדַּ תְּקוּהָ:
ג	אֵל הַתְּפִחַד מִמְּוֶת חֻקְיָהּ	זְכוּר כִּי רֵאשִׁינִים וְאַחֲרֵינִים עִמָּךְ:
ד	זֶה חֻקְךָ כָּל בְּשָׂר מֵאֵל	וּמַה תִּמְאַס בְּתוֹרַת עֲלִיוֹן:
*ד	לְאֵלֶיךָ שְׂנִיִּים מֵאָה וְעֶשֶׂר	אִישׁ תּוֹכְחוֹת בְּשְׂאוֹל חַיִּים:

אדרים עולם חשך בעדו — חיוו אינם חיים". (כט) בכ"י: "מעל נפש";
 וצ"ל לדעתי: "מעונ לנפש", מעונ ענינו הרפה ובזו, והרד"ק בשרשים ערך
 עונ יאמר; "על דעתי שהוא ענין לענ והברים בטלים", תק"ם: "מטעמי
 זכר", ויסור מעים; סור ענינו בלשון עברית וארמית סרחון ורקבון, כסף
 (ירמיה ב' כ"א): "סורי הגסן", וכן בתלמוד (פנהר' כ"ב ע"ב): "בד סרי לא
 נב", וכונת ב"ם היא: "מי שנצרך לאכול על שלהן זר בזו וחרפה לו
 מטעמיו, ובפרט לאיש משביל ויודע — לו המטעמים הם רק סרחון ורקבון
 במעים". (ל) תק"ם: "עז נפשות", יכאש בווערת"; ר"ם סנכח: "כפי עד
 נפש", אבל נוסח הפנים נכון הוא סאד, וכונת ב"ם היא: "מי שיש לו בוז
 ועז נפש לשאוול ולבקש, תסתק ותקל לו השאלה, כלומר, בקשת סוזן
 סאחרים, אבל בקרבו תבער כמו אש, כי סוף סוף הרני סר לו, שהוא
 נצרך לבריות".

מא. (א) עיין במבוא. (ב) סרב, עיין ב"ם לעיל (ד' כ"ה): "אל
 תסרב" וכו'. (ג) דורות ראשונים סתו, ואחרונים יסותו ג"כ, וסודע תמאס
 אתה בתוק הזה שהוא תורת עליון. (ד) תק"ם: "אין תוכחות חיים בשאוול"
 ונסדרו דבריהם על דברי קהלת (ט' י'): "כי אין מעשה וחשבון ודעת
 והכמה בשאוול"; ועל דרך זה תרגם היווני; י"ל ור"ם אחזו בנוסח של תק"ם.

וְנָכַד אוּיִל בְּמַגּוּר רְשָׁע:	ה' נִין נִמְאָם דְּכָר רְעִים
וְרִישׁ עַם זְרַעו תְּמִיד:	ו' כִּמְבֵן עוֹל מְמַשְׁלֵת רַע
כִּי בְגַלְלוּ לְחַרְפָּה:	ז' אָב רְשָׁע יָקוּב יֶלֶד
אֲשֶׁר עֲבֹתָם תּוֹרַת עֲלוּיִן:	ח' אֵוִי לְכֶם אֲנָשֵׁי רְשָׁע
וְאִם תִּילִידוֹ לְאַנְחָה:	ט' אִם וְתַפְרוּ עַל יְדֵי אָסוֹן
וְאִם תְּמִיתוֹ לְקַלְלָה:	י' אִם תִּבְשְׁלוּ לְשִׁמְחַת עוֹלָם
כֵּן חֲנַף מִתְהוֹ אֶל תְּהוֹ:	יא' כָּל מֵאֶפֶס אֶל אֶפֶס יָשׁוּב
אֶךְ שֵׁם חֶסֶד לֹא יִכְרַת:	יב' הַבֵּל אָדָם בְּגִיּוֹתוֹ
מֵאַלְפֵי אוֹצְרוֹת חֲכָמָה:	יג' פֶּחַד עַל שֵׁם כִּי הוּא יִלְוֶה
וְמוֹבֵת שֵׁם יָמִי אֵין מִסְפָּר:	יד' מוֹבֵת חַי יָמִי מִסְפָּר
מָה תוֹעֵלָה בְּשִׁתְיָהֶם:	יז' חֲכָמָה טְמוֹנָה וְאוֹצֵר מוֹסְתָר

אבל ניסח הפנים הוא העיקר, וכונת ב"ם היא: ,אם יהיה דאדם אלה שנים או מאה או עשר, סוף כל סוף הוא נעשה איש תוכחות בשאל חיים. כלומר, יסר לרדת שאל בעודו בריא ושלם, כמו (תהלי' נ"ה ט"ז), וירדו שאל חיים", ודברו ב"ם נוסדו על דברו קהלת (ו' ג'): ,אם יולד איש מאה ושנים רבות יהיה וגו' אל מקום אחד הבל דולך". (ה) תק"ם: ,בן נסאם דבת ערום, ונכד" וכו' הב"י נ"כ כמושטש אבל נ"ם תקן מלות אלו כהיגון, אך ,דבר רעים" הוא מנקד דבר ומפירט מיתת מנשה; ר"ם מציע ,דור" במקום ,דבר"; ו"ל משער ש,דבר" בא במקום ,בר" בלשון ארמי. בן. אבל כולם לא ראו שדבר בארמי הוא ,נהג" בעברי, ובמובן זה בא בישעיה (ה' י"ז) ורעו כבשים כדברים; נין וכן חד הוא, כמו (בראש' כ"א כ"ג): ,ולניני ולנכדו". וכונת ב"ם היא: ,בן נסאם לאביו נעשה מנהג לרעים, ונכד אויל דר בבית רשע". (ו) הילד יקלל את אביו הרשע. (יא) ע"ד הכתוב (ישעיה נ"ו ה'): ,שם עולם" וגו' לא יכרת. (יב) תק"ם: ,חסדה" במקום ,חכמה"; ת"ם: ,דסיסתא דעתה" כנוסח הפנים; ו"ל ור"ם אהזו בנוסח תק"ם, אבל ניסח הפנים עיקר ונ"ם אחז בו בצדק, כי כינת ב"ם היא, ששט ט"ב יקר הוא מאלפי אוצרות חכמה שאינו משזע מהם לאחרים, כמו שהוא מבאר מיד בפסוק י"ד: ,חכמה טמונה". (יג) מובת

טו טוב איש מצפין אולתו	מאיש מצפין חכמתו
טז מוסר בשת שמעו בנים	מוסר בלחת :
טז לא כל בשת נאה לשמור	והכלטו על משפטי :
יז בוש מאב ואם, אל זנות	ולא כל הכלם נבחר :
יח מארון וגברת על שקר	מנשיא יושב אל פחש
יח מחבר ורע על מעד	מעדה ועם על פשע :
יח מהפך אלה וגברית	וממקום תגור על זר :
יח ממנוע מתת שאלה	ממפה אציל אל לחם :
כא מהשבית מחלקת ומנה	מהשב אפי רעה :
כא מהביט אל פני זרה	משואל שלום מהחריש :
	ומהתקרב אל שפחתה :

הדעים רק ימים מעטים בעולם, ושם טוב אין ליסיו מספר. (טז) כן אמר
ב"ם מקודם (ד' כ"ג): "יאל תצפין את חכמתך". (טז) כמו שאמר מקודם,
(ד' כ"א): "יש בשת משאת עון וכו'". (יז) בוש ספני אב ואם לרדוף זנות,
בוש לכחש לפני נשיא היושב על כסא משפט. (יח) ארון הוא בעל השדה,
עיין להלן (מ"ב ג') וגברת היא אשתו. (יח) בוש מאנשי המקום אשר חשב
שם, להיות איש אָנן זר במעשיו, כמו שאמרו חז"ל (חגיגה ד' ט"ז): "אם
רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירים אותו וכו', ויעשה
מה שלבו חסין ואל יחלל ש"ש בפרהסיא". (יט) ת"י: "בוש לסמוך אצילי
ידך על הלחם", אך תרגומו רחוק זר מאד, ובוה אחז ר"ם; לדעת י"ל
לחם מה לשון מלחמה, אבל כונת המלות: "מטה לחם", נראה מלשון
הבתוב (תה"ל ק"ה ט"ז): "ויקרא רעב וגו' כל מטה לחם שבר", וכן אמר
ב"ם להלן (מ"ח ב'): "וישבר להם מטה לחם". "אצילי", כמו (שמות כ"ד י"א):
"אצילי בני ישראל". "אל לחם", ר"ל, בלו לחם, וכונת ב"ם: בוש להכות
איש נכבד עד שישאר בלו לחם; וכן נאמר על הלל (בתוביח ד' ס"ז):
"שראה איש ממשפחת שרים אשר ירד מנכסיו ויכנס אל ביתו וכו', וקנה לו
סוס והץ לפניו שלשה מיל. (כ) בוש מבלי לתת לפי שישאל סכך, בוש
להשיב סני רעך. (כא) בוש על מניעת חלוקת חלקים ומנות, גם בוש מסר

כב מאוהב על דברי הרפה
 כג משנות דבר תשמע
 כד ודעית בוש באמת
 ומאחרי מתת אח מנאץ :
 ומחסוף כל סוד עצה :
 ומצא חן בעיני כל חי :

מ.ב.

א אך על אלה אל תבוש
 ב על תורת שליון וחוק
 ג על חשבון חוכר וארון וארח
 ד ועל שחק מאונים ופלים
 ה על מקנה בין רב למעט
 ואל תצא פנים וחמא :
 ועל מצדיק להצדיק רשע :
 ועל מחלקות נחלה ויש :
 ועל תמחות איפה ואבן :
 ועל ממחיר ממכר תגר :

שישאל לך שלום, יאתה תהריש ולא תענה לו. (כב) בוש סלדבר דבר
 ודעה על אוהב, או לנאץ ולבזות רע ואח אחר שנתת לו סתן.

מ.ב. (ב) אל תבוש להוכיח לאיש שסצדיק את עצמו, למען יוכל
 להצדיק רשע. (ג) במנים של התב יד נאסר: "חוכר וארון", אך על סלת
 "וארון" נכתב סלפעלה: "וארח"; תק"ם כתבו על סלת "חוכר" — "שותף",
 וכן: "נחלה וישר"; ר"ם מנחם: "על חשבון חוכר וארח", וסלת "חשבון"
 פירושה היא, לדעתו, חקירה ודרישה, וכונת ב"ם היא, שאין לבוש וראוי
 לדרוש מן החבר והאורח מי הם; לדעת ר"ל יש לנמח: "חבר ואיחה",
 וחשבון לדעתו הוא חשבון ממש. אבל סתוך תק"ם נראה כהר, שצ"ל
 במנים: וחוכר, ובעלי תק"ם כתבו מן הצד, "שותף" רק כדי לפרש סלת
 חוכר שהיא ארמית, "ארון" כאן הוא כעל השרה, וכונת ב"ם היא: "אל
 תבוש להוכיח הן לחוכר והן לבעל השרה, על חשבון שעשו לאיש וכן
 לאורח שלא בצדק"; וכן אין לבוש, וראוי לדקדק בחשבון בחלוק נחלה
 ויש; "נחלה ויש", פירושו קרקעות ונכסים, כמו (משלי ח' כ"א): "להנחיל
 אהבי יש ואצרותיהם אסלא". ותק"ם כתבו: "נחלה וישר", כלומר לחלק את
 הנחלה שיה וישר בין היורשים. (ד) שחק, תמחות; כלומר, מה שמוחקים
 ושחקים שלם ואיפה למען יקטנו. (ה) כמו (יחזקאל ל"ח י"ב): "עשה מקנה
 וקנין; ר"ל, אל תבוש להגיד שיהיה בצדק וישר, גם המוצר של סכר

על אשה רעה חותם חכם
 על מקום תפקד יד תספור
 ומקום ידיים רפות תפתח:
 ומתת ולקח הכל בכתב:
 על מוסר פותה וכסיל
 ושכ וישיש ונוטל עצה בזנות:
 ואיש צנוע לפני כל חי:
 והיית והיר באמת

בת לאב מטמנת שקר
 בנעוריה פן תגור
 באגנה תפריע שנתו:
 ובבתוליה פן לא תנשא:
 ובבית בעלה לא תשטה:
 ובבית אישה פן תעצר:
 בני על פתולתך החזק משמר
 פן תעשה לך שם סרה:
 והנשיבתך בעדת שער:
 ובבית מביט מבוא סביב:
 דבת עיר וקללת עם
 מקום תגור אל יהי אשנב

הגר שיהיה בצדק ולא במרמה. (י) על סלת, רעה" כתבו בעלי תק"ם כצ"ן פירושו: "טפשה"; ת"י: "ומקום ידיים רבות טפתח", וי"ל ור"ם אחזו בטוח זה. בכ"י נכתב: "חותם": "חכם", שתי הנקודות, טורות, כפי הנראה, שסלת, חכם" מיותרת היא, ומטעם זה לא גרמו אותה י"ל ור"ם, אבל אפשר הדבר, שבכ"י קדמון נמחק צד השמאל של האות ס', ונהפכה אות זו לאות כ', והמוסר שהעתיק מכ"י זה, קרא בטעות: חותם חכם, ולא ידע מה זאת, ועל בן הציני שתנו נקודות. אך באמת צ"ל: חסם, והוא כמו: לא תחסום שור בדישו" (דברים כ"ה ד'), וסלת חסם מקבילה היטב לעומת סלת תפתח; "ידיים רפות" (ולא רבות) הן כמו (דה"ב ט"ז ז'): "חזקו ואל ירשו ידיכם". (ז) במקום שיד שלשת אל תבוש למנות ולספור היטב, ובן מה שתקח ותתן יהיה הכל בכתב. (ט) דבריו ב"ם אלה הביאו חז"ל (מנח" ד' ק') אך בשנוי לשון. (ט*) גור בארמית לשון זנות, כמו נאוף בשפת עבר. (י) דבריו ב"ם נוסדו על הכתוב (דברים כ"ד י"ד): "והוציא עלוה שם רע וגו', ולקח אבי הנערה וגו' אל זקני העיר השערה". והיא הבת גרמה לצבחה שושב בעדת שער, וישא שם חרפה. (יב) ר"ל, במקום שתשוב

י"ב לְכֹל זָכָר אֶל תִּתֵּן תְּאֵר
 י"ג כִּי מִבְּנֵי יִצְחָק עַשׂ
 י"ד מְטוֹב הוּא אִישׁ מְטוֹב אִשָּׁה
 וּבֵית נָשִׁים אֶל תִּמְתִּיד :
 וּמֵאִשָּׁה רַעַת אִשָּׁה :
 וּבֵית מְחַרְפֵּת תִּבְיַע בְּאִשָּׁה :

*

*

י"ז אֶזְכּוֹר נָא מַעֲשֵׂי אֵל
 י"ח בְּאוֹמַר אֱלֹהִים רְצוֹנוֹ
 י"ט שֶׁשֶׁשׁ זוֹרַחַת עַל כָּל נִגְלָתָהּ
 י"י לֹא הִסְפִּיקוּ קְדוּשֵׁי אֵל
 י"י"א אֵמֶץ אֱלֹהִים נִבְאִיו
 וְזֶה חֲזוֹתִי וְאֶסְפְּרָה :
 וּפּוֹעַל רְצוֹנוֹ לְקָחוּ :
 וּכְבוֹד יְהוָה עַל כָּל מַעֲשָׂיו :
 לְסַפֵּר נִפְלְאוֹת יְהוָה :
 לְהִתְחַזֵּק לִפְנֵי כְבוֹדוֹ :

הבת לא יהיה אשנב. (י"ב) אל תראה הבת את יסיה לכל נבר, ואל תבוא
 בית נשים לדבר מידות. (יג) וכן אמר ב"ם מקודם (כ"ה כ"ד): ,מאשה
 תחלת עון" וכו'. (יד) תק"ם: ,ובית מחרפת תביע חרפה"; ר"ם מנמח: ,ובת
 מחרפת תביע חרפה", י"ל ונ"ם: ,תביע אשה". אבל מלת "אשה" היא כאן
 טעות סופר, וצ"ל: באשה, ו"אשה" ו"באשה" הוא לשון נופל על לשון,
 תביע באשה", הוא כמו (קהלת י' א'): ,יבאיש יביע"; ומחרפת, כמו
 (דניאל י"ב ב'): ,ולחרפות לדראון"; ועל דרך שאמרו חז"ל (שבת ד' קנ"ב).
 חמת טלא" וכו'. (טו) חסר בכ"י, כפי הנראה שם הסדר הזה: ,מעשי
 אל", עיין במבוא. (טז) בסדר הזה הלכו תק"ם, ת"י ות"ם, בתהו לא
 דרך, כי לא באו אל חקר דברי ב"ם הנפלאים, ואחריהם נתעו מאד
 המפדשים הרבים; ר"ם אחז בטח בעלי תק"ם: באומר אלהים מעשיו, רק
 במקום, לקח" אצלם, יקרא הוא: ,להקין"; י"ל קנמח פה ע"ם ת"ם: ,באמר
 אלהים מעשיו נוצרו"; אבל דבריהם אין להם עזר, כי כונת ב"ם היא:
 ,באומר אלהים רצונו ר"ל לברוא תבל ומלאה". ופועל רצונו" הוא המלאך
 שעושה רצונו, וכן (תהלים ק"ג כ'): ,מלאכו ונו' משרתו עושי רצונו",
 וכן אמר ב"ם להלן (מ"ג כ"ז), למענו יצלח מלאך" וכו'. ,לקחו", כמו
 (משלי ד' י'): ,תקח אמרתי", ר"ל, המלאך לוקח את מאמרו לעשות
 אותו. (טז) וסיד הגל השמש לזרח על תבל ומלאה, וכבוד ה'
 זפת על כל מעשיו. (ז) קדושי אל הם המלאכים עושי קדונו.

י"ח	תהום וְלֵב חֶקֶר	וּבְכָל מַעְרוֹמִיָּהִם יִתְפָּקֵד:
י"ט	מִחֲוָה חֲלִיפוֹת נְהוּוֹת	וּמְגַלָּה חֶקֶר נִסְתָּרוֹת:
כ	לֹא נִעְדָּר מִפְּנֵי כָּל שָׂכֵל	וְלֹא חָלְפוּ כָּל דְּבָר:
כ"א	גְּבוּרַת חֲכָמָתוֹ תִּבְנֶן	אֶחָד הוּא מְעוֹלָם:
כ"ב	וְלֹא נִסְפָּה וְלֹא נֶאֱצַל	וְלֹא צָרִיף לְכָל מִבִּין:
כ"ג	הוּא חַי וְשׁוֹמֵד לְעַד	זֶה עַל זֶה חָלַף טוֹבוֹ:
כ"ד	וּמִי יִשְׁבַּע לְהַבִּיט תוֹאֵר	תוֹאֵר כְּרוֹם רָקִיעַ עַל מוֹהַר:

מג.

א	וְעַצֵּם שְׁמוֹם מְרָבִים הִדְרוּ	וְלְכָל צוּרֵף הַכֵּל יִשְׁמָע:
א	כָּלֵם שׁוֹנִים זֶה מִזֶּה	וְלֹא עָשָׂה מֵהֶם שְׁיִסוּף:
ב	שְׁמֵשׁ מִבִּיעַ בְּצוּרָתוֹ וְחִמָּה	מֶה נּוֹרָא מַעֲשֵׂי יְהוָה:

(יח) ת"ם: "תהום ולבא וכו' דבני אנשא", וכן תרנס היווני: "לב האדם הקר", ואחריהם נתעו ו"ל, ר"ם ואחרים, אבל כונת ב"ם: "כו לב התהום חקר ה'", וכן (איוב ל"ח ט"ז), "ובחקר תהום התהלכת", "ובכל מערומייהם" וכו', כמו (איוב כ"ו ו'): "ערוב שאל נדו". (יט) כן אמר ב"ם להלן (ס"ה כ"ד), הניד נהוות ונסתרות לפני בואן". (כ) ולא הלפו, כמו (שה"ש ב' ו"א): "חלף הלך לו", ר"ל, לא חסר מה' כל שכל, ולא הלך מאתו כל דבר. (כא) כמו (ישעיה מ' ו"ג): "מי תכן את רוח ה'". (כב) לא ניספ על עצמי, ולא נאצל מעצמו, ולא צורף לכל מורה, כמו (דה"א כ"ה ה'): "מבין עם תלמיד". בתי"ו ות"ם נשטמו הדברים האלה מטעם הנדע.

מג. (א) בתי"ו ות"ם פתחילה פה הפרשה באמצע הענין, ונקרע שלא כהונן השיר הנפלא הזה לשנים, "ועצם שמים", כמו (שמות כ"ד ו'), "ועצם השמים לשהר"; בב"ו בטעות: "מרכיב". וכל צורף וכו', ע"ד הכתוב (תהלים קס"ה ו"ב): "ואת שועתם ישמע ויושיעם". (א) בתי"ו ות"ם קראו בטעות: "כלם שנים שנים", אבל כונת ב"ם: "אף כי צרכיהם שונים זה מזה, ישמע ה' וימלא את רצון כל אחד ואחד". "ויסוף", כמו (ס"א ט' כ"ח): "לא יסוף מורעם". (ב) בפנים של הכתב יד נפלה טעות מופר עוד בזמן קדמון: "בצרתו חמה"; תק"ם: "מופיע בצאתו"; נ"ס ור"ם נורס"ם: "שמש

לְפָנַי חָרְבוּ מִי יִתְבַּלְבַּל :	בְּהִצְהִירוּ יָרֵתִים תִּבְל
שׁוֹלַח שְׁמֵשׁ יִדְלִיק הָרִים :	כּוֹר נְפוּחַ מַחֵם מְצוּק
וּמְנַרְהָ תִּתְּנָה עֵין :	לְשֹׁאן מְאוּר תִּגְמַר נוֹשֶׁבֶת
וּבְדַבְרָיו יִנְצַח אֲבִירָיו :	כִּי גְדוֹל יְהוָה עוֹשֵׂהוּ
מִמְשַׁלֶּת קֶץ וְאוֹת עוֹלָם :	וְגַם יָרַח יָרַח עֲתוֹת שָׁבוֹת
וְחִפְץ עֲשׂוֹ בְתִקְוַתּוֹ :	בָּם מוֹעֵד וְזִמְנֵי חוֹק
מָה נִרְאָ בְּהַשְׁתַּנְנוֹתוֹ :	חֲדָשׁ בְּחֲדָשׁוֹ הוּא מִתְחַדֵּשׁ

סביע בצאת המה; י"ל לא גרם כלת המה כלל, כי לדעתו אינה אלא ביאור למלת שמש, או נתהוה מן "מה" שאחריה. אבל נוסח הפנים: ,בצורתו חסה", כמו שתקנתי, הוא העיקר, ובונת ב"ם היא: ,שהשמש בימי תארו ובחום שלו מסער לכל, מה נוראים מעשי ה" (ג) בהצהירו, כלומר, כשפניה השמש אורו על פני תבל, כמו (איוב כ"ד י"א): ,בין שורותם יצהירו"; מי יכול לעמוד או לפני החום והחורב שלו. (ד) הכור הוא הכלי שבו סתמסם ונתך מצוק כמו כקף ונחשת, אבל קו השמש יבעיר בחמו הרים. (י"ד) תק"ס: ,לשון מאור"; י"ל ור"ם אחזו בניסח זה ופירושו ,תנמר" תבער כנחלים, ועל ,נושבת" אמרו, שהיא כמו ארץ נושבת (שמות ט"ז ל"ה), ופורה, ספרש ר"ם בטעות כמו מנורת המאור, ולא מן ,נור" בארמית, שהוא אש, אולם נוסח הפנים ,לשאון" הוא העיקר, והוא מלשון הכתוב (ישעיה י"ז ט'): ,כשאון סיס רבים", וכל דברי בן סירא אלה הם על דרך שאמרו חז"ל (יומא כ' ע"ב): ,ג' קולין הולך מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן: קול לגלגל חסה וכו'; ובן במדרש (ב"ר פ"ו): ,אמר ר' יהודה: את סבור שהוא שף ברקיע, ואינו אלא כססמר הזה, שהוא נמר בעין". ,תנמר", הוא כמו (תה"ל י"ב ב'): ,נמר הסיד" שפירושו חדל ופסק; ,נושבת", הוא הרח המנשבת, וכך תרנס היוני, ובונת ב"ם היא: ,להרעש הגדול והחום הרב של המאור הגדול הוא השמש, אשר מאורו תקוה העין, יבוא פתאום קץ ע"י הרוח המנשבת, המקררת את חום האויר, כי גדול כח ה' שעשה את השמש, והוא מנצח אבירי, כלומר, כחותיו הטבעיים הגדולים, (ו) גם הירח ירגיש עת לשוב ולבוא מהדש' (ח) כמו (דה"א י"ב ל"ז): ,בכל כלי צבא". ,נבלי טרום", כמו (איוב ל"ח ל"ז): ,ונבלי שמים". ,מרצף", כמו (שה"ש ג' י'): ,רצוף אהבה", וכונת ב"ם: ,הרקיע הרבוף בכוכבים רבים,

מְרַצֵף רְקִיעַ מְזוּהָרְתוֹ :	י"ה כְּלִי צָבֵא נִבְלֵי מָרוֹם
וְאוֹרוֹ מְזוּהָר בְּמָרוֹמֵי אֵל :	ט תוֹאֵר שְׁמַיִם וְהָדָר כּוֹכֵב
וְלֹא יִשַׁח בְּאִשְׁמֻרֹתָם :	י בְּדָבָר אֵל יַעֲמֵד חֵק
כִּי מְאֹד נִאֲדָרָה בְּהוֹד :	יא רֵאָה קִשְׁת וּבְרָךְ עוֹשִׂיהָ
וְיָד אֵל נִמְתָּה בְּגִבְהָ :	יב חוֹק הַקִּיפָה בְּכִבּוּדָה
וְתִנְצַח זִיקוֹת בְּמָרוֹם :	יג גְּבוּרָתוֹ תִתְּוֶה בְּרֵק
וַיַּעַף עֲבִים כַּצְּפָרִים :	יד לְמַעַן בְּרָא אוֹצֵר
לְהַשְׁלִיךְ אֲבָנֵי אֱלֹנְגִישׁוֹ :	טו וּבְכַחוֹ יִתֵּן לְעֵזֵן עוֹ
וְלַעֲפוֹת צָפוֹן סוֹפָה וּסְעָרָה :	טז קוֹל רַעְמוֹ יְחִיל אֲרָצוֹ
וּכְאֲדָרְבָה יִשְׁכּוֹן דִּירָתוֹ :	יז בְּרִשְׁפָה יִנְיָף שְׁלֹנּוּ
וּמִמְטָרוֹ יִהְיֶה לֵב :	יח תוֹאֵר לְבָנָה יִגְדֶה עֵינַיִם
וַיִּצִיץ כְּתַמָּר צִיצִים :	יט אֵד כְּפוֹר כְּמַלַּח יִשְׁכּוֹן

הירח מזוהר עליו בהודו". (י) ע"ד הכתיב (הבקי"ג ו') : שחו גבעות
 ע"לם", כלומר, החוק שעשה ה' לא ישח במסמרת הכוכבים, כי לעולם
 ישמרו את חקו. (יג) נבירתו של ה' תרשים להברק דרך בשמים, ותנבר על
 זיקי האש שיעוטו ככוכבים על פני השמים. (יד) תק"ם : למענו" ; ת"י :
 מענות השמים יפתח". אבל תק"ם ות"י לא ידעו הזראת מלת, למען" כאן
 וכן להלן (ס"ג כ"ו) ושעו סאד, ואחריהם נתעו המשרשים הרבים. ובאמת
 מלת, למען" היא כאן משרש ענה, כמו : ענה בדרך כחי" (תהל" ק"ב כ"ד) ;
 ועל פי דרכו של ב"ם כתבו הקליר ורס"ג. למשל : במקום מענה כתב
 הקליר מען ; במקום, עטה" כתב רס"ג, עט", וכדומה. וכונת ב"ם היא :
 כדי לענות את הרשעים ברא ה' אוצר עם אש, ברד, שלג, ואבני אלנביש",
 כמו שאמר מקודם (ל"ט ז') : והמה באוצר ולעת יפקדו" וכו'. (טז) המסאד
 הוספתי ע"ם ת"י. (יז) תק"ם : ברשף", רדתו". אבל כינת ב"ם היא :
 ברשפי אש ינף שלגו, ר"ל, עם ברק ורעם ; ובארבה ישכון דירתו", כשם
 שהארבה ישכון בביתו ובדירתו, כך השלג חודר אל ביתו דרך תורין
 וסדקין". (יח) כמו (הושע ה' יג) : יגהה מכס מזור", ר"ל, מרסא לעינים.
 וממטרו", כמו (איוב ל"ז ו') : מטרות עו" ; וב"ם חשב פה כסדר ;
 רעם, ברק, שלג ומטר. (יט) ע"ם הפאק' הניסח : כתמר ציצים".

וּבְרָקֵב יִקְפִּיא מְקוּרוֹ:	= צִינַת רוּחַ צָפוֹן יֵשִׁיב
וּבְשָׂרָיוֹן יִלְבַּשׁ מְקוּהָ:	א על כָּל מַעְמַד מִיַּם יִקְרִים
וְגוּה צְמַחִים בְּלִהְבָּה:	בא יִבּוֹל הָרִים בְּחֶדְבַּי יֵשִׁיק
פּוֹרַע לְדָשֵׁן שָׂרֵב:	בב מְרַפֵּא כָּל — מַעְרַף עֵנַן מָל
וַיִּט בְּתֵהוֹם אֵיִים:	בג מַחְשֵׁבֶתוֹ מִשִּׁיק רָבָה
לְשִׁמְעַע אֲזוּנֵינוּ נִשְׁתַּמְעִים:	כד יוֹרְדֵי הַיָּם יִסְפְּרוּ קִצְרוֹ
מִיֵּן כָּל חַי וְגִבּוֹרוֹת רַבָּה:	כה שֵׁם פְּלֹאֲתוֹת תִּמְהִי מַעֲשֵׂהוּ
וּבְדַבְּרָיו יַפְעַל רָצוֹן:	כו לְמַעַט יִצְלַח מְלֶאכֶד
וְקַץ דְּבַר הוּא הַכֹּל:	כז עוֹד כְּפֹאֵדָה לֹא נוֹמֵף

(כ). "וברקב", היוני תרגם: "וברקת", ויש תקנו פה: "בקרח"; אבל הכתוב (יהושע ג' ט"ו) "קמו נד אחד", תרגם הארמי: "ויקומו ורקבא חד", (עין בערך ערך רקב). וכונת ב"ם שצינת רוח צפון יקפוא כל דבר כנד, ע"י הקור החזק שלו. (*כ) יקרים, כמו (יחזקאל ל"ז ו'): "וקרמתי עליכם עור". "מקוה", מקום ששם יקוו הים. (כא) י"ל, נ"ם ור"ם קראו: "כחרב ישיק", כלהבה, כי חשבו יסמאמר זה סיבב הוא ג"כ על החורף, אבל באמת הוא סובב על חום הקיץ, כי אחרי שדבר מקודם על הקור, בא עתה לדבר על החום ואמר שיושב והחום שורפים את הצמחים בלהב אש. (כב) תק"ם: של פורע לדשן שרב", כלומר, הם משכו מלת "של" להצי החרוז השני; וי"ל, נ"ם זר"ם אחזו בנוסח זה. א"ל נעלמה מרם כונת ב"ם; אחרי שצייר מקודם, איך שורף חום הקיץ את הצמחים, הוא אומר כאן, כי לרפאות כל צמחי השדה, יערוף ה' של המסכה את הארץ כענן, בעת שהשרב, כלומר, החום הגדול, פורע ומזיק לדשן היכול ודתבואה. (כג) "משיק רבה", רבה הוא תואר לים הגדול, כמו (תהלים ע"ח ט"ו): "וישק בתהמות רבה", וכונת ב"ם, שבחפצו גלי הים נושקים ודופקים איש על רעהו תמיד. (כו) תק"ם: למען, או למענהו; ת"י: בעבורו יצלח מלאך. אבל באמת אף כאן, למענהו הוא כמו מקודם (פ"ג י"ד). למען, ר"ל, כדי לענות אנשי רשע יצלח לו מלאך, וזהו על דרך הכתוב (תהלים ק"ד ד') "עושה מלאכיו רוחות" ונ"י, ומדבריו ב"ם אלו נבין כעת את כונת הכתוב (משלי ט"ז ד') "כל פעל ה' למענהו ונס רשע ליום רעה". (כז) אם נספר עוד דברים כאלה מנורות ה', לא נוסף בזה שבח, כמו שאמר חז"ל (ברכות ד' ל"ג): "מימתינו לשבחות

כח	נְגַדְלָה עוֹד כִּי לֹא נַחְקוֹר	וְהוּא גְדוֹל מִכָּל מַעֲשָׂיו:
כט	נִרְאָ יְהוָה מְאֹד מְאֹד	וְנִפְלְאוֹת דְּבָרָיו:
ל	מְגַדְלֵי יְהוָה הָרִימוּ קוֹל	בְּכָל תּוֹכְלוֹ כִּי יֵשׁ עוֹד:
לא	מְרוֹמִים הִחְלִיפוּ כַח וְאֵל תִּלְאֵי	כִּי לֹא תַחְקְרוּ:
לב	רֹב נִפְלְאוֹת כְּאֵלֶּה	מַעַשׂ רְאִיתִי מִמַּעֲשָׂיו:
לג	אֵת הַכֹּל עָשָׂה יְהוָה	וְלִירְאָיו נָתַן חֲכָמָה
		שִׁבַּח אֲבוֹת עוֹלָם:

מד.

א	אֶהְלֶלָה נָא אֲנִשֵּׁי חֶסֶד	אֲבוֹתֵינוּ בְּדוֹרוֹתָם:
ב	רַב כְּבוֹד חֶלֶק עֲלִיוֹן	וְגִדְלוֹ מִיָּמוֹת עוֹלָם:
ג	דוּרֵי אֶרֶץ בְּמַלְכוּתָם	וְאֲנִשֵּׁי שֵׁם בְּנִבְרָתָם:
ד	הִוְעֲצִים בְּתִבְנֵתָם	וְחוּזֵי כָל בְּנִבְוֵאתָם:
ה	שָׂרֵי גוֹיִם בְּמִזְמַתָּם	וְרוֹזְנִים בְּמַחְקְרוֹתָם:
ו	חֲכָמֵי שֵׁיחַ בְּסִפְרָתָם	וּמִוִּשְׁלִים בְּמִשְׁמְרוֹתָם:
ז	חֻקֵּי מִזְמוֹר עַל חוֹק	נִוְשָׂאֵי מִשָּׁל בְּכֶתֶב:
ח	אֲנִשֵּׁי חֵיל וְסוּמְכֵי כַח	וְשׂוֹקְמִים עַל מְבוֹנָתָם:

דסרד? — .קן דבר, כמו (קהלת ו"ב ו"ג): .סוף דבר הכל נשמע.
 (ל) הרימו קול בכל עד, ואסרו כי יש עוד לספר סגבורות ה'. (לא) בן אסר
 ב"ם להלן (ניא י'): .וארוטס ה" וכו'. (כט) דבריו, כמו (תהלים ל"ג ו'):
 .בדבר ה' שמים נעשו'. (לג) כמו שאמר ב"ם מקודם (לב טז): .יראי ה'
 יבינו משפטו".

מד. (א) בן נקראו הלל ושמאי (עדינות א' ד'): .אבות עולם.
 (ג) תק"ס: יהודי, אך דורי ארין לשון דירה וישיבת, ונוסח הפנים עיקר.
 (ד) ר"ל, נח וישראל ושבתיו. (ה) כמו (דה"ב ז' ו'), והבהנים על משמרותם.
 (ו) סומכי כח לעמם לבל ירפו ידיו, והם שקמו על סכונם. (ז) וסימיהם עד

וּמִימֵיהֶם תִּפְאַרְתָּם :	כָּל אֱלֹה בְרוּרִים
לְהִשְׁתַּעֲנוֹת בְּנַחֲלָתָם :	יֵשׁ מֵהֶם וְהִנְחוּ שָׁם
וַיִּשְׁבְּתוּ כַּאֲשֶׁר שָׁבְתוּ :	וַיֵּשׁ מֵהֶם אֲשֶׁר אֵין לוֹ זִכָּר
וּבְנֵיהֶם מֵאַחֲרֵיהֶם :	כַּאֲשֶׁר לֹא הָיוּ הָיוּ
וְתִקְוָתָם לֹא תִשְׁבֹּת :	וְאוֹלָם אֱלֹה אֲנִשִּׁי חָסֵד
וּנְחֻלָּתָם לִבְנֵי בְנֵיהֶם :	עַם זָרַעַם נֶאֱמָן טוֹבִים
וְצַדִּיקְתָּם לֹא תִשְׁכַּח :	עַד עוֹלָם יַעֲמֵד זִכָּרָם
וּשְׁמֵם חַי לְדוֹר וָדוֹר :	וְגִיְתָם בְּשָׁלוֹם נֶאֱסָפוּ
וְתִהְיֶה לָּהֶם יִסְפָּר קָהֵל :	חֲכָמָתָם תִּשְׁנֶה עֲדָה
וְהִתְהַלְּךְ עִם יְהוָה, וְנִלְקַח	חֲנוּךְ נִמְצָא תְּמוִים
אוֹת דַּעַת לְדוֹר וָדוֹר :	
לְעֵת כְּלָה הָיְהָ תַחֲלִיף :	נִחַ צְדִיק נִמְצָא תְּמוִים
וּבְבְרִיתוֹ חֲדַל מִבּוֹל :	בְּעֵבֶרֹו הָיְהָ שְׂאִירִית
לְבַלְתִּי הַשְׁחִית כָּל בְּשָׂר :	בְּאוֹת עוֹלָם נִכְרַת עַמּוֹ
לֹא נָתַן בְּכְבוֹדוֹ מוֹם :	אֲבָרְהָם אֵב הַמּוֹן גּוֹיִם

הנה נשארה תפארתם. (ח) תק"ם: "להשתעות" או להשעות; ונוסח הפנים נכון, והוא משורש שַׁעַן, וכוונת ב"ם: "הניחו שם להשען בנחלתם", והם סצריהם אשר השאירו לדורות. (טז) ר"ם מוחק מלות: "נמצא תמים", שבא גם כשזיק הבא, וגם, ונלקח; אבל במלות הללו מרומז מה שכתוב בתורה: "איננו כי לקח אתו אלהים" (בראש' ה' כ"ד) ומטים בן סירא שמת, כי בסדרש (ב"ר ס' כ"ה) מובאת דעת המינים, שהנוך חי לעולם; וגם בתרגום אונקלוס כתוב: ארי אמית יתיה ה' (עין כרם חמד ח"ג צד ס"ט). ובמלת "אות דעת" וכו' רמז ב"ם על אנדה ישנה, שהזכירו אותה חז"ל (ב"ר פכ"ה): "הנוך צדיק היה וקל בדעת לשוב להרשיע, לפיכך מהר הקב"ה וסילקו". (יז) לעת כלה העולם ע"י המבול, התחיל בימיו להתחדש ולהתחלף. ג. תחליף" הוא שם המפשט, וכן אמר ב"ם להלן (ס"ז י"ב): "ושמם תחליף

וְבָא בְּבְרִית עֲמֹ:	י אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוֹת עֲלִיּוֹן
וּבְנִיּוֹי נִמְצָא נֶאֱמָן:	יב בְּבָשָׂרוֹ כָּרַת לוֹ חֶק
לְבָרְךָ בְּזֹרְעֵי נְוִים:	יג עַד בֶּן בְּשִׁבְעָה הַקִּים לוֹ
וּמְנַהֵר עַד אֶפְסֵי אֶרֶץ:	יד כִּי לְהַנְחִילֵם מֵיָם עַד יָם
בְּעֵבֶר אֲבָרָהִם אָבִיו:	יז וְגַם לְיִצְחָק הַקִּים בֶּן
וּבְרָכָה נָחָה עַל רֹאשׁ יִשְׂרָאֵל:	יח כִּי בְרִית כָּד רֹאשׁוֹן נָחָו
וַיִּתֵּן לוֹ נִחְלָתוֹ:	יט וַיְכַוְנֶהוּ בְּבְרָכָה:
לְחַלֵּק שְׁנַיִם עָשָׂר:	כ וַיַּצִּיבְהוּ לְשִׁבְטִים
מוֹצֵא חַן בְּעֵינֵי כָל חַי:	כז וַיִּצְאָ מִמֶּנּוּ אִישׁ

מה .

א גְּדוּב אֱלֹהִים וְאָנָשִׁים מִשָּׁה זָכְרוּ לְטוֹבָה:

לבניהם". (יב) ו, בניסוי", מלשון נסיון, ר"ל, עמד בנסיון בעקרה .
 (יבא) פסוק שלם (תהלים ע"ב ח') הגאמר על שלמה . (יבב) תק"ס: . הקוש
 כן", כי נעלם מהם פה ההוראה הנכונה של מלת "בעבור", והיה קשה
 להם: כלום נולד בן ליצחק רק כנלל אברהם אביו? — ; ובנוסף זה של
 תק"ס אהזו ת"י ות"ס, ואתריהם נמשכו י"ל, נ"ס ור"ם ואחרים, אבל נוסח
 הפנים הוא העיקר, וכונת ב"ם היא: כי ה' הקים בן ליצחק כשעבר אברהם
 אביו מן העולם, כלומר, אחר סותו . (יבג) ת"י ות"ס תרנמו את המאמר
 הזה לא בהונן, ואחריהם נתעו כל המפרשים: , ברית כל ראשון", כמו
 שאמר ליעקב: , ואת הארין, אשר נתתי לאברהם וליצחק, לך אתננה
 ולזרעך" (בראש' ל"ה י"ב); . וברכה נחה על ראש ישראל" — , ה' ברך אֶת
 יעקב ואמר לו: פרה ורבה וגו', ולא יקרא שםך עוד יעקב, כי אם ישראל .
 (יג) תק"ס: , ויכנהו בבכורה"; ת"י: , ויכונהו"; ר"ם: , ויכירהו" . אבל
 , ויכונהו" הוא כמו (דברים ל"ב ו'); . הוא עשך ויכוננך"; וכונת ב"ם היא:
 ה' כונן וחזק את יעקב בברכה שברכו (בראש' ל"ה י"ב) ויתן לו את
 נחלתו, כי באו בניו לארץ ישראל . (יכז) העמיד את הארץ לשבטים,
 ויחלק אותה לשנים עשר חלק, כמו שאמר הכתוב (דברים ל"ד ח'): , בהנחל
 עלין נים" וגו' .

וַיֹּאמְצֵהוּ בְמַרוּמִים :	ב	וַיְכַבְּדוּהוּ אֱלֹהִים
וַיַּחְזְקוּהוּ לְפָנָי מִלְּךָ :	ג	בְּדַבְּרָיו דְּאוֹתוֹת מִדְּהוּ
וַיִּרְאֶהוּ אֶת כְּבוֹדוֹ :	ד	וַיִּצְוֵהוּ אֶל הָעַם
בְּחַר בּוּ מִכָּל בְּשָׂרָה :	ה	בְּאִמְנוֹתָ וּבְעֲנוּתָ
וַיְגִישֵׁהוּ לְעַרְפֶּל :	ו	וַיִּשְׁמִיעֵהוּ אֶת קוֹלוֹ
תּוֹרַת חַיִּים וְתַבְנוּנָה :	ז	וַיִּשֶׁם בְּיָדוֹ מִצְוָה
וַעֲדוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל :	ח	לְלַמֵּד בְּיַעֲקֹב חֻקָּיו
לְמַטֵּה לְוִי וַיִּשְׁמִיעֵהוּ לְחֹק עוֹלָם :	ט	וַיִּרְם קְדוֹשׁ אֶת אֹהֶרֶן
וַיִּשְׁרַתְהוּ בְּכַבּוֹדוֹ :	י	וַיִּתֵּן עָלָיו הוֹד
וַיִּלְבִּישֵׁהוּ פַעֲמוֹנִים :	יא	וַיֹּאזְרֵהוּ בְּתוֹעֵפוֹת רְאִים
וַיַּפְאֲרֵהוּ בְּכַבּוֹד וָעוֹז :	יב	וַיִּלְבִּישֵׁהוּ כְּלִיל תְּפָאֲרַת
וַיְקִיפֵהוּ פַעֲמוֹנִים :	יג	מְכַנְסִים כְּתָנוֹת וּמְעִיל
רָתַת נְעִימָה בְּצַעֲדָיו :	יד	וְרַמְזִים הָמוֹן סָבִיב
וְאַרְגָּמָן מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב :	טו	בְּגָדֵי קְדוֹשׁ זָהָב תְּכֵלֶת
וַשְׁנֵי תוֹלַעַת מַעֲשֵׂה אוֹרֵג :	טז	חֲשָׁן מִשְׁפָּט אֶפֶס וְאוֹזֹר
פְּתוּחֵי חוֹתָם בְּמַלּוֹאִים :	יז	אֲבָנֵי חֶפֶץ עַל הַחֲשָׁן
בְּכִתָּב חָרוּת לְמִסְפָּר שְׁבַטֵי	יח	כָּד אֶבֶן יִקְרָה לְזַכְרוֹן
יִשְׂרָאֵל :		
וַיִּצִיץ חָרוּת חוֹתָם קְדוֹשׁ :	יט	עֲמַרְתָּ פֹּה מְעִיל וּמִצְנַפֵּת
מִחֲמַד עֵין וּמִכְלָל יוֹפִי :	כ	הוֹד כְּבוֹד וְתִהְיֶה עוֹ
כֵּן לְעוֹלָם לֹא יִלְבָּשֶׁם זָר :	כא	לְפָנָיו לֹא הָיָה כֵּן

מה. (ו) ת"ס: ,ואר"ם אכותא קדישא לאהרן", וכן ת"י; ולפי
 תרגומם מנחמים י"ל ור"ם כאן: ,וירם כסוהו קדוש". אבל אין כונת ב"ש
 במלות: ,וירם קדוש" — ,שמשה הרים את אהרן הקדוש; ,קדוש" הוא תואר

וְכֵן בָּנִי לְדוֹרוֹתֵם :	י* הָאָמִין לוֹ וּלְבָנָיו כְּזֶה
בְּכָל יוֹם תָּמִיד פְּעָמַיִם :	י' מִנְחָתוֹ כְּלִיל תְּקַטֵּר
וַיִּמְשַׁחֵהוּ בְשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ :	טו וַיִּמְלֵא מִשָּׁה אֶת יָדוֹ
וּלְזָרְעוֹ כִּימֵי שָׁמַיִם :	יז* וַתְּהִי לוֹ בְּרִית עוֹלָם
וּלְכַרְךָ אֶת עַמּוֹ בְשֶׁמֶן :	כו לְשָׁרֵת וּלְכַתֵּן לוֹ
לְהַגִּישׁ עֲלֶיהָ וַחֲלָבִים :	יז* וַיִּבְחַר בּוֹ מִכָּל חַי
וּלְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	י' וּלְהַקְטִיר רֵיחַ נִיחַח וְאַבְרָהָה
וַיִּמְשִׁילֵהוּ בַּחֹק וּמִשְׁפָּט :	י"י וַיִּתֵּן לוֹ מִצְוֹתָיו
וּמִשְׁפָּט אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	יח וַיְלַמֵּד אֶת עַמּוֹ חֹק
וַיִּקְנֵאוּ בּוֹ בַּמִּדְבָּר :	י"ח* וַיִּחַרּוּ בּוֹ זָרִים
וַעֲדַת קִרַח בְּעֵזוֹ אִפְסָם :	יט אֲנָשֵׁי דָתָן וְאַבִּירָם
וַיִּכְלָם בַּחֲרוֹן אַפּוֹ :	י"ט* וַיִּרְא יְהוָה וַיִּתְאַנֶּף
וַיֹּאכְלֵם בְּשִׁבִיב אִשׁוֹ :	כ וַיָּבֵא לָהֶם אוֹת
וַיִּתֵּן לוֹ נִחְלָתוֹ :	כ* וַיּוֹסֶף לְאַהֲרֹן כְּבוֹדוֹ
אִשֵּׁי יְהוָה יֹאכְלוֹן :	כא רֵאשִׁית קֹדֶשׁ נָתַן לוֹ לָחֶם
וּמִתְנַהֵה לוֹ וּלְזָרְעוֹ :	כא* לָחֶם פָּנִים חֲלָקוֹ
וּבְתוֹכֵם לֹא יִחַלֵּק נִחְלָה :	כב אֵךְ בְּאַרְצָם לֹא יִנְחַל
בְּרוּךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	ככ* אִשֵּׁי יְהוָה חֲלָקוֹ וַנִּחְלָתוֹ
בְּגִבּוֹרָה נָחַל שְׁלִישֵׁי :	כג וְגַם שִׁינָחַם בֶּן אֱלֶעָזָר
וַיַּעֲמֵד בַּפָּרֶץ עַמּוֹ :	כג* בְּקִנְאוֹ לְאַלוֹהֵי כָל
וַיִּכַּפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	כד אֲשֶׁר נָדְבוּ לִבּוֹ
בְּרִית עוֹלָם לְכָלֵּל מִקֹּדֶשׁ :	כד* לָכֵן גַּם לוֹ הִקִּים חֹק

ל'ה', ר"ל, ה' הקדוש הרים את אהרן וכו'. (כג) אחר משה ואהרן היה דגא

כה אשר תהיה לו ולזרעו
 כה גם בריתו עם דוד
 כו נחלת אש לפני כבודו
 כו ועתה ברכו נא
 כו המעשר אתכם כבוד
 כו למען לא ישכח טובכם

כהונה גדולה עד עולם:
 בן ישי למשה יהודה:
 נחלת אהרן לכל זרעו:
 את יהוה המזב:
 ויתן לכם חכמת לב:
 וגבורתכם לדורות עולם:

מו.

גבור בן חיל יהושע בן נון
 א אשר ניצר להיות בימיו
 ב להגנם נקמי אויב
 ג מה נהדר בנמותו יד
 ד מי הוא לפניו יתיצב
 ה הלא בידו עמד השמש
 ו כי קרא אל אל עליון
 ז ויענהו אל עליון
 ח השליך על גוי אויב
 ט למען דעת כל גוי חרם

משרת משה בנבואה:
 תשיעה גדולה לבחיריו:
 ולהנחיל את ישראל:
 בהגיפו כידון על עיר:
 כי מלחמות יהוה נלחם:
 יום אחר בשנים היה:
 כאכפה לו אויביו מסביב:
 באבני ברד ואלגביש:
 ובנוסם האביר פלם:
 כי צופה יהוה מלחמתם:

השלישי לכבוד. (כו) ר"ם ונ"ב טנסדוים כאן: ,נחלת איש"; וי"ר סנמח:
 ,נחלת טלך לבני לברו". אבל נוסח הפנים עיקר, וכונת ב"ם היא: ,אף כי
 בא ה' בברית עם דוד, אך להקריב אשים לפניו היה לברו נחלת אהרן
 ובניו לדורות". (כו) כן אמר ב"ם להלן (צ' כ"ג): ,יתן לכם חכמת לב".

מו. (ה), באכפה", ענינו להוציא והכרח, כמו (משלי ט"ז כ"ו):
 ,אכף עליו סיהו". (ז'), גוי חרם", שהחרים אותם יהושע אחר הכבוש.

- ז וגם כִּי מִלֵּא אַחֲרֵי אֵל
 ז" הוא וְכֹלֵב בֶּן יִפְנֶה
 ח לְהָשִׁיב חֲרוֹן מַעַדָּה
 ח" לָכֵן גַּם הֵם בְּשָׁנִים נֶאֱצְלוּ
 ט לְהִבְיֹאם אֶל נַחְלָתָם
 ט" וַיִּתֵּן לְכֹלֵב עֲצָמָה
 י לְהַדְרִיכֹו עַל בְּמַתִּי אֶרֶץ
 י" לְמַעַן דַּעַת כָּל זֶרַע יַעֲקֹב
 יא וְהַשּׁוֹפְטִים אִישׁ בְּשֵׁמוֹ
 י"א וְלֹא נָסוּג מֵאַחֲרֵי אֵל
 יב וְתַפְרֹחְנָה עֲצָמוֹתָם בְּשׁוֹשְׁנָה
 יג אוֹהֵב עַמּוֹ וְרִצּוֹי עוֹשֶׂהוּ
 י"ג נִוִּיר יְהוָה בְּנִבּוּאָה
 י"ד בְּדַבֵּר אֵל הַכִּיִּן מִמְּלֶכֶת
 יד בְּמַצּוֹת יְהוָה צִוָּה עֲדָה
 טו בְּאַמּוֹנֵת שׁוֹי דְרוּשׁ חוּה
 טז וגם הוּא קָרָא אֶל אֵל
 ט"ז בְּעֵלְתוֹ מְלֵה חָלָב
 יז בְּפִקֵּעַ אֲדִיר נִשְׁמַע קוֹלוֹ
 וּבִימֵי מֹשֶׁה עָשָׂה חֶסֶד :
 לְהַתִּיצֵב בְּפָרֵעַ קָהֵל :
 וּלְהִשְׁבִּית דְּבַר רָעָה :
 מִשֵּׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רְגֵלֵי :
 אֶרֶץ זֶבֶת חָלָב וּדְבָשׁ :
 וְעַד שִׁיבָה עֲמָדָה עִמּוֹ :
 וְגַם זֶרַע יִרְשׁ נַחְלָה :
 כִּי טוֹב לְמִלֵּא אַחֲרֵי יְהוָה :
 כָּל אֲשֶׁר לֹא נִשָּׂא לְבוֹ :
 יְהִי זְכָרָם לְבִרְכָה :
 וְשִׁמְם תַּחֲלִיף לְבִנְיָהֶם :
 הַמְּשׁוֹאֵל מִבְּטֵן אִמּוֹ :
 שְׁמוֹאֵל שׁוֹפֵט וּמִכְהֵן :
 וַיִּמְשַׁח נְגִידִים עַל עַם :
 וַיִּפְקֹד אֱלֹהֵי יַעֲקֹב :
 וְגַם בְּדָבָרוֹ נֶאֱמָן רוּעָה :
 כְּאַכְפָּה לוֹ אוֹיְבָיו מִסְּכִיב :
 וַיִּרְעַם מִשְׁטָמִים יְהוָה :
 וַיִּכְנַע נְצִיבֵי צָר
 וַיִּאֲבֹד כָּל סִרְנֵי פְלִשְׁתִּים :

(ז) ר'ל, יהושע מלא אחרי אל. (יב) המוסר הוספתי ע"פ ת"ס. (יג) כסד (ש"א א' כ"ח): השאלתיהו לה". (י"ג) דקדק לוסר על שמואל, סכחין, כי הוא היה רק משרת ה' ולא כהן. (יז) פקע, סירושיו: קול רעש, וכן הוא בסורית; וכונתו על הנאמר בכתוב (ש"א ז' י'): "וירעם ה' ותי".

יח	ועת נוחו על משכבו	העיד יהוה ומשיחו:
יט	בפר ונעלם ממי לקחתי	וכל אדם לא ענה בו:
כ	וגם עד עת קצו	גבון נמצא בעיני יהוה:
כא	ובעיני כל חי.	וגם אחרי מותו נדרש:
כב	ויגד למלך דרכיו	וישא מארץ קולו בנבואה:

כז.

א	וגם אחרי עמד נתן	להתיצב לפני דוד:
ב	כי כחלב מורם מקדש	בן דוד מישראל:
ג	לכפירים שחק כגדי	ולדבנים כבני בשן:
ד	בנעוריו הבה גבור	ויסר חרפת עולם:
ה	בהניפו ידו על קלע	וישבר תפארת גלית:
ו	כי קרא אל אל עליון	וימת בימינו עו:
ז	להרוף את איש יודע מלחמות	ולהרים את קרן עמו:
ח	על בן ענו לו בטות	ויכנהו ברבבה:
ט	בעמותו צניף נלחם	ומסביב הכניע צר:
י	וימת בפלשתים ערים	ועד היום שבר קרנם:

(יח) ועת נוחו על משכבו, כי היה זקן וחולה (ש"א י"ב ב'): ואני זקנתי ושבתו ונו', ער ה' בכס ועד משיחו'. (יט) ונעלם, ר"ל, סתן בסתר. (כ) כונתו על האשה בעלת אוב שהעלתה את שמואל אחרי מותו.

כז. (ג) ר"ס מנחם: לכפירים שחק כנדיים; וי"ל ונ"ס מפרשים דברים אלו על פי ת"י, כי דוד המלך צחק בכפירים כמו בנדיים, אבל שחק' היא כאן כמו (שמות ל' ל"ו) ו, ושחקת סמנה הדק', וכן ת"ס: אריותא אך נדיא קטל'. (ו) (ש"א י"ח ז), הבה שאול באלפיו ודוד ברבבתיו'. (ז) כאשר נסחך דוד למלך ועטה כתר מלוכה, החל ללחום בצריו מסביב. (י) ערים, כמו (תהלים קל"ז ז') ערו ערו (ישעיה י"ד כ"א) ומלאו פני תבל

ה	בְּכֹל מַעֲשָׂהוֹ נָתַן הוֹדוֹת	לְאֵל עֲלִיּוֹן בְּאִמְרֵי כְבוֹד :
ה*	בְּכֹל לְבוֹ אוֹהֵב עֲשָׂהוּ	וּבְכֹל יוֹם הוֹדָה לוֹ בְּזִמְרוֹת :
ו	נְגִינוֹת שִׁיר הַכִּיִן לִפְנֵי מִזְבֵּחַ	וְקוֹל מְזִמּוֹר וּנְבָלִים תִּקַּן :
י	וַיִּתֵּן לְחַנּוּיִם בְּכֹל שָׁנָה וְשָׁנָה	הוֹד פֶּאֶר וְכְבוֹד :
י*	בְּהִלְלוֹ אֶת שֵׁם קֹדְשׁוֹ	לִפְנֵי בְּקָר יָרֵן מִשְׁפָּט :
יא	גַּם יְהוָה הַעֲבִיר פִּשְׁעוֹ	וַיָּרֶם לְעוֹלָם קַרְנוֹ :
יא*	וַיִּתֵּן לוֹ חֹק מִמְּלֻכֶת	וְכִסְאוֹ הַכִּיִן עַל יְרוּשָׁלַם :
יב	וּבְעֶבְרוֹ עָמַד אַחֲרָיו	בֵּן מִשְׁכָּבֵל שׁוֹכֵן לְבִטְחָה :
יג	שְׁלֹמֹה מָלַךְ בְּיָמָיו שְׁלֹוֹה	וְאֵל הַנִּיחַ לוֹ מִסְבִּיב :
יד	אֲשֶׁר הַכִּיִן בֵּית לְשִׁמּוֹ	וַיַּצֵּב לְעַד מִקְדָּשׁ :
טו	מָה חֲכָמַת בְּנִעֻרֶיהָ	וַתִּצְפָּה בְּיָאֵר מוֹסֵר :
טז	אָרֶץ כְּפִיֶת בְּחֲכָמָתָהּ	וַתִּקְלַם בְּמֵרוֹם שִׁירָה :
יז	בְּשִׁיר מִשָּׁל חִידָה וּמְלִיצָה	עַמִּים הִסְעֶרְתָּה :
יח	נִקְרְאָתָּ בְּשֵׁם הַנְּכָבֵד	הַנִּקְרָא עַל יִשְׂרָאֵל :
יח*	וַתִּצְבּוֹר כְּבִרְוֹל זָהָב	וְכַעֲפֹרֶת הַרְבִּיבִית כְּפָסָה :
יט	וַתִּתֵּן לְנָשִׁים כְּסָלָה	וַתְּמַשִּׁילֵם בְּנוֹיָתָהּ :
כ	וַתִּתֵּן מוֹם בְּכַבּוּדָּהּ	וַתַּחֲלֵל אֶת יְצוּעֶיהָ :
כ*	לְהָבִיא אֶף עַל צִיָּצָאִיָּהּ	וַאֲנַחָה עַל מִשְׁכְּבָהּ :
כא	לְחַלֵּק הָעַם לְשִׁנֵּי שְׁבָטִים	וּמֵאֲפָרִים מִמְּלֻכֶת חָמָס :

ערים, שענינו הריסה וחרבן. ומדברי ב"ם שאמר להלן (נ' כ"ו) נראה שביטוי נמצאו עוד הפלשתים. (ז') כמו שאמר (תהלים ק"ג ס"ב) י, חצות לילה אקום להודות לך' ונז' : (יב) ת"ם : וקם מן בתרא סלכא תקיפא, וכן ת"י ; אבל שניהם דלנו על מלת, בעבורר, י"ל ור"ם סירשו, בעבורר' בשביל כבוד דוד, אבל הסירוש הנכון הוא : כשמת דוד ועבר מן העולם. (טז) מלת קלם במובן של שבח יש גם במקרא (יחזקאל ט"ז ל"א) : לקלם

כב אָבֵל אֵל לֹא יִטּוֹשׁ חֶסֶד
 כג לֹא יִכְרִית לְבַחֲרֵיו נֵין וְנִכְדָּר
 כד וַיִּתֵּן לְעֶקֶב שְׂאֵרֵית
 כה וַיִּשְׁכַּב שְׁלֹמֹה מִיּוֹשֵׁשׁ
 כו רָחֵב אֵלֶּת וְחֶסֶר בִּינָה
 כז עַד אֲשֶׁר קָם
 כח יִרְבְּעָם בֶּן נִכְט
 כט וַיִּתֵּן לְאַפְרַיִם מְכַשׁוֹל
 לוֹ וַתִּגְדֵּל חֲמַתּוֹ מֵאֵד

וְלֹא יִפִּיל מִדְּבָרָיו אֶרְצָה:
 וְזָרַע אוֹהֲבָיו לֹא יִשְׁמִיד:
 וְלִבֵּית דָּוִד מִמֶּנּוּ טָרָשׁ:
 וַיַּעֲזֹב אֶחָדָיו מִטֵּן:
 רָחֲבָעָם הַפְּרִיעַ בְּעֵצָתוֹ עִם:
 אֵל יְהִי לוֹ זִכָּר:
 אֲשֶׁר חָטָא וְהִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל:
 דִּהְרִיחֵם מֵאֲדָמְתָם:
 וְלִכְלֵל רָעָה הַחֲמֻכָּר:
 מ.

א יָד אֲשֶׁר קָם נָכִיא כָּאֵשׁ
 ב וַיִּשְׁבֵּר לָהֶם מִמֶּה לָחֶם
 ג בְּדָבָר אֵל עָצַר שְׁמַיִם
 ד מֶה נִזְרָא אֶתָּה אֱלֹהֵינוּ
 ה הַמְקִיִּים גִּזְעַ מִמֶּת

וְדָבָרָיו כְּתוֹר בּוֹרָר:
 וּבְקִנְיָתוֹ הִמְעִיטָם:
 וַיִּזְרַד שְׁלוֹשׁ אִשׁוֹת:
 וְאֲשֶׁר כְּמוֹד יִתְפָּאֵר:
 וּמִשְׁאֵל בְּרִצּוֹן יִהְיֶה:
 מ.

אתנני, ועיין ספר השרשים לאבן גנאח. (כג) הצד השמאלי של האות ש' הראשונה במלת מיושש נמחק בכ"י ונהפכה לאות ע', כמו שהכיר כבר ר"ם סתוך הפוטונראסיה. אבל בכ"י יש מקום גם לאות ש', כי סתוך הפאק' של סכתב סנאון אחד, שנכתב בשנת תתקנ"ג לספ"ג ושנדפס ברעווי האנגלי (כרך י"ח צד ת'), נראה שהאות ש' לא היתה תוספת לפעמים בכתבי היד מקום גדול ביותר, ובכן הדבר ברור, שהנוסח הנכון הוא, מיושש", ולא, מיואש" כמו שתקן ר"ם, כמו ששערתי כבר במאמרי, מסר בן סירא בסקורו העברי" (השלח כרך ג' צד תקי"ז), כי שלמה חי לדברי יוסף פלאוויוס (קדמוניות היהודים ח', ד, ה') תשעים וארבע שנים, וכן נאמר עליו (ס"א י"ג ד') ויהי לעת זקנת שלמה.

וּנְכַבְּדִים מִמְּהוּזָתָם :	ז' הַמּוֹרִיד מַלְכִים עַל שַׁחַת
וְנִבְיָא תַחְתִּיף תַחְתִּיף :	ז' הַמוֹשֵׁחַ מְלָא תְשֻׁלוּמוֹת
וּבְחֹרֵב מִשְׁפָּטֵי נָקָם :	ח' וְהַשְׁמֵעַ בְּסִינֵי תוֹכְחוֹת
וּבְגִדּוּדֵי אִשׁ שְׁמַיִם :	ט' הַנִּלְקָח בְּסַעְרָה מֵעֵלָה
לְהַשְׁבִּית אַף לִפְנֵי חֲרוֹן אֵל :	י' הַכְּתוּב נָכוֹן לַעֵת
וְלַהֲכִיֵּן שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל :	יא' לְהָשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל בְּנִים
וְאַשְׁרִיף כִּי חַיָּה תַחֲיָה :	יב' אֲשֶׁרֵי רֵאָה וּמַת
וְנִמְלָא רִחוּז אֱלִישַׁע :	יב' אֱלִיהוּ שְׁבָאוּצָר נִסְתָּר
וּמוֹפְתִים כָּל מוּצָא פִיהוּ :	יג' פִּי שְׁנַיִם אוֹתוֹת הֶרְבָּה
וְלֹא מְשַׁל בְּרוּחוֹ כָּל בְּשָׂר :	יד' מִיָּמָיו לֹא זָע מִכָּל
וּמַתְחַתִּיו נִבְרָא בְשָׂרוֹ :	יד' כָּל דְּבָר לֹא נִפְלָא מִמֶּנּוּ
וּבְמוֹתוֹ תִמְהֵי מַעֲשָׂה :	יד' בְּחַיָּיו עָשָׂה נִפְלְאוֹת
וְלֹא חֲדָלוּ מַחֲסֵאָתָם :	טו' בְּכָל זֹאת לֹא שָׁב הָעַם
וַיִּפּוּצוּ בְּכָל הָאָרֶץ :	טו' עַד אֲשֶׁר נִסְחָו מֵאֲרָצָם
וְעוֹד לְבֵית דָּוִד קָצִינִי :	טו' וַיִּשְׁאַר לִיהוּדָה מוֹזֵר
וַיֵּשׁ מֵהֶם הַפְּלִיאֵי מַעַל :	טז' יֵשׁ מֵהֶם עָשׂוּ יוֹשֵׁר
בְּהַמּוֹת אֶל תּוֹכָה מַיִם :	יז' יַחְזַקְיָהוּ חִזַּק עִירוֹ

מח. (ז) יהוא בן נמשי שמשחו אליהו למלך ומלא את ידו לשלם לזרע אחאב ככל חסאתו, ואת אלישע הקים אליהו לנביא תחתיו. (ח) כמו (מ"א י"ט ט"ו) בכ"י, והשמיע, אך בפאק' נכתב ט' על אות יו"ד כמלת, והשמיע, ומכאן נודע לי כי האות ט' פה וכן בשאר מקומות הוא הר"ת מן מלת, טענית, כי לדעת הכותב צ"ל: ,והשומע"; ועל דרך זה תרגם גם היוני. (י) כמו שנכתב עליו בספר מלאכי (ג' כ"ג): ,הנה אנכי שלח' וגו'. (יא) וכן אמר הסייטן הקדמון בשור למוצאי שבת: ,אשרי מי שראה פניו בחלום". (יב) ת"י קרא בטעות, נבא בשרו', אך ב"ס ירמוז על הנאמר עליו במ"ב (י"ג כ"א) ו,נברא", כמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ה י"ח): ,הגני

וַיַּחֲסוּם הָרִים מְקֹנָה:	י"ו וַיַּחֲצֵב בְּנַחֲשַׁת צוּרִים
וַיִּשְׁלַח אֶת רַב־שָׂקָה:	י"ז בְּיָמָיו עָלָה סַנְחֵרִיב
וַיַּגְדֵּף אֶל בְּגָאוֹנוֹ:	י"ח וַיִּמַּד יְדוֹ עַל צִיּוֹן
וַיַּחֲלֹל כִּיּוֹלָדָה:	י"ט אִזּוֹ נִמְוָגוּ בְּגֵאוֹן לָבָם
וַיַּפְרְשׁוּ אֱלֹוֵי כַּפָּיִם:	כ' וַיִּקְרְאוּ אֶל אֵל עֲלִיּוֹן
וַיּוֹשִׁיעֵם בְּיַד יִשְׁעֵיהֶו:	כ"ב וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל תְּפִלָּתָם
וַיַּהֲמֵם בְּמַגְפָּה:	כ"א וַיַּךְ אֶת מַחְנֵה אֲשׁוּר
וַיַּחֲזֹק בְּדַרְכֵי דָוִד:	כ"ב כִּי עָשָׂה יַחֲזִיקֶיהוּ אֶת הַמַּזֹּב
הַמְהַלֵּל בְּנַבִּיאִים:	כ"ג וּבְאֲשֶׁר צִוְהוּ יִשְׁעֵיהֶו הַנְּבִיא
וַנּוֹסֵף עַד חַיֵּי הַמְּלָכִין:	כ"ג בְּיָמָיו עָמַד הַשָּׁמֶשׁ
וַיִּנְחַם אֲבֵלֵי צִיּוֹן:	כ"ד בְּרוּחַ גְּבוּרָה חָזָה אַחֲרֵית
וַנְּסַתְרוֹת לַפְּנֵי בּוֹאֵן:	כ"ה עַד עוֹקֵם הַגִּיד נְהִיּוֹת

מ.מ.

הַמְּמַלֵּחַ מַעֲשֵׂה רֹקֵחַ:	א' יָשָׁם יֵאֲשִׁיחֶהוּ בְּקַמְרַת סַמִּים
וּכְמִזְמוֹר עַל מִשְׁתֵּה הַיַּיִן:	א"א בְּחַד כְּדָבֵשׁ יִמְתִּיק וְזָרוּ
וַיִּשְׁבֹּת תּוֹעֵבוֹת הַבָּל:	ב' כִּי נָחַל עַל מְשׁוֹבְתֵינוּ
וּבְיָמֵי חָמֵם עָשָׂה חָסֵד:	ג' וַיִּתֵּם אֶל אֵל לָבוּ
וַיֵּאֲשִׁיחֶהוּ בְּלָם הַשְּׁחִיתוֹ:	ד' לְבַד מִדְּוִיד יַחֲזִיקֶיהוּ
מִלְכֵי יְהוּדָה, עַד תַּמָּם:	ד"ד וַיַּעֲזֹבוּ תוֹרַת עֲלִיּוֹן

בורא את ירושלים", שפירושו: "מחדש אותה ומשיבה לתחיה". (י"ז) חצב צורים שהיו חזקים כנחשת, ויחסום מקוה המים בהרים. (כב) המוסנר הוספתי ע"פ ת"ס. (כד) רמזו על החלק השני מספר ישעיה מן נחמו נחמו עמי (מ' א') שהוא נחמה לאבלי ציון.

מ.מ. (ב). נחל", כמו (עמוס ו' ו') ולא נחלו על שבר יוסף.

ה	וַיִּתֵּן קִרְנָם לְאַחֹר	וּכְבוֹדָם לְגוֹי נָבֵל נִכְרִי :
ו	וַיַּצִּיתוּ קִרְיַת קֹדֶשׁ .	וַיִּשְׁמְנוּ אֶרְחֻתֶיהָ :
ז	בְּיַד יִרְמְיָהוּ כִּי עֲנָהוּ	וְהוּא מִרְחָם נוֹצֵר נָבִיא :
ח	לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוֹץ וּלְהֶאֱכִיד לְהַרְזֹם	וְכֵן לִבְנֵת לְנִטְעַע וּלְהִשְׁנִיב :
ט	יְחֻזְקָאֵל רָאָה מְרָאָה	וַיַּגִּד וְגַי מְרַבְּבָה :
י	וְגַם הִזְכִּיר אֶת אֵיּוֹב	הַמְכַלְכֵּל כָּל דְרָכָיו צָדֵק :
יא	וְגַם לְיָנִים עֶשְׂרֵת דְּנִבְיָאִים	תְּהִי עֲצַמְתָּם פְּרָחַת מִתְחַתָּם :
יב	אֲשֶׁר הִחְלִימוּ אֶת יַעֲקֹב	וַיִּשְׁגְּבֵהוּ בְּאַמְנוֹת תִּקְנָה :
יג	וְמָה נִהְלָלָה אֶת זֶרְבָבֶל	וְהוּא עַל יַד יָמִין פְּחוּתָם :
יד	גַּם יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹזָדָק	אֲשֶׁר בְּמִצּוֹק הַקִּימוּ מִזְבֵּחַ :
טו	וַיְרִימוּ הַיָּבֵל קֹדֶשׁ	הַמְכֻוֹנֵן לְכָבוֹד עוֹלָם :
טז	נִחְמָה יֶאֱדָר וּזְכָרוּ	הַמְקִיִּים אֶת חֲרַבְתֵּינוּ :
יז	וַיִּרְפָּא אֶת הַרִיסֵתֵינוּ	וַיַּצֵּב דְּלֵתִים וּבְרִיחַ :
	*	*
יח	יֵד מַעֲטָם נוֹצְרוּ עַל הָאָרֶץ בְּהִנּוּךְ וְגַם הוּא נִלְקַח פְּנִים :	

(ז) "ולהשניב", כן ראיתי בסאק', כמו (איוב ל"ז כ"ב), הן אל ישניב בכחו". (ח) "וגי מרובה" כמו (דניאל ג' ה'), "וגי זמרא", שענינו מיני זמר. ובנות ב"ם היא: ישראה יחזקאל (א' י', וס"ג א') טראות שינות של המרכבה. (ט) הנסח בת"י ות"ס: "וגם הזכיר", אך ר"ם מנסח כאן: "וגם אזכיר", ואומר, שרצה ב"ם לחשוב גם איוב לנביא ומטעם זה הזכיר אותו; אבל כונת ב"ם, שיהזקאל הזכיר את איוב (י"ד י"ג וכו'). המכלכל כל דרכי צדק", ר"ל, כי היתה אחרי כן לדבריו ה', (יא) כמו (ירמיה כ"ב כ"ד) וזותם על יד ימינו". המוסר הוספתי ע"ם ת"ס. (יג) מסה שהזכיר ב"ם רק את נחמיה ולא עזרא ודניאל, אין להוכיח מזה שלא ידע איתם, רק תני ושיר, וכן לא זכר שאול ודבורה. (יד) לדעת ש' "סניס" מה כמו סניסה; ר"ל מנסח: "סמיס"; ר"ם יפרש "סניס", "בכשרו". אבל לדעתנו "סניס" מה

ב' כְּיוֹסֵף אִם נוֹלַד נְבָר
 וְגַם נוֹתָו נִפְקְדָה :
 ב' וְשֵׁם וְשֵׁת וְאַנּוּשׁ נִפְקְרוּ
 וְעַל כָּל חַי תִּפְאָרַת אָדָם :

* * *

נ.

א' גְּדוּל אֲחִיו וְתִפְאָרַת עַמּוֹ
 שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָנָן הַבְּבִיאִי :
 א' אֲשֶׁר בְּדוּרוֹ נִפְקַד הַבַּיִת
 וּבְיָמָיו חִזַּק הַיְכָל :
 ב' אֲשֶׁר בְּדוּרוֹ נִבְרָה מְקוּהָ
 וְשִׁיחַ פְּיָם בְּהַמּוֹט :
 ג' אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִבְנְה קִיר
 פְּנוֹת, מַעוֹן, בְּהַיְכָל מְלָךְ :

לשון כעם וחרון, כמו (תהלים לד יו). שני ה' בעשרי רע' ונו', וכונת ב"ם, שכעס ה' על הנוך שהיה קל בדעתו לשיב להרשיע (עיון לעיל ס"ד ס"ז) ונלקח מן העולם. (ט"ז) ת"ם: , ואמא אך יוסף לא ילדת", כי היה לפניו נוסח משובש: אם ביוסף, וקרא בטעות במקום, אם", אם". ה"י טעה פה באופן אחר, כי חשב שסלת נפקדה, כמו (שמית י"ג י"ט), סקד יפקד' ונו' והעליתם את עצמותי"; וסתר: , וגם העלו את עצמותיו", ואחריו נתעו י"ל ור"ם, אבל סלת נפקדה סירושה כאן, כמו (במדבר ט"ז כ"ט), ופקדת כל הארם", ר"ל, שמת יוסף ככל אדם, וכן ת"ם לנכון: , יאף פגרה בשלמא אתכנש". כאשר החל ב"ם הסדר הזה מן הנוך, כן פייס בו, וכונתו להניד, שכל אנשי השם שהזכיר עד הנה, כלם אמנם כבר נפקדו ומתו, אבל כן הדיך העולם, ואין איש מיד שאול נפדה, ואף הנוך, שאנשים כסודו נבראו מעט בתבל, בכל זאת גם הוא מת.

נ. (א) אחרי שחתם דבריו בפרשה הקודמת במעשה נחמיה, שבגא לפנים הרומים וירושלים, בא להניד כאן, כי גם בימיו עשה שמעון כה"ג הראשון הרבה לטובת עמו וירושלים. שמעון בן יוחנן בן נודע לנו כעת שמו הנכון, וכן נמצא באיזה כ"י מב"ם כיונית: , שמעון בן יאניאם", במקום אניאם, כת"ם נכתב בטעות, שמעון בר נתניא", אך צ"ל, בר יוחנן. גדול אדו, ר"ל, אחיו הבהנים, כמו שאמר ב"ם להלן (נ' י"ב): , בקבלו נתחום סיד אחיו". (ב) בדורו, משמע סוה שחי הרבה שנים, והוא שמעון הראשון. בכ"י בטעות: אישה כס; שיח, כמו (ב"ק ד' ה'), בור שיח ומערה", וכן (תהלים נ"ז ו'), כרו לפני שיחה", ובונת ב"ם היא: , שהכור וסקוה המים היו גדולים כמו ים". (ג) קיר" ענינו חומה בצורה. פנית", כמו (צפנית

וּמְחִיק עִירוֹ מִצָּר :	ה' הַדּוֹאֵג לְעַמּוֹ מִחֲתָרָה
וּבְצִאתוֹ מִבֵּית הַפְּרִכָּת :	ה' מֵה נִהְדָּר בְּהַשְׁגִּיתוֹ מֵאֶהֱל
וּכְיֵרַח מָלֵא בְיָמֵי מוֹעֵד :	ה' בְּכּוֹכַב אֹר מִבֵּין עָבִים
הַרְלָה	ה' בְּשֶׁשׁ מְשַׁקֶּרֶת אֶל הַיֵּבֶל
וּבְקִשְׁתָּה נִרְאָתָה בְּעֵנָן :	ה' בְּגִנֵּךְ בְּעֵנָפֵי בְיָמֵי מוֹעֵד
וּבְשׁוֹשַׁן עַל יַבְלֵי מַיִם :	ה' בְּפִרְחָה לְבָנוֹן בְּיָמֵי קִיץ
וּכְאִשׁ לְבוֹנָה עַל הַמְּנַחָה :	ה' בְּכִלְיָה זָהָב מִפְּתַח וְאַנְשִׁיל
הַנִּיָּחוֹ עַל אֲבְנֵי חֲפֵץ :	

א' ט"ז): , הפנות הנכחות", והם המנדלים הנבדחים והחזקים. (ה) הפיוט הקדמון והנסלא: ,אמת מה נהדר היה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים וכו', שאומרים במסוף יום הכפורים, הוא על פי דברי ב"ם אלה, עיין דברי שי"ד בבכורי העתים לשנת תק"ץ (צד קט"ו), וכונת ב"ם היא, מה נאה היה הכהן הגדול כשהטקוף מבית המקדש אחר שיצא מקדשי הקדשים. (ו) בכ"י: וכירח סלא סכין וכו', אבל סלת סכין היא, סתוך חצי דרוו הקודם וסן סכין נעשה סכין. בימי מועד, ת"ס: ,ביומי ניסן"; ת"י: ,כירח בסלא יסיו"; ש' נמשך אהרי ת"ס בזה. אבל בימי מועד, הוא כאן חג המוכות, כי אחר יוה"כ בא חג המוכות, ועל מוכות נתבון גם הכתוב (הושע י"ב י'): ,בימי מועד", ועיין ב"ם (פסוק ח') להלן. (ז) בכ"י: ,משקרת", וצ"ל משקרת כמו (ישעיה ג' ט"ז), ומשקרות עינים", וכונת ב"ם: ,הכהן הגדול בצאתו מקדשי הקדשים, היה דומה לשמש ששולחת קויה האחרונים אל בית המקדש, ביום הכפורים לפנות ערב בשעת נעילה". (ח) ,בימי מועד", ת"י: ,בימי אביב"; ת"ס: ,ואיך שבלא דחקלא"; ש' חושב, כי ,בימי מועד" הם בימי ניסן, אבל באמת נתבון ב"ם כאן להכתוב (ויקרא כ"ג ט'): ,ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל"; ובימי מועד הוא חג המוכות, כאמור. נץ בענמו" הוא האתרוג עם הלולב, ושושן על יבלי סיס הן ערבי נחל, והכהן הגדול היה דומה לכל ד' המינים האלה. (ט) ר"ם קרא: ,ככלי זהב אמיל", ותרנובו אין לו שחר, כ"ם קרא: ,הטוי ונאמיל", אבל סתוך ת"ס: ,ואיך עמא דדהבא דמפתך שפיר", נראה שצ"ל: ,מפתח, ונאמיל הוא נכיע וכים, עיין ויקר' סל"ד ורות רבת (עה"כ ה' ט'): ,אהן עלמא דמי לנללא

- י בְּזֵית הָעֵץ מָלֵא גִדְרֵי
 יא בְּעִטּוֹתוֹ בְּגִדֵי כְבוֹד
 יב בְּעִלּוֹתוֹ עַל מִזְבַּח הַיָּד
 יג בְּקִבְלוֹ נְתָחִים מִיַּד אָחִיו
 יד סָבִיב לוֹ עֲמַרְת בָּנִים
 יו וַיִּקְפּוּדוּ בְּעַרְבֵי נַחַל
 יז וְאִשֵּׁי יְהוָה בְּיָדָם
 יח עַד כְּלוֹתוֹ לְשֶׁרֶת מִזְבַּח
 יט אִזְ יִרְעוּ בְּנֵי אֲהֶרֶן
 כ וַיִּרְעוּ וַיִּשְׁמִיעוּ קוֹל אֲדִיר
 כא כָּל בָּשָׂר יַחְדָּו נִמְהָרוּ
 כב לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי עֲלִיּוֹן
- וְכַעַץ שָׁמֶן מְרוּה עֲנָה:
 וְהִתְלַבְּשׁוּ בְּגִדֵי תַפְאָרֶת:
 וַיִּהְיֶה עֲוֶרֶת מִקְדָּשׁ:
 וְהוּא נָצַב עַל מַעְרְכוֹת:
 כְּשִׁתְּלִי אֲרָזִים בְּלִבְנוֹן:
 כָּל־בְּנֵי אֲהֶרֶן בְּכְבוֹדָם:
 נָגַד כָּל קָהַל יִשְׂרָאֵל:
 וְלִסְדֵּר מַעְרְכוֹת עֲלִיּוֹן:
 הַכְּהֹנִים, בְּחֻצְצֹרוֹת מִקְשָׁה:
 לְהִזְכִּיר לִפְנֵי עֲלִיּוֹן:
 וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם אֲרָצָה:
 לִפְנֵי קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:

דאנטילא". (י) עץ שמן, ר"ל, דשן ושמן; וכדבריו חז"ל נקרא עץ הוית
 רק, זית" לבר. (יא) ר"ם אומר, כי מססוק ה' עד כ"ה מספר ב"ם את
 עבודת הכהן הנדול במקדש ביום הכפורים, אבל טעה מאד, כי מססוק
 י"א: בעטותו בנדי כבוד" וכו' מצייר לנו בן סירא את הכבוד, שהיה
 למזבח ביום השביעי של חג הסוכות, כי אז היה הכה"ג מעלה הוד על
 המזבח, ומהדר את העזרה של בית המקדש. (**ב) ת"י ות"ם: ויקפודו
 בערבי נחל", ואחריהם נתעו י"ל, נ"פ, ור"ם ואחרים, אבל כונת ב"ם היא:
 שהכהנים הקיפו את המזבח עם ערבי נחל בודם, ומנהג זה מתואר יפה
 בירושלמי סוכה (פ"ג, ה"ד): מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה
 מירושלים ונקרא מוצא, ויורדיו לשם ומלקטין משם סורכיות של ערבה,
 ובאין וזוקטין אותו בצדי המזבח וראשיהן כסופין על גבי המזבח, ותקעו
 והריעו ותקעו וכו', אותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים, בשעת
 ספירתן מה הן אומרים: יופי לך מזבח, יופי לך מזבח; ועיין משנה סוכה
 (ב' כ'). ולזה נתכוין בן סירא במה שאמר: אז יריעו בני אהרן הכהנים
 בחצוצרות מקשה; ויריעו וישמיעו קול אדיר (שם ט"ז), ורק אם נשים לב
 לטנהג זה נכון, מפני מה אמר בן סירא שתי פעמים: עד כלותו לשרת

יח ויתן השיר קולו	ועל המון העריכו נרו:
יט וירעו כל עם הארץ	בתפלה לפני רחום:
כ* עד פלותו לשרת מופת	ומשפטיו הגיע אליו:
ב אז ירד ונשא ידיו	על כר קהל ישראל:
ג* וברכת יהוה בשפתיו	ובשם יהוה התפאר:
דא וישנו לפני שנית	ברכות לקחת מפניו:
דב עתה ברכו נא	את יהוה אלהי ישראל:
דג* המפליא לעשות בארץ	המגדל אדם מרחם ויעשירו
	ברצונו:
דד יתן לכם חכמת לבב	ויהי שלום ביניכם:
דה יאמן עם שמעון חסדו	ויקם לו ברית פינתם:
דו אשר לא יברת לו	ולורעו בימי שמים:
	*
כה בשני גוים קצה נפשי	והשלישית איננו עם:

מזבח" (יח) "העריכו נרו", כסו (תהלים קל"ב י"ז): "ערכתי נר למשירי",
 ובנותו, כי כאשר החלו המשוררים לשיר העריכו להב ואש השיר בלב
 הסון העם עד שכל עם הארץ יצאו ליתן בתפלה. (יט) כונתו: "עד
 שהשלים הכהן הגדול לשרת את המזבה ולעשות את משפטי המזבח,
 כלומר, את המנהגים השייכים אליו", וכ"פ חותם את ציורו הנאה: "יאמן
 עם שמעון חסדו" וכ"פ. (כה) סאמר זה נחשב בעיני חוקרים אחדים כבא
 שלא במקומו, כי לדעתם אין לו קשור עם הקודם, אבל ע"י הטמח העברי
 של ב"ם נודע לנו, כי בת"י וכן בת"ס נשמטו הדברים: "יאמן עם שמעון
 חסדו" וכ"פ, ועל ידו זה נראת היה, שהפסוקים: "בשני נויים" וכ"פ אין כאן
 סקום, ובאמת הם במקום הראוי, כי אחר שהזכיר ב"ם את פינתם, שהכה
 לפנים את המדינים, עלה על לבו זכר העטים, שצרו לישראל בימיו, ואמר:
 "פי יתן, שיקום לנו עתה איש כפינתם ויכה את הגוים השנואים האלה,

וְגוֹי נָבֵל הִדָּר בְּשִׁכְמִי:

כו יוֹשְׁבֵי שְׂעִיר וּפְלִשְׁת

*

*

לְשִׁמְעוֹן בֶּן יִשׁוּעַ

כו כוֹסֵר שֶׁקֶל וּמוֹשֵׁל אוֹפְנִים

בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן סִירָא:

וְאִשֶּׁר הִבִּיעַ בְּתַבּוּנוֹת:

כז אִשֶּׁר נִיבַע בְּפֶתוֹר לְבָן

וְנָתַן עַל לְבוֹ יַחְכָּם:

כח אִשֶּׁרִי אִישׁ בְּאֵלֶּה יִהְיֶה

*

*

ג.א.

אוֹדֶה אֱלֹהֵי אָבִי:

א אֶהְלִלֶךָ אֱלֹהֵי יִשְׁעִי

כִּי פָדִיתָ מִמּוֹת נַפְשִׁי:

א* אִסְפָּרָה שִׁמְךָ מְעוֹן חַיִּי

וּמִיד שְׂאוֹל הַצִּדְקָה רִגְלִי:

ב חֲשַׁכְתָּ בְּשָׂרֵי מִשְׁחַת

מִשׁוֹמ רַבַּת לְשׁוֹן וּמִשִּׁפְתַּי שִׁפְטִי

ב* פָּצִיתִנִי מִדַּבַּת עַם

כָּזָב:

וַיִּצִיל אֶת עַמּוֹ מִיד צוֹרְרוֹתָי. (כו), גוֹי נָבֵל" הֵם הַשְּׂמֵרוֹנִים שֶׁהָיוּ צָרֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֹז; וְאָמַר ב"ם עֲלֵיהֶם מְקוֹדֵם; וְהַשְּׂלִישִׁית אוֹנֵנו עִם". כַּאֲשֶׁר רָצָה הָעִבְרִי לְהַקְלֵ בַכּוֹד אִישׁ אוֹ עִם דָּבָר אֱלֹהִים בְּלִשׁוֹן נִקְבָּה. (כו) כְּמוֹ (מִשְׁלֵי ט"ו ל"ג), מוֹסֵר הַכְּמָה; וּמוֹשֵׁל אוֹפְנִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר ב"ם מְקוֹדֵם: וּמוֹשֵׁל בַּהּ יִלְמַדְנָה" (ט"ו י) ר"ל, כִּי שִׁמְעוֹן בֶּן סִירָא הוּא יִשְׁשׁוּל וְיוֹדַע כָּל אוֹפְנֵי הַמוֹסֵר שֶׁל הַכְּמָה. (*כו) נִיבַע הוּא מְבַנֵּן פִּיעַל וְהוֹרָאתוֹ כְּמוֹ הַהִפְעִיל שֶׁבְחָצֵי הַחֲרוֹז הַשְּׁנַי, ע"ד הַכְּתוּב: וַיִּבַע אוֹמֵר" (תְּהִלִּים י"ט ג); בְּפֶתוֹר, לְשׁוֹן סְתָרוֹן; ש', י"ל, וּר"ם נִתְעוּ עִי ת"י וְקִרְאוּ בַשְּׂעוֹת: בְּכַתּוֹר לְבוֹ, אֵךְ סְתוֹךְ הַפֶּאק' רֵאיתִי שֶׁהִנּוּסַח הַנְּכוּן הוּא: בְּפֶתוֹר לְבָן, וְהוּא כְּמוֹ (תְּהִלִּים קל"ט ב'), בְּנֵת לְרַעִי, וְכֵן אָמַר רַס"ג בַּסְּדֵר הָעֵבֹדָה שְׁלוֹ: נִמְצָא בֶּן מִנְהַם, עֵינֵן בַּם' קוֹבֵן. סִי"ג קְדֻמוֹנִים (צד יא) וְכִינֵת ב"ם הוּא: שִׁצָא לְבָאֵר וּלְפֶתוֹר אֶת הַמִּשְׁלִים לְאִישׁ חֶכֶם וּמְבִין דַּעַת, וְלִקְּן הִבִּיעַ הַתְּרוֹנִים בְּתַבּוּנוֹת.

עֲזַרְתָּנִי כְּרֹב חֶסֶדְךָ :	יב נָגַד קָמִי הַיְיִתָּה לִי
וּמִיד מִבְּקָשֵׁי נַפְשִׁי :	יג מִמּוֹקֵשׁ צוּפֵי צַלְעֵי
וּמִמְצוּקוֹת שְׁלֵהֶבֶת מִסָּבִיב :	יד מִרְבוֹת צָרוֹת הוֹשַׁעְתָּנִי
מִרְחֹם תְּהוֹם לְאֹמִי :	יז מִכְּבוֹת אֵשׁ לְאֵין סָחָה
וְחֲצִי לְשׁוֹן מִרְמָה :	יח מִשֹּׁפְתַי וְזָמָה וּמִפְּלֵי שֶׁקֶר
וְחֲתִיתִי לְשִׂאוֹל תַּחְתִּיּוֹת :	יט וְתַנַּע לַמּוֹת נַפְשִׁי
וְאַצְפֶּה סוּמְךָ וְאֵין :	כ וְאַפְנֶה סָבִיב וְאֵין עוֹזֵר לִי
וְחֶסְדִּיּוֹ אֲשֶׁר מַעֲוֹלָם :	כא וְאַזְכְּרָה אֶת רַחֲמֵי יְהוָה
וַיִּגְאָלֶם מִכָּל רָע :	כב הַמְצִיל אֶת חוֹסֵי בּוֹ
וּמִשְׁעָרַי שִׂאוֹל שׁוֹנְעֵתִי :	כג וְאָרִים מֵאַרְצֵי קוֹלִי
כִּי אַתָּה גִבּוֹר יִשְׁעֵי :	כד וְאַרוֹמָם : יְהוָה אָבִי אַתָּה !
בְּיוֹם שׂוֹאָה וּמִשׂוֹאָה :	כה אֶל תִּרְפְּנֵי בְּיוֹם צָרָה
וְאַזְכְּרֶךָ בְּתַפְּלָה :	כו אֶהְלֵלָה שְׁמֶךָ תָּמִיד
וַיִּאֲזִין אֶל תַּחֲטָנֵי :	כז אֲזוּ שָׁמַע קוֹלִי יְהוָה
וַיִּמְלֹמְנֵי בְּיוֹם צָרָה :	כח וַיִּפְדֵּנִי מִכָּל רָע
וְאַבְרָכָה אֶת שֵׁם יְהוָה :	כט עַל כֵּן הוֹדִיתִי וְאַהֲלֵלָה

* * *

* * *

כִּי לְעוֹלָם חֶסְדִּי :	א הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב
כִּי לְעוֹלָם חֶסְדִּי :	ב הוֹדוּ לְאֵל הַתְּשֻׁבּוֹת

נא . (ו) בכ"ז , שלע" , ש' מנמח : , צלעי" . (ד) ראה ה' לכבות האש-
 עד שלא נשאר נחל . מרחם תהום לאמי" , ע"ד הכתוב (תהלים ע"א ב') :
 , ומתהומות הארץ תשוב תעלני" , ובן סירא יקרא לארץ אם , כמי שאמר
 למעלה (ס' ב') : , שובו אל אם כל חי" . (ו) ר"ל , ארוםם כבוד אל לאמר .

כי לעולם חסדו:	הודו לשומר ישראל	ז
כי לעולם חסדו:	הודו דיוצר הכל	ז
כי לעולם חסדו:	הודו לגואל ישראל	ה
כי לעולם חסדו:	הודו למקבץ נדחי ישראל	ז
כי לעולם חסדו:	הודו לבונה עירו ומקדשו	ז
כי לעולם חסדו:	הודו למצמיח קרן לבית דוד	ה
כי לעולם חסדו:	הודו לבוחר בבני צדוק לבחן	ט
כי לעולם חסדו:	הודו למגן אבריהם	י
כי לעולם חסדו:	הודו לצור יצחק	יא
כי לעולם חסדו:	הודו לאביר יעקב	יב
כי לעולם חסדו:	הודו לבוחר בציון	יג
כי לעולם חסדו:	הודו למלך מלכי מלכים	יד
תהלה לכל חסידיו	יָרָם קָרַן לְעַמּוֹ	טו
הללו - יה:	לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קְרוּבוֹ	

*

*

*

*

וְחַפְצָתִי בָּהּ וּבְקִשְׁתִּיהָ	אֲנִי נֶשֶׁר הָיִיתִי (וְאוֹהֵב חֲכָמָה)	יג
אֲדֹנָי מִנְעִירֵי חֲכָמָה לְמִדְרָתִי:	בְּאַמְתָּה דֶרֶכָה רַגְלִי	יד
וְהִרְבֵּה מִצְאָתִי דַעֲהָ:	וְאַתְּפַלֵּל תְּפִלָּה בְּנִעְרוֹתַי	יד
וְלִמְלַמְדֵי אֶתֶן הוֹדָאָה:	עֲלֶה הָיָה לִי לְכָבוֹד	יז
וְלֹא אֶהְפֹּךְ כִּי אֶמְצָאֵנִי:	חֲשָׁבְתִי לְהַיֹּשִׁיב [בְּדֶרֶכְךָ]	יח

ה' אבי אתה' וכו'. (טו) סמוך שלם סמ' תהלים (קמ"ח י"ד) והמזמור הזה הוא על דרך (תהלים קל"ו א') הודו לה' כי טוב וגו'. (יג) המוסר נאמרת פי ע"ם הענין. (יז) כמו (תהלים ע"א י"ז), אלהים לפדתני

י"א	חֶשְׁקָה נַפְשִׁי בָּהּ	וּפְנֵי לֹא אֲדַמֶּה מִמֶּנָּה :
י"ב	נַפְשִׁי נָתַתִּי אַחֲרֶיהָ	וּלְנִצָּח נִצָּחִים לֹא אִשֶּׁה מִמֶּנָּה :
י"ג	יְדֵי פִתְחָה שְׁעָרֶיהָ	וְלֵה אֲחֹזֵר וְאֶבִּיט בָּהּ
י"ד	וּבִטְהֶרָה מְצֹאתֶיהָ	וְלֵב קָנִיתִי לָהּ מִתְחַלְתָּהּ :
י"ה	מֵעִי יִחַמוּ כִּתְנוּר לְהַבִּיט בָּהּ	בְּעֶבֶר בֶּן לֹא אֶסְוֶנֶה :
י"ו	נָתַן יְהוָה לִי שֹׁכֵר שְׁפֹתַי	בְּעֶבֶר בֶּן קָנִיתֶיהָ קִנְיֵן טוֹב :
י"ז	פָּנַי אֵלַי סִבְלִים	וְלִינוּ בְּבֵית מְדַרְשֵׁי :
י"ח	עַד מָתִי תַחֲסֶרוּן מִן אֱלֹהֵי וְאֵלֹהֵי	וּנְפֹשְׁכֶם צִמְאָה מְאֹד תִּהְיֶה :
י"ט	פִּי פִתְחֹתִי וְדַבְּרַתִּי בָּהּ	קִנְיֵן לָכֶם חֲכָמָה בְּלֹא כֶסֶף :
כ'	וְצוֹאֲרֵיכֶם בְּעֵלְיָהּ הִבִּיאוּ	וּמִשְׁאָאָה תִּשָּׂא נַפְשְׁכֶם :
כ"א	קְרוּבָה הִיא לְמַבְקָשֶׁיהָ	וְנֹתֵן נַפְשׁוֹ מוֹצֵא אֹתָהּ :
כ"ב	רְאוּ בְּעֵינֵיכֶם כִּי קָמֵן הָיִיתִי	וְעַמְדַתִּי בָּהּ וּמְצֹאתֶיהָ :
כ"ג	רַבִּים שָׁמְעוּ לְמוֹדֵי בְּנֵשְׁרוֹתַי	וּכְסֶף וְזָהָב תִּקְנוּ בִּי :
כ"ד	תִּשְׁמַח נַפְשִׁי בְּשִׁיבְתִּי	וְלֹא תִבּוֹשׁוּ בְּשִׁירְתִּי :
כ"ה	מִעֲשִׂיכֶם עֲשׂוּ בְצַדִּיקָה	וְהוּא נֹתֵן לָכֶם שְׂכָרְכֶם בְּעֵתוֹ :
כ"ו	בְּרוּךְ יְהוָה לְעוֹלָם	וּמִשְׁבַּח שְׁמוֹ לְדָה וְדָד :

סנעור"י . (יה) המוסגר הוספתי ע"פ הענין . (כא) ע"ד הבתוב (הושע ז' ז') :
 ,יהמו כתנור . (בז) ר"ל , עמדתו לסצוא החכמה ומצאתי אותה . (כ"ט) ככ"י :
 ,בישיבתו" , אך כונת ב"ס : ,תשמח נפשו בזקנתי , כי לא תבושו בשירתו .
 הוא ספרי זה שנכתב בדרך שיר"י . (יל) התם ב"ס את ספרו כמו שחתם
 המסורר איתן האזרחו את שירו (תהלים פ"ט נ"ב) : ,ברוך ה' לעולם
 אמן ואמן" .

בְּן יִשׁוּעַ שְׁנַקְרָא בְּן סִרְא
 בְּן אֶלְעָזָר בְּן סִרְא
 מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם:

* *

בְּן יִשׁוּעַ שְׁנַקְרָא בְּן סִרְא:
 בְּן יִשׁוּעַ:

עַד הִנֵּה דְבַרֵי שְׁמַעוֹן
 חֲכָמַת שְׁמַעוֹן בְּן יִשׁוּעַ
 יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ

* *

עַד הִנֵּה דְבַרֵי שְׁמַעוֹן
 וְנִשְׁלָמָהוּ חֲכָמַת שְׁמַעוֹן

ראשי התיבות

הבאים בפירושי זה.

ת"ס: תרגום סורי.	ב"ס: בן סירא.
מד"ר: מדרש רבה.	ג"ע: גוף עברי.
מדא"ן: מסכת דרך ארץ וזטא.	נ"ע: גוסס עברי.
ב"ח: ברית חדשה, אונגליון.	תק"ס: תקוני סופרים.
ש': שכטר.	ט"ס: טעות סופר.
י"ל: ישראל לוי.	פאק': פאקסמילי.
נ"פ: גרנט פטרס.	כ"י: כתב יד.
ר"ס: רודלף סמנד.	נ"א: גוסס אחר.
רס"נ: רבינו סעדיה גאון.	ר"ל: רוצה לומר.
תד"א: תגא דבי אליהו.	ת"י: תרגום יוני.

